اسلام

او د اسلام نقش
د فرد او جامعې په جوړولو کښې

د ګل پا چا الفت

Ketabton.com

مرتب او مهتمم: عزيزالرحمن الفت
د چاپ او ترجمې حق په مهتمم پورې اړه لري
د حوت ۱۰ ـ کال ۱۳۵٦ هجري ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

عنوان:	مخ:
تقریظ (عزیز الرحمن الفت)	الف-ها
مقدمه	۱_۲
محمد (ص)	۲
اسلام ته خفی دعوت	۲
د اسلام اظهار	۳_۲
بلال	۳
یاسر، عمار بن یاسر او سمیه د یاسر ښځه	۴
خباب	۴
صهیب	۴
عامر بن فهیره	۴
لبیبه	۴
اسلام	۸_۵
اسلامی جامعه جوړول	۱۰_۸
طبقاتی جامعه د اسلام په نظر کښې	۱۳_۱۰
مساوات	۱۵_۱۳
مشوره	۱۶_۱۵
عدالت	۱۷_۱۶
فردی آزادی	۱۹_۱۷
امر په معروف او نهی له منکر څخه	۲۰_۱۹
د ظلم مخنیوی	۲۱_۲۰
مرسته او تعاون	۲۶_۲۱
فرد جوړول	۲۷_۲۶
مالکیت او مالی سیاست په اسلام کښې	۳۲_۲۷
د اسلامی اخلاقو غایه او اغیزه	۴۰_۳۲
جود او سخا	۴۱_۴۰
زید بن حارثه	۴۲
اسامة بن زید	۴۳_۴۲
حضرت ابوبکر صدیق (رض)	۴۳
حضرت عمر (رض)	۴۵_۴۴
حضرت علی کرم الله وجهه	۴۶_۴۵
عمر بن عبد العزیز	۴۷
ابوعبیده بن جراح	۴۸
خالد بن ولید	۴۸
امام ابوحنیفه	۴۹_۴۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

عنوان:	مخ:
یونس ابن عبید	۴۹
ابوبلال	۵۱-۴۹
اسلامی تصوف	۵۳-۵۱
شریعت او حقیقت	۵۷-۵۴
دصوفیانو مقامونه او احوال	۵۸-۵۷
قادریه	۵۸
رفاعیه	۵۹-۵۸
احمدیه	۵۹
دسوقیه	۵۹
اکبریه	۵۹
شاذلیه	۵۹
مولویه	۵۹
نقشبندیه	۶۰
چشتیه	۶۰
دتصوف دري مدرسې	۶۰
لومړۍ مدرسه	۶۰
رابعة العدویة	۶۰
ددي مدرسې ځینې غړي	۶۱
ابراهیم بن ادهم	۶۱
سفیان ثوری	۶۱
ذوالنون المصری	۶۱
ابوالقاسم جنید	۶۲-۶۱
اتحاد او حلول	۶۳-۶۲
دوهمه مدرسه (کشف ومعرفت)	۶۵-۶۳
دریمه مدرسه (وحدة الوجود)	۶۶-۶۵
محی الدین ابن عربی	۶۷-۶۶
مولانا جلال الدین	۶۸
دتصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه	۷۰-۶۸
متکلمین او علم کلام	۷۲-۷۱
وعد او وعید	۷۲
احباط	۷۳
شفاعت	۷۳
دپیغمبرانو عصمت	۷۴
معجزه او نبوت	۷۷-۷۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقریظ

دپلارله مرګه وروسته ملګرو راته وویل چه پس لدې ته باید دهغه په هرنا چاپ شوی اثرباندې چه وروسته تردې راوځي یوڅه ولیکې.

دهمدې مطلب دپاره مې دخپل پلار دغه اثرچه اسلام او داسلام نقش دفرداوجامعې په جوړولوکښې نومیږي څوځلې ولوست او په نتیجه کښې دا راته معلومه شوه چه ماغوندې یوه سړي ته چه په دین باندې اساسي مطالعه نه لري پدغسې یوه کتاب باندې چه مؤلف ئې شل کاله ددیني علومو په تحصیل او څلویښت کاله ئې پدې لاره کښې په څیړنو او مطالعوتیرکړی وي، څه لیکل اسانه کار ندی.

په حقیقت کښې همدا کتاب زما داسلامي مطالعې شروع او آغازګڼل کیږی. بیاهم دغه څوکرښې دیوه متجسس او دهغه دپیروپه حیث چه دعٔوی ولی ډیره ټینګه مینه او جذبه ئې هم ملګرې ده لیکم.

څلویښت کاله پخواکله چه مرحوم الفت صاحب په عربي ژبه کښې دصرف، نحوې، منطق، بدیع بیان، معاني ، فقه، وصول الفقه، تفسیر او دحدیث کتابونه ولوستل اوپه ځان ئې دا اعتماد حاصل شوچه دمطالعې له لارې دنالوستلو کتابونو تدریس هم کولی شي، درس لوستل ئې پریښوده او دفامیل دمعیشت دتامین دپاره ئې ماموریت ته مخه وکړه.

دالفت صاحب دهغې زماني دیني لوست او تحصیل پنځوس کاله وروسته نتیجه ورکړه او څوتکمیل یانا تکمیل واړه اوغټ دیني کتابونه ورنه جوړ شوه چه یوئې همدغه کتاب دی. په دې ترتیب داخبره صحیح شوه چه الفت صاحب له ملائی نه شاعری او لیکوالی ته، له هغه نه سیاست او پارلمان ته اوله دغه ځای نه دډیرو تجربو اوعلمي ذخیرو سره بیرته غائي اونهائي حقیقت ته او پدې لاره کښې خدمت ته رجوع وکړه.

داکتاب دمرحوم الفت صاحب دژوندانه دوروستیو شپوو روستی اثردی چه دکلونو کلونو مطالعو او تجربو نه پس، او د خدای دکور دزیارت له اداکولونه وروسته (د ۱۳۵۳ هجری کال شروع) ئې دهغه په لیکوپیل وکړ او دخپل ژوند دوروسته سلګیو دپای ته رسیدو سره ئې پای ته ورساوه(دقوس آخره ۱۳۵٦) .

پدې اساس عالم الغیب خدای ددې کتاب هست او ژوند دالفت صاحب له نیست اومرګ سره له اذله یوله بله تړلی او ملګری کړی و.

داکتاب که څه هم دمتن له حیثه تکمیل ومګر نور کارئې پاتې و.

مؤلف پخپل قلم دکتاب په ځینو برخوباندی ځیني علامې ایښی وې اوله ځینو برخونه ئې سره خطونه تاوکړی ویا دا چه ځیني کرښی ئې یوځل محوه کړی اوبیائې بیرته پدغومحوه شووخطونو دصحت علامې لګولې وې. ځیني داسې عبارات هم پدې کتاب کښې شته چه صرف په نښه شوی اونه معلومیږي چه دڅه دپاره؟

دکتاب ډیرې پاڼې پاکنویس شوی هم نه وې او په مشکل سره لوستل کیدې. دکتاب سره دماخذونوفهرست هم نه وموجود او دهغه علت به شاید دا وی چون کتاب اصلاًتحلیلی لیکل شوی او دخپل فکر اونظرنه ورکښې کار اخیستل شوی نو ځکه کتاب ما خذونه نلری یا ممکن وروسته به دا کار شوی وای.

دغه دلایل دا خبره واضحه کوي چه دشکل په لحاظ دکتاب څه کارپاتې و او مؤلف غوښتل چه پدې کتاب باندې بیاغور او فکر وکړي مګر اجل نور مهلت ورنکړ.

دتجدید نظرپه وخت کښې شاید دکتاب ځیني مطالب وړاندې وروسته شوی هم وای.

قدرت له یوې خوا غوښتل چه دغه اثر دالفت صاحب دفکر او نظر محصول وي دده په تحلیلي فکر او نظر ولیکل شي مګرله بلې خوائې داهم اراده وه چه د تجدید نظردپاره ورته وخت او فرصت ورنکړې او دغه ضرورت بې ضرورته وګڼي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مادکتاب په تدوین او نقلولو کښې ځانته دهیڅ راز مداخلې، تصرف یا لاس وهنې حق ورنکړ او یواځې مې داصلي نسخې له مخې نه یوبل نقل تهیه کړ.
علاوه ددې کتاب دآیتونوله تطبیق نه دقرآن پاک سره ما دهغه اعراب هم دقرآن داعرا بوسره برابر کړه ځکه چه دکتاب ایتونه اصلا اعراب گذاری شوی نه و، مادکتاب دآیتونو حروف هم په قرآنی تورو او حروفو واړول.
داکتاب پدې لاندې مطالبو باندې بحث او څیړنه کوي:

١- اسلام.
٢- صالح عمل.
٣- اسلام او ایمان.
٤- داسلامی جامعه جوړول.
٥- طبقاتی جامعه داسلام په نظر کښې.
٦- امرپه معروف اونهی له منکر څخه.
٧- دظلم مخنیوی.
٨- مرسته او تعاون.
٩- دفرد جوړول.
١٠- مالکیت اومالی سیاست په اسلام کښې.
١١- داسلامی اخلاقو غایه او اغیزه.
١٢- جود او سخا.
١٣- اسلامي تصوف.
١٤- شریعت اوحقیقت یا تشریع او تحقیق.
١٥- دصوفیانو مقامونه او احوال.
١٦- دتصوف طریقې.
١٧- دتصوف مدرسې.
١٨- دتصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه.
١٩- متکلمین او علم کلام.
٢٠- اجتهاد.

ددغو مطالبونه چه هر مطلب پدې کتاب کښې څیړل شویدی هغه آیتونه او احادیث هم ورسره یوځای بیان شویدی چه دهمدې مطلب یاموضوع داثبات دپاره لازم او ضرور ؤ. وروسته بیا ددغو مطالبو دعملي جنبې دښه روښانه کولو اوترسیمولو دپاره دحضرت محمد (ص) دیارانو، اصحابو او نوروواقعی پیروانو په لنډې پیژندنې سربیره دهغوی دهر یوه دژوندانه شخصي او اجتماعي اعمال، احوال او کردارهم دهغوی دحیات په مختلفو مراحلو کښې څیړل شوی دی ترڅو پدې ترتیب دهرې موضوع او هر مطلب دنظر او عمل ترمنځ کامل توافق، تطابق او هم اهنگی ښه څرگنده شي او دا مطلب ډیرښه افاده شي چه اسلام بې عمله ایمان یابی ایمانه عمل نه خوښوی، ځکه چه داسلام په صدر کښې هغه څه چه داسلام پیغمبر حضرت محمد(ص) اونوروپارانوئې ویلی هغه ئې هماغسې په ځانونو باندې تطبیق کړیدي.
داکتاب چه ډیر ساده، سلیس، روان اوعام فهمه لیکل شوی ترڅو لوزیات دعامو خلکو دپاره گټورثابتیږي او هغه محروم عوام ددین په اصلي ماهیت او واقعیت ښه خبروي کوم چه تر اوسه له هرڅه نه محروم اوبې خبره ساتل شوی ؤ حتی دخپل دین دمزیت نه هم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کښې تر اوسه چه د اسلام په باب په پښتو ژبه کښې څه ليکل شوی اکثراً په فرايضو او واجباتو يا د دين د ارکانو په باب دي او د صالحه اعمالو په برخه کښې د مسلمانانو اجتماعي وجايبو او مکليفتونو باندې څه ندی ليکل شوي.
ځيني کتابونه داسې هم دي چه د آياتو او احاديثو ترجمه ئې دومره مغلقه او پيچيده وي چه د جامعې ډير لږ خلک يا يواځې خواص ئې په مطلب ښه پوهيدی شي او عام خلک ورنه بې برخې پاتې دي. له دين نه د عامو خلکو بيخبري او ناخبري شايد چه ډير دلايل او عوامل ولري مګر يو علت به ئې همدغه د ترجمو موضوع هم وي.
داسې کتابونه هم شته چه ديوې واقعې يا يوه مطلب په افاده او بيان کښې دهغې واقعې په عملي روش يا تاريخي جنبې باندې چه د اسلام په صدر کښې هم پيښ شوی وي او د حضرت محمد (ص) او دهغه ديارانو او اصحابو عملي تجويز يا تصميم هم په هغه مورد کښې معلوم او مشهور وي څه نه وائي او جريان مجهول پريږدي.
داکتاب علاوه تر دې چه د خپل متن دهرې موضوع د پاره د تحليل او تحقيق شکل لري پورتني مطالب ئې هم ټول په نظر کښې نيولی دی او لدې لحاظه ويل کيدی شي چه ممکن دا به په پښتو ژبه کښې اولين اثر او کتاب وي چه د دې هيواد عام خلکو ته وړاندې کيږي ترڅو چه له يوې خوا د دوی فکري او ذهني سطحې دلوړولو او ارتقا سره مرسته وکړي او له بلې خوا د اجتماعی وجايبو او تکاليفو يا د صالحه اعمالو په سلسله کښې عامو خلکو ته يو لړ ډير عمده ټکي او مطالب په لاس ورکړي او په دې وسيله دوی په خپلو اجتماعی او انسانی روابطو کښې خپلو هغو ديني وجايبو او مکلفيتونو ته ښه متوجه او ملتفت شي چه تر اوسه ورته نه و متوجه شوي او يائې نه و پيژندلي.
همدغه د مسلمانانو اجتماعی وظايف او مکلفيتونه دي چه په تودې او جامعې ئې اثر پريوزي او تعلق ورسره نيسي او دغه مکلفيتونه دي چه مسلمانان اجتماعی خدماتو ته چمتو کوي او د خدای له مخلوق سره ئې مينې او همدردی ته راکاږي، اجتماع ته شکل او صورت ورکوي او تنظيم پکښې راولي.
نو ځکه دغه موضوع د دغسې خاص اهميت په اثر د دې کتاب د بحث او څيړنې اساسي محور تشکيلوی.
دهغو آياتو په اتکاء او استناد چه په دې کتاب کښې بيان شوي دي هغه ځوک چه په اجتماعی وجايبو او تکاليفو کښې مقصروي تش زهد او محض عبادت ئې له الهی عذاب او عتاب نه نشي ژغورلی. يوه مسلمان او د اسلامي ټولنې افرادو ته لازم او واجب دي چه خپل اجتماعي وظايف، تکاليف او مکلفيتونه چه د صالحه اعمالو عمده رکن دی او د اسلام د دين ټول اجتماعي اساسات ورباندې ولاړ دي د فرايضو او واجباتو سره يو ځای څنګ په څنګ او په مساوي او موازي توګه پرمخ بوځي، يواځې مونځ د ديندارۍ دليل او عامل و نه ګڼي، ځکه چه پاک خدای د خپل هر بنده سره دهغه د اجتماعی روابطو او مکلفيتونو په اساس هغسې معامله، محاسبه او عمل کوي.
کوم بل عمده نقش چه دا کتاب ئې لري دادی چه هغه فکر او نظر چه وائې دين بايد دژوندانه په سياسي، اقتصادي، اداري او اجتماعي چارو کښې مداخله ونکړي او يواځې د عبادت په چوکاټ کښې په مساجدو او کتابونو کښې محبوس او محصور پاتې شي، په اساسي او قاطعه توګه ترديدوي او دا ثابتوی چه د اسلام دين پخپل نهاد او تهداب کښې د مسلمانانو په ټولو اجتماعي روابطو او دهغوی دژوندانه په ټولو امورو او ساحو باندې کامل تسلط او نفوذ لري او يواځې په عباداتو پورې مربوط او منحصر نه پاتې کيږي د اسلام دين چه د بشر د سعادت تضمين کوي طبعاً بايد دهغوی دژوندانه په ټولو امورو باندې کنترول ولري.
دا کتاب په ډير ښه ترتيب او ښه صورت سره د ډيرو تاريخي پيښو او واقعيتونو په بيانولو او د ښو مثالونو په ځرګندولو سره دا ثابتوي چه اسلام د خپلو پيروانو د اداري او سياسي تنظيم او سمون د پاره ډير سودمند او جامع مقررات لري، تقوی او اهليت هغه دوه عمده پرنسيپونه دي چه اولاً د اسلام له خوا د اداري د پاره وضع شويدي او دا کتاب په دغه لړ کښې دهغې اسلامي جامعې خصوصيات، شکل، اساسات، ماهيت، اقتصادي او حقوقي سيستمونه داسې تشريح کوي چه په هر وخت او هر عصر کښې د خپلو پيروانو د دغوضرورتونو او احتياجاتو د اساساتو او کلياتو ډير ښه جوابګوی وي، چه پخپله مؤلف هم ورته پخپل مختصر و الفاظو کښې داسې اشاره کړيده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((هغه سیاسی جامعه چه اسلام د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم له وخته د حضرت عمر (رض) دوهم خلیفه ترشهادته، او وروسته ترهغه هم کله کله دنیاته وړاندي کړه یوه داسي جامعه وه چه سیاسي قدرت پکښې بې کبره او بې غروره ډېر صالح خدمتګار په حیث استعمال شو او عدالت وتقوی، مساوات، مشوره، حریت، قناعت او په نفس حاکمیت ئې هغه ښکاره خصوصیتونه او ممیزات وچه نظیرئې بیا چاونه لید.))

د سیاسي، اجتماعي او اقتصادي دیموکراسۍ په واقعي مفهوم او د دغه اصل د رېښو او نیلو په وده او انکشاف باندي پوهیدل چه څنګه، څه وخت او په څه ترتیب مینځ ته راغله دا کتاب ډېره ښه رڼا اچوي او دغه پدیده د نورو پیغمبرانو او په تېره بیا د اسلام د پیغمبر او اسلامي دوري د نهضت مولود او محصول ګڼي او لدغه رهګذره کله چه دا کتاب د اسلامي صدر د جامعی اساسات څېړي او مطالعه کوي د دغې جامعې د جوړونکو یعني افرادو شخصیت، نظر، عمل او روش ته ګوري چه دغه جامعه له څنګه او کوموافرادونه جوړه شوې وه او بیا کله چه د دغې جامعې د افرادو شخصیتونه مطالعه کوي هلته په جامعې باندي نظر اچوی او د جامعې ماهیت او ساختماني شکل او حالت څېړي.

یعني د جامعې څیره او عکس دهغې د افرادو په څیرو کښې ګوري او د افرادو څیرې او عکسونه ئې په جامعې کښې مطالعه کوي. طبعاً کله چه دا دواړه خواوې یو د بل ممثل، معرف او ممد وي د جامعې او جوړونکو ماهیت او خاصیت یو شي طبیعي ده چه ښه افراد، ښه جامعه جوړوي او ښه جامعه ښه افراد روزي او مینځ ته ئې راولي بیانو دغه شرایط خود په خوده او په اتوماتیکي ډول دهغې حقیقي او واقعي دیموکراسۍ د پاره ښه زمینه آماده کوي چه د اسلام د صدر جامعه ئې بهترین مثال و.

دافرادو او جامعې ترمینځ همه جانبه موازنه او توازن برقرارول او ساتل او د دواړو خواو د حقوقو، منافعو او آزادیو ترمینځ د توازن رعایت او حمایه، دهغوی دهریوه د منافعو ترمینځ د تصادم مخینوی او په نتیجه کښې د دواړو خواو د قوت، قدرت او صلاحیتونو ترمینځ داسي حدود او سرحد ټاکل چه یوه خوا هم هغه قوت او طاقت ونلري چه بله خوا وخوری یائې نابود او ختم کړی د اسلامي جامعې د بارزو خصوصیاتو او مشخصاتو عمده او بارز صفت دی چه پدې کتاب کښې ئې ډېره ښه څیرنه شویده. د کتاتوره جامعه چه فرد او فردیت په کلي توګه محوه کړی یا فردی د کتاتوري چه د کتاتور لکه لویه هیولا او بلاوی خلک خپل مخلوق وګڼي او جامعه ورته، هیڅ قیمت او ارزښت ونه لری دواړه د اسلام له نظره منفوردي.

دغلام او غلامۍ د سیستم کلي اضمحلال، الغاء او دهغه ریښې شنډول چه د اسلام تر راتلو د مخه ئې لکه هیولی ډېرو انسانانو په سرنوشت باندي لوبې کولي د اسلام د پیغمبر او په دنیاکښې د اجتماعي عدالت د برقرارولو د یواځني قهرمان حضرت محمد (ص) او دهغه دیارانو په سیستماتیکي حرکت او عملی اقداماتو له مینځه ویوړل شوا و دغه تاریخي او انقلابی افتخارهم د اسلام د اجتماعي عدالت د تامین په برکت دی چه برجسته مثالونه ئې پدې کتاب کښې ډېر په ښه صورت راټول او څیړل شویدي.

په اقتصادی لحاظ د اسلام اقتصادی سیستم او روش ډېر قاطع او مشخص دی او صریح احکام لري، اسلامی عدالت او مساوات دانه خوښوی چه په یوې اسلامي ټولنې کښې یوئې نادار او پریشانه او بل ئې د قارونی جایدادونو مالک او خاوند وي.

که د اسلام اقتصادي سیستم په یوه جمله کښې خلاصه کیدی شي نو ویلی شو چه له شتمنو نه اخیستل او په ناداروئې ویشل د اسلام اقتصادي پالیسي ده او دغه ویش هم باید داسې وي چه د نادار حیثیت او انساني کرامت ته هیڅ راز صدمه ونه رسوي.

فاحشه سرمایه او غنا په اسلام کښې د سرکشۍ، فتنې، فساد، ظلم، کبر او تکبر تومنه او منبع ښودله شویده چه دهر راز بیعدالتیو سبب ګرځي.

له فساد سره مبارزه، له ظلم سره مقابله، له بیعدالتۍ سره مجادله د حق حمایه او د عدالت قایمول اسلامی امر او تعلیم دی نو څکه د اسلام دین ملاکي، سرمایه داري، خاني او سرداري نه خوښوي او په ښه نظر ورته نه ګوري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه چه د پيغمبرانو د اوامرو په مقابل کښې سرکشي، تمرد او نافرماني همدغو خلکو کړيده، تحول او نوی دين دوی نه دی منلی او د ارتجاع حاميان او دزاړه حال طرفداران هم دوی پاتې شويدي.

فاحشه سرمايه او شتمنی پخپل اصل کښې دظلم، ظالمانو اونوروبيعدالتيو په مقابل کښې خپل خاوند اومالک زبون، جبون، ترسو او بزدله کوي او دمجادلې او مبارزې جرئت، احساس، توان او شهامت ورنه اخلي او اسلام نه غواړي چه پيروان ئې زبون او جبون وي اودحق اوعدالت په برقرارولو کښې دظم او ظالم له مقابلې نه وويريږي يا وډارشي.

نوځکه اسلام سرمائې او شتمنۍ ته ښه نظر نلري. البته هغه سرمايه دارچه خپله سرمايه دجامعې دخيراو دخلکو دګټې دپاره په کاراچوي په اسلام کښې ډير غټ حيثيت اومقام لري او په دغه ډله کښې نه حسابيږی.

اسلام نه يواځې فاحشه غنا او سرمايه چه دانسانيت دښمن دی بدګڼی بلکه هرهغه شی چه له يوه انسان نه دهغه انسانيت اخلی نه خوښوي او داپدې چه اسلام اصلاً انسان سازه او انسانيت پروره دين دی.

غيرملي، غير ديموکراتيک،غيرولسي مسلکونه اونظامونه چه دځان بقا او دوام غواړي په يوې ټولنې کښې هميشه په سردار ، ملاک، خان اوسرمايه دار اتکا کوي، همدوی دخپلو اجرااتو د پرمخ بيولودپاره جذبوي ځکه چه عقيدوي اومفکوروي نژديوالی او اشتراک دوی يوله بله سره تړي اوملګری کوی داپدې چه دغه راز خلک په ټولنې کښې دتخريب، فتنې او فساد په خپرولو کښې خاص مهارت لری اوغيرملی اوغير ولسي مسلکونه يانظامونه خوپه ټولنې کښې غيردفسادله خپرولو نه بله سرمايه ګذاري اصلاًنه منلی شي اونه ئې کولی شي.

بياهم همدا داسلام دين دی چه هدف اومقصدئې داجتماعی عدالت تامين، دمساواتو براقراری او دواقعي ديموکراسۍ تعميم دی نوځکه ئې دفتنې، فساد او ظلم د له منځه وړلو دپاره له خپله آغازه دغوظالمانو، سردارانو اوسرکشوخلکو دمخالف قطب يعنې دتودې په اکثريت لکه نادارو، مظلومو، محتاجو، مسکينو او غريبو خلکو اتکا کړيده اودخپلو اجرااتو اواهدافو دپرمخ بيولودپاره ئې هم دوی له ځانه سره شريک اوملګری کړی دی.

دحضرت محمد (ص) او دهغه ديارانو او اصحابو حيرانوونکی کارنامې، اجراآت، اقدامات اوتعيينات پدغه مورد کښې هم داسلام ددغه اقتصادي سيستم د تعقيب ښکاره ثبوت دی.

دا روش دغه حقيقت ثابتوي چه داسلام د صدرجامعې د اجتماعي عدالت، کاملې برابرۍ اوديموکراسۍ دپاره خپل اداري او اقتصادي سيستمونه دواړه يوله بل سره هم آهنګ کړی و او ديوه هدف دتامين دپاره ئې يوځای پرمخ بيول.

دحضرت محمد(ص) په مبارکو لاسونوباندې دحضرت بي بي خديجې، حضرت عثمان اوداسلام دنورو ډيروواقعي پيروانو دثروت او دارايۍ دتوزيع کولو طرزهمدغو نادارو او بيوزلوته داپه ټينګه ثابتوی چه يواځې اويواځې همدا داسلام دين اوهغه هم دحضرت محمد(ص) اودهغه ديارانو اواصحابو دوخت اسلام وچه رفتارئې دګفتاراوکردارسره يو وچه هغه په ډير وسيع معنیٰ عبارت و د يوې سالمې او آزادې جامعی له جوړولو څخه.

عزيزالرحمن الفت

دحوت ۱۰- کال ۱۳۵۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

چاچه په بشري تاريخ کښې بې تعصبه صحيح تحقيق کړی او د منصف نظر خاوند دی دا مني چه پيغمبران، مصلحان او اخلاقي رهبران د بشريت لاربښوونکي دي چه د انسان په تهذيب او اصلاح کښې ستره برخه لري او د جوامعو په ښه کولو او سمولو کښې ئې کار او زيار ډېر قدرور دی. دوی د دې د پاره چه نيکي په بدئ او حق په باطلو غلبه ومومي، کړاوونه ګاللي، اورونو ته غورځول شوي، په کاڼو ويشتل شوي، په سولئ خيژول شوي او رټل شويدي. د دوي په تعليم او تربيت ډېرنه سړي سړي شويدي او قومونه د انسانيت په سمه لار منزل مقصود ته رسيدلي دي.

هر دين په خپل وخت کښې د تکامل او ترقئ په لور کاملا يو مفيد حرکت و چه بشريت ئې وړاندې بيولی او فرهنګ ته ئې لوی خدمت کړيدی، د فرد جوړښت او د ټولنې ټولښت د لويو اديانو ميوه ده چه اسلام د غه ميوه نوره هم خوږه کړيده.

په دې کښې شک نشته چه د فرد او جامعې ښه والی او سموالی يو په بل پورې کلک تړون لري.

افراد جامعه جوړوي او جامعه د افرادو په جوړولو کښې مؤثر نقش لري. د فرد د رشد او تکامل د پاره ښه جامعه په کار ده او ښه جامعه د ښو اشخاصو په لاس جوړيږي. که د فرد او جامعې ترمنځ توازن ونه ساتل شي نو بيا يو په بل تيری کوي او خوري ئې.

په يوه ټولنه کې که فرد او فرديت ته زيات اعتنا وشي او فردي آزادي له خپله حده تجاوز وکړي نو بيا ځينې افراد د خپلو خاصو استعدادونو يا د مساعدو شرايطو او حالاتو په وجه ډېر پياوړي کيږي او په نورو افرادو تسلط پيدا کوي چه په دغه صورت کښې د انساني استعمار او استثمار مسئله منځ ته راځي او طبقاتي تضادونه طغيان کوي. که بالعکس فرد بيخي بې اهميته وګڼل شي او د ټولنې د قربانئ ګډوری شي نو بيا د جامعې د روند سيوری په افرادو لويږي او استعدادونه ئې وده نشي کولی. د فرد او جامعې په معامله کښې افراط او تفريط دواړه ډېر خطرناک دي او د دغې موازنې ساتنه ډېرزيات دقت غواړي. که د دې تلې هره پله درنه شي اجتماعي عدالت له منځه ځي او ظلم منځ ته راځي.

اسلام د فرد او جامعې په جوړولو کښې د اجتماعي نظام په حيث هم د فرد شخصيت او حيثيت محترم ګڼلی، هم ئې د جامعې خير او مصلحت په نظر کښې نيولی دی، هم ئې يو قوي او ستر جماعت يعنې اسلامي امت جوړ کړی چه عرب او عجم، تور او سپين، بډای او فقير ته ئې مساوي حقوق ورکړی او اجتماعي عدالت ئې له هرخه پورته او لوړ ګڼلی دی، هم ئې د شخصيت او استعداد رشد او تکامل ته زمينه مساعده کړې چه افراد د قابليت په صورت کښې نبوغ او قهرمانئ ته ورسيږي او فرديت تجلی وکړي.

د فرد او جامعې جوړول د دواړو د پخلاکولو او ملګري کولو په معنی هم په اسلامي نظام کښې په ډېر دقت له نظر لاندې دي. هغه متوسط حد چه په دغه مورد کښې اسلا م موندلی د فرد او جامعې متضادې ګټې خوندي کوي او يو له بله ئې مربوطوي.

اسلام د فرديت له روزلو سره په افرادو کښې اجتماعي شعور او احساس دومره قوي کړی چه فرد د جامعی په خدمت کښې د سر او مال قربانئ ته چمتو شو او په خپله اراده ئې عمومي خير او مصلحت په شخصي ګټو مقدم وګاڼه او شخصيت ئې د خلکو په خدمت کښې وموند.

د اسلام د بريا ليتوب راز په همدې کښې دی چه په خپلو پيروانو ئې د ايثار او قربانئ رښتيانئ جذبه او ټينګه اراده پيدا کړه چه د اجبار ځای اختيار ونيوه.

په اسلا م کښې د جامعې د خير او مصلحت د پاره د سر او مال قربانول يو لوړ هدف وګرځيد او تقدس ئې وموند چه په روحي او نفسياتي لحاظ څه بايلل څه ګټل وګڼل شوه او په ذهن او شعور کښې ډېر لوی اساسي او حسي بدلون راغی او د قربانئ افتخار د افرادو نصيب شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که چیري اسلام فرد ته د مالکیت حق نه وای ورکړی څه به ئي قربان کړي وٕ؟
که فرد په فداکاری مجبور وای او دده اراده پکښي دخیله نه وای د ایثار او فداکاری معنی به څه وه؟
دبي ارادو افرادو حرکت او عمل به هم ماشیني و او د فکر کولو ضرورت به نه و موجود.
پخوا تردي چه د اسلام فعال او خلاق نقش دفرد او جامعي په جوړولو کښي په دواړو معناؤ و څیړو ښه به داوي چه د اختصار په ډول د اسلام په حقیقت او ماهیت ځان پوه کړو او پخوا تردي چه د اسلام ماهیت او حقیقت ځانته معلوم کړو بهتره ده چه د اسلام او د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم د نبوت او رسالت مطالعه له آغازه شروع کړو.

مُحمد صلی الله علیه وسلم

٥٧٠_٦٣٢م

کله چه د وحي ورځي رانژدي شوي محمد (ص) له خلوت سره مینه پیدا کړه ځکه به د حرا غار ته ورته او په شپو شپو به ئي هلته عبادت کاوه او آسماني خوبونه به ئي لیدل. دده رښتیاني خوبونه د وحی مقدمات وچه د چا په قول ئي شپږ میاشتي دوام وکړ.
د عمر څلویښت کاله ئي چه پوره شوه حضرت جبریل ورته د روژي په (١٧) د دوشنبي په ورځ د نبوت پیغام راووړ د غه وخت د قمری کال په حساب دده عمر څلویښت کاله، شپږ میاشتي او اته ورځي وي او د عیسوي میلاد (٦١٠) د اګست شپږمه وه چه دی د حرا په غار کښي و او د (اِقرَاْ) امر ورته وشوه چه د وحی آغاز و.
چا چه لومړی په ده ایمان راوړ په ښځو کښي بي بي خدیجه، په هلکانو کښي لس کلن (علي) او په آزادو سړیو کښي په احرار و رجالو کښي (٣٧) کلن (ابوبکر)، په موالیو کښي (زید بن حارثه) په مریانو کښي (بلال بن رباح) حبشي و.

اسلام ته خفی دعوت:

وروسته تر هغه چه (یاَآیُها المُدَثِر) سورت نازل شو محمد (ص) په غیر علني ډول اسلام ته د خلکو بلنه شروع کړه او د هغه خفي دعوت دري کاله دوام وکړ، په د غه موده کښي به مسلمانانو مونځونه له مشرکانو نه په پټه کول. یوه ورځ یوه مشرک ولیده چي (سعد بن ابی وقاص) په یوه پټ ځای کښي لمونځ کوي ځکه ئي دده د غه کار وغانده او سعد د هغه سره په شخړه اخته شوا و مشرک ئي زخمي کړ، دا لومړی وینه وه چه په اسلام تویي شوه.
په همد غه وخت کښي رسول الله (ص) او خوتنه اصحاب دارالارقم ته ننوتل او هلته به ئي لمونځ او عبادت کاوه. دارالارقم د صفا د غونډۍ په بیخ کښي د ارقم ابن ابی ارقم کور وچه په اسلام کښي له سابقونو څخه دی.
یو شمیر صحابه چه د حضرت ابوبکر په بلنه مسلمانان شوي ؤ داوو: عثمان ابن عفان، زبیر بن عوام، عبدالرحمن بن عوف، سعد بن ابی وقاص او طلحه بن عبیدالله.

د اسلام اظهار:

د خفي دعوت دري کاله چه پوره شوه په (٦١٣) عیسوی کښي الله پاک رسول الله (ص) ته امر وکړ چه خلک په ښکاره دین ته راوبوله (فاصدع بما تُوءمرُوَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ - الحجر آیت ٩٤) یعنی ښکاره کړه هغه څه چه پري مامورکیږي او له مشرکالو څخه مخ واړوه.
داهم ورته وویل شوه: (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ - الشعراء آیت ٢١٤) وویروه خپله ډیره نژدي قبیله.
د اسلام ښکاره دعوت چه شروع شوا و پیغمبر خپل رسالت علني کړ د قریشو مشران: عتبه او شیبه د ربیعه زامن، ابوالبختري د هشام زوی، اسود ابن المطلب، ولید ابن مغیره، ابوجهل بن هشام، عاص بن وایل سهمی، نبیه او منبه د حجاج زامن او د اسي نور ابوطالب د حضرت محمد (ص) تره ته ورغلل او ورته وئي ویل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاوراره زمونږ خدايان وکنځل، زمونږ دين ته ئي بد وويل، زمونږ پلرونه ئي گمراهان وبلل، ته به يا هغه منع کوي او يا به ئي مونږ ته پريږدي او لاس به تري اخلي، زمونږ دين ستا دين هم دی او تاهم د هغه دين ندی قبول کړی. ابوطالب له هغوی سره په ښه ژبه خبري وکړي او رخصت ئي کړه دی پخپله رسول الله (ص) ته ورغی او د هغوی د غه خبري ئي ورته وکړي، دخدای رسول (ص) له خپل دعوت نه لاس وانه خيست او خپل رسالت ته ئي دوام ورکړ.
قريش بيا ابوطالب ته ورغلل او داخل ئي ورسره په تنده لهجه خبري وکړي خو بيا هم څه نتيجه تري حاصله نشوه دريم ځل بيا دغه راز مفاهمه تکرار شوه مگر اولوا لعزم پيغمبر خپل رسالت په هيڅ صورت پرينښود. بالاخره قريشو پخپله رسول الله (ص) ته رجوع وکړه او ورته ئي وويل که له دغه کاره لاس واخلي هرڅومره مال چه غواړي درېه ئي کړو چه له ټولونه زيات مالدارشي، که د قريشو قيادت او سيادت دي خوښ وي ټول به دي اطاعت ته غاړه کيږدو او امرونه به دي منو، که مريض ئي او څه صحي عارضه درته پيښه وي طبيبان به درته راوغواړو او علاج به دي وکړو. رسول الله (ص) ورته په ځواب کښي وويل: که څوک مي په يوه لاس کښي لمر او په بل لاس کښي سپوږمۍ کيږدي قبول به ئي نکړم او له خپل رسالت نه به لاس وانخلم.
کله چه قريش پخپلو ټولو کوششونو کښي ناکامه شوه نو د حضرت محمد (ص) او دده داصحابو دځورولو او ازارولو اراده ئي وکړه او خصوصاً هغه مومنان چه ضعيفان او بي مرستي و لکه موالي او غلامان چه قومي ملاتړئي نه درلود او له نورو ځايو راغلي و له سختو شکنجو او عذابونو لاندي ونيول شوه چه له اسلامه واوړي او د حضرت محمد (ص) پيروي پريږدي مگر اسلام او حضرت محمد (ص) دخپلو پيروانو په روح او ضمير کښي دومره عميق نفوذ کړی وچه د دين په لارکښي ئي د سر او مال قربانول ابدي ژوند گاڼه او له ډيرو شديدو فشارونو لاندي ئي خپل ايمان ټينگ ساته.
په دغسي وخت کښي چه مومنان ډير لږ او په ډير ضعيف حالت کښي و د حضرت محمد (ص) علني تبليغ او ښکاره اسلام مسلمانان له ډير مشکل امتحان سره مخامخ کړل.
هغه نقش چه اسلام ئي دافرادو او اشخاصو په روحی تقويه او معنوي جوړښت کښي لري په همدغه لومړی مشکله مرحله کښي خپله معجزه ښيي او دا ثابتوی چه اسلام دډيرو ضعيفو کسانو روحيه او سجيه څومره پياوړي کړه او له څنگه خلکو نه ئي څنگه خلک جوړ کړه؟
دمثال په ډول ددغو څوتنو مقاومت او ټينگ عزم دخاصي يادوني وړدی.

بلال:

حضرت بلال دحبشي رباح زوی چه مور او پلارئي اسيران نيول شوي و اودی د اميه بن خلف غلام پاتي شو داسلام په دين مشرف شو او په همدغه وجه به اميه دی لوڅ لغړ په سره غرمه کښي په سروشگو کښي خښ کړ او درنه تيږه به ئي په سينه ورته کيښوده چه دکفر کلمه پري ووايي اولات ومنات اوعزی په خدايي ومني مگر بلال به په همدغه حال کښي احد احد ويل او خپله عقيده ئي نه پټوله.
چاچه دمکي معظمي دسره اوري سره غرمه ليدلي وي هغه پوهيدلی شي چه ددغه عذاب تحمل څومره مشکل دی او په دغسي حال کښي د وحدانيت اواز اوچتول څنگه ايمان غواړي؟
يوه ورځ چه دغه حال ابوبکر وليد نو اميه ته ئي وويل له خدايه نه ډاريږي چه دغه مسکين دغسي په عذابوي. اميه ورته وويل: تا فاسد کړيدی ته ئي خلاص کړه. ابوبکر وويل: زه يو غلام لرم چه ستا په دين دی هغه به تاته درکړم ته دی ماته راکړه. اميه داخبره ومنله او بلال ئي حضرت ابوبکر ته ورکړ، ابوبکر هغه سمدلاسه ازاد کړ او له دغسي عذابونو نه ئي نجات ورکړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ياسر، عمار بن ياسر او سميه د ياسر ښځه:

هغه وخت چه رسول الله (ص) په دارالارم قم کښېو او د مسلمانانو شمير لا خلوېښتو تنو ته نه و رسيدلی چه عمار، ياسر او سميه مسلمانان شوه او بني مخزومو په همدغه سبب عمار او دده پلار او مور په تکنده غرمه کښې ابطح ته بيول او سرې شګې به ئې پرې راا‌ړولې چه دغه دين پريږدي او بيرته پخواني دين ته واوړي. رسول الله (ص) چه دوی په دغه حال وليدل نو ورته ئې وويل:

(صَبراً آلَ يَاسَر فَاِنّ مَوعِدكُمُ الجَنّةُ) صبر کوی ځای موجنت دی. دالنده وينا چه ديوه پيغمبر دخولې وه دومره موثره وه چه ياسر په دغه سخت عذاب کښې مړشو او خپل ژوند ئې دعقيدې په لاره کښې قربان کړ.

سميه هم په همدغه حال کښې صابره پاتې شوه او چه ابوجهل ورته بد رد وويل، دې هم بالمثل سخت ځواب ورکړ او ابوجهل په ډيرې بيرحمۍ په ځبيع او وحشيانه ډول ووژله. په اسلام کښې لومړی شهيده همدغه سميه دعمار مور ده چه د ابوجهل په لاس په جارحه آله په قتل ورسيده. سميه په دغسې حال کښې هم له ابوجهل غوندې ظالم او قسي القلب سړی نه ونه ويريده او ځواب ئې وروګرځاوه.

خباب:

وائي چه دی شپږم سړی و چه په اسلام مشرف شو او دقريشوله لاسه په هغو سرو شګو کښې ښخيده چه جوار به پکښې وريته کيدل مګر خباب په هيڅ صورت چاله خپلې عقيدې وانه ړاوه او په خوله ئې هم دکفر کلمه رانغله که څه هم دده په شا به په اورسرې کړې تيږې هم ايښودل کيدې.

صهيب:

دسنان رومی ځوی صهيب چه دی او عمار بن ياسر په يوه ورځ مسلمانان شوی ؤ او دمسلمانانو شمير لا خلوېښتو ته نه و رسيدلی دقريشو له لاسه ئې ډير عذابونه او کړاوونه وليدل او دهجرت اراده ئې وکړه قريشو دی پدې شرط پريښود چه خپل مال ئې ټول قريشو ته پريښود او دی ترينه يوسر او دوه غوږه لاړ.

عامر بن فهيره:

رسول الله (ص) لا دارالارقم ته ننوتلی نه و چه عامر بن فهيره اسلام راووړ. دی هم دضعيفانو له جملې څخه و او له ډيروستونزو او کړاوونو سره مخامخ شو مګر مقاومت ئې له لاسه ورنکړ او وبې ايمانه نشو. حضرت ابوبکر دی هم وپيره او ازاد ئې کړ.

لبيبه:

دبنی مومل مينځه هغه وخت مسلمانه شوه چه عمربن خطاب لا په اسلام مشرف شوی نه و. عمر د اسلام په وجه لبيبه په راز راز عذابونو کړوله مګر عمرغوندې يوه قوي شخص ونکړی شوه چه دلبيبې په ايمان غلبه ومومي او د اسلام جذبه ئې مړه کاندې. دا هم حضرت ابوبکر وپيرله او ازاده ئې کړه.

دا و دايمان دقوت يو څو مثاله چه دشرک او کفر په مقابل کښې ئې ثبات او مقاومت د اسلامي تاريخ له مفاخرو څخه ګڼلی شو.

اوس چه د اسلام لومړنی حال څه نه څه معلوم شو په اسلام به يو اجمالی نظر واچوو او و به ګورو چه دغه دين له خپلو پيروانو څه غوا‌ړی او څه ترې جوړوي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلام

د اسلام سپيڅلی دين په دوو ټکو کښې خلاصه کولی شو:
ايمان او صالح عمل.

په قرآن کريم کښې چه هرځای ايمان ياد شويدی صالح عمل (وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) ورسره جوخت ملګری دی. يعني بې عمله ايمان اوبې ايمانه عمل ئې ندی پکار.

ايمان دهغې عقيدی نوم دی چه سړی ديوه خدای خدائي، دمحمد(ص) پيغمبري دزړه په صدق ومني، قرآن کريم او دالله تعالی(ج) نورکتابونه، ملکې اوپيغمبران په حقه وګڼي، خير او شر د خدای له لوري مقدر وبولي او پس له مرګه بيا ژوند ته اميدوار وي.

صالح عمل دوه ډوله دی: يو هغه فرايض او واجبات دي چه مومنان ئې دعبادت په توګه سرته رسوي يعنی کلمه ويل، مونځ کول، روژه نيول، زکوة ورکول، حج اداکول او داسې نور واجبات.

بل هغه اجتماعي وظايف اومکلفيتونه دي چه په اجتماع او جامعې پورې تعلق لري او په نوروئې اثر پريوزي. په تعبدي فرايضو کښې هم زکات ورکول علاوه په دې چه مالي عبادت دی اجتماعي منظور پکښې ډير قوي دی چه نورو ته ئې خير او ګټه رسيږي.

دجمع، جمعې او اخترونو مونځونه او حج هم اجتماعي جنبه لري، دصالحو اعمالو ډيره درنه او مهمه برخه هغه وجايب اوتکاليف دي چه اجتماعي ژوند او دجامعې نيکمرغي تامينوي.

اسلام که له يوې خوا دمومن اومسلمان تعلق له خدای سره ټينګوي له بلې خوائې دجامعې دمفيد اوصالح غړی په حيث دجامعې اجتماعي خدماتو ته چمتوکوي او دخدای له مخلوق سره ئې مينه او همدردي پيداکوي.

که څوک په اجتماعي وجايبو اوتکاليفو کښې مقصر وي تش زهد اومحض عبادت ئې له الهي عذاب او عتاب څخه نشي ژغورلی.

په قرآن کريم کښې داسورت: (أَرَأَيْتَ الَّذي يُكَذِّبُ بالدِّينِ فَذَلِكَ الَّذي يَدُعُّ الْيَتِيمَ وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ)

په ډير صراحت مونځ کوونکي پوهوي چه يوائې مونځ ددينداری دليل نه دی بلکه له دغه مهم عبادت سره ديتيم او مسکين مرسته او لاس نيوی هم ددين مهم رکن دی که څوک داکارنه کوي اومحض عبادت او مونځ کوي هغ په حقيقت کښې ريا کار اوله لمانځه څخه غافل دی چه دين ئې په صدق نه دی منلی او دافسوس وړدی.

په دې آيتونو کښې الله تعالی دخطاب په ډول خپل رسول(ص) ته وايي:

آياليدلي دې دي هغه ځوک چه ددين تکذيب کوي او دجزا ورځ دروغ ګڼي داهغه ځوک دی چه يتيم رټي او دمسکين په مړولو کښې له تحريص او بيړې نه کارنه اخلي، دهغو مونځ کوونکو په حال افسوس چه له خپل لمانځه څخه غافل دي او ماعون منع کوي.

ماعون هغه ورځني کار آمد شيان دي چه خلک ئې معمولاً يوله بله په عاريت غواړي لکه: کتوه، ديګی،تبر، لور، تار، ستن او داسې نور.

په اسلام کښې مومن دمومن ورور ګڼل شوی او (اِنّمَا المؤمِنونَ اِخوَةٌ) قرآنی تړون دی چه مومنان ئې د ايمان په حبل المتين ټينګ تړلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا وروري محض دخولي خبره نده او عملي ثبوت غواړي چه بايد په زړه کښې ځای ولري او په لاس او پښو ئې عملاً اثبات وشي.
رسول الله (ص) مومن او مسلمان داسې معرفي کوي:
(لَا يُؤمِنُ اَحَدُكُم حَتّىٰ يُحِبَّ لِاَخِيهِ ما يُحِبُّ لِنَفسِهِ-عن انس رواه البخارى) يعني ستاسو هيڅ يو (کامل)مومن کيدی نشي څو چه د خپل ورور دپاره محبوب ونه ګڼي هغه چه د ځان دپاره محبوب ګڼي يعني هغه څه چه په ځان ئي لوروي بايد په بل مومن ئي هم ولوروي. داهم د رسول الله (ص) حديث دی:(اَلمُؤمِنُ اَخُو المُؤمِنِ لَا يَظلِمُهُ وَلَا يَخذُلُهُ وَلَا يَسلِمُهُ)مومن د مومن ورور دی چه نه پرې ظلم کوي نه ئي يواځي پريږدي او نه ئي ظلم ته سپاري. په يوه بل حديث کښې راغلي دي:(اَلمُؤمِنُ لِلمُؤمِنِ كَالبُنيَانِ يَشُدُّ بَعضُهُ بَعضَاء-عن ابى موسىٰ رواه البخاري) مومن د مومن دپاره لکه بناء داسې ده چه بعضې ئې بعضې ټينګوي.
د مسلمان په باب رسول الله(ص) ويلي دي:(اَلمُسلِمُ مَن سَلِمَ اَلمُسلِمُونَ مِن لِسَانِهِ وَيَدِهِ–بخاري) مسلمان هغه دی چه مسلمانان ئي له ژبې او لاس څخه په امان وي.
اسلام ديوه مسلمان تش طاعت او عبادت ته نه ګوري بلکه په اجتماع کښې ئي ګوري چه له نورو سره څه سلوک او څه راز رويه لري.
وايي چه يوه شاهد د حضرت عمر (رض) په مخکښې شاهدي اداکړه او هغه دغه شاهد ته وويل داسې څوک راته راوله چه تا پيژني. شاهد يو سړی راووست چه د شاهد ښه ستاينه ئي وکړه عمر (رض) ستايونکی ته وويل ته ئي نژدې ګاونډی (همسايه) ئې چه مدخل او مخرج ئي درته معلوم وي؟ستايونکي وويل: نه ! عمر (رض) وويل: په سفر کښې ئي ملګری شوی يې چه اخلاقي مکارم ئي درته څرګند شوي وي؟ هغه وويل: نه ! عمر (رض) بيا وويل: د درهم او دينار معامله دې ورسره کړيده چه پرهيزګاري او تقوىٰ ئي درته ښکاره شوې وي؟ هغه بيا دنه ځواب ورکړ.
داځل حضرت عمر (رض) ورته وويل: ګمان کوم چه په مسجد کښې دې په لمانځه ولاړ ليدلی چه د قرآن په لوستلو ئي همهمه او زمزمه کړيده او خپل سرئي ټيټ کړی او جګ کړی دی. ستايونکی وويل: هو ! عمر هغه ته وويل: ځه لاړشه ته ئي نه پيژني او شاهد ته ئي وويل: لاړشه بل څوک راوله چه تا پيژني.
له دې ماجرا څخه ډيره ښه معلوميږي چه اسلامي نظر يو مسلمان يوازې په مسجد کښې نه ګوري په کورکښې، په سفر کښې او په معامله کښې ئي هم ګوري او شهادت ئي هغه وخت قبلوي چه عملاً ئي اجتماع ته ښه امتحان ورکړې وي.هغه څه چه اسلام ئي په پوره مومن او مسلمان کښې غواړي او خوښه وي ئي په دې آيتونو کښې ئي بيان په ښه شان شويدی:
(لَّيْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَـكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِوَالْمَلآئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّآئِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُواْ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ والضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَـئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَـئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ البقره آ:۱۷۷) نيک عمل يوازې دا نه دی چه خپل مخونه د مشرق او مغرب خواته واړوئ. لويه نيکي د هغه چا نيکي ده چه په خدای او د قيامت په ورځ، په ملکو، په کتابونو او په پيغمبرانو ايمان راوړي او مال ورکوي سره له دې چه ورته ګران وي خپلوانو ته يتيمانو ته محتاجو ته، مسافرو او سوالګروته اولګوي ئي د غاړو په ازادولو کښې او مونځ کوي. زکات ورکوي او په خپل عهد وفاکوي کله چه عهد وکړي(او خاص ګرزوو) صبر کوونکی په سختيو، کړاوونو او په جنګ کښې. داړله هماغه کسان دي چه صادقان دي په دين کښې او هم دوی دي متقيان. په دې آيت کښې پس له ايمانه اول مال ورکول خپلوانو، يتيمانو، مسکينانو، پرديسيانو، سوالګروته او د غلامانو د ازادولو دپاره نيک کار ګڼل شوی او پس له هغه مونځ او زکات.
دلته د زکات ذکر دا ښيي چه يوازې د زکات ورکړه کافي نه ده بايد سربيره په زکات نور مال هم په خيريه چارو کښې د حاجت خاوندانو ته ورکړشي. وفا په عهد او په شدايدو کښې صبر او ثبات هم د اصلي نيکۍ مهمه برخه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رښتیانی ایمان او اسلام له خدای او رسول او له فی سبیل الله جهاد سره داسې ټینګه مینه غواړي چه نورې مینې ئې په مقابل کښې دوجود اظهار ونکړی شي ځکه الله تعالی فرمائی:

(قُلْ إِن كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُواْ حَتَّى يَأْتِيَ اللّهُ بِأَمْرِهِ التوبه آ:۲۴) ووایه ! (ای محمده) که دي ستاسو پلرونه، ستاسو زامن، ستاسو ورونه، ستاسو میرمنې، ستاسو خپلوان او هغه مالونه چه پیدا کړي مو دي او هغه تجارت چه دبازار له سړیدو ځخه ئې په ویره کښې یاست او هغه استوګنځي چه خوښ مو دي له پاک الله له رسول الله او له فی سبیل الله جهاد ځخه زیات محبوب، نو بیا دخدای عذاب ته سترګې په لاره اوسئ. په دې آیت کښې هغه ټول شیان چه انسان ورسره ډیره مینه لري او په هر چا له هرڅه نه ګران دي یاد شویدي او بیا ویل شوي که ددغو ټولو په مقابل کښې دخدای، درسول او فی سبیل الله جهاد پله درنه نوي دالهي عذاب مستحق یاست او دغه راز ایمان هغه ایمان نه دی چه دفلاح موجب ګرزي.

تش په ژبه ایمان څه ایمان نه دی بلکه ایمان یوه راسخه عقیده ده چه له زړه سره نه شکیدونکی تعلق لري.

قرآن پخپله دایمان په باب وائي: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ –الحجرات آ:۱۴) بادیه نشینو عربووویل چه ایمان مو راوړی. ووایه (ورته) ایمان مو نه دی راوړی لیکن ووائ منقاد شوي یو حال دا چه ایمان مو زړونو ته نه دی ننوتی.

هغه ایمان چه زړونو ئې مزه لیدلې ده له هرڅه نه خوږدی او دغه ایمان هرڅه کولی شي. ایمان باید کامل وي ناقص او نیمګړی ایمان څه ګټه نلري. الله تعالی فرمایي:

(أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاء مَن يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنكُمْ إِلاَّ خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ البقره آ:۸۵) آیا ایمان راوړئ دکتاب په یوه برخه او په بله برخه کافر کیږئ ځوک چه له تاسو ځخه دغسې کوي د هغه جزا نه ده مګر رسوایي ده ددنیا په ژوند کښې او د قیامت په ورځ به سخت ترین عذاب ته ورګرزول کیږي. داځکه چه ایمان تجزیه نه قبلوي او دخدای کتاب داسې نه دی چه ځوک به ترینه څه اخلي او څه به ردوي. دخدای امر همدغه دی چه وایي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ ادْخُلُواْ فِي السِّلْمِ كَآفَّةً –البقره آ:۲۰۸) ای مومنانو ننوزئ په ټول اسلام کښې. ننوتل دانه دي چه سړی یوه پښه له دروازې نه دننه کړي او نور دباندې ولاړ وي.

اسلام ډېر احکام لري د اسلام شرعي احکام چه د خدای له لوري نازل شویدي عملي تطبیق غواړي او تعمیل ئې حتمي دی.

په اسلامی هیوادونو کښې که اسلامي شریعت جاري نه وي او د خدای داحکامو خلاف فیصلې او اجراآت کیږي دغسې نظام ته اسلامي نظام نشو ویلی.

په اسلام کښې دخدای له حکمه مخالف حکم دچلیدو نه دی، اصلي حکومت دخدای حکومت دی داسلام زما مداران دخدای داحکامو چلوونکي او تطبیقوونکي دي. الله پاک خپل پیغمبرته وایي: (فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ –المایده آ:۴۸) نو حکم وکړه د دوی تر منځ په هغه څه چه خدای نازل کړیدي، په بل آیت کښې وائي: (وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ فَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ– المایده آ:۴۴) او هر ځوک چه حکم ونکړي دهغه څه موافق چه خدای نازل کړیدی نو دغه ګروه همدوی دي کافران.

اسلام له مومن او مسلمان ځخه شجاعت او بهادري غواړي چه بې دخدای له ویرې بله ویره باید په زړه کښې ونلري او بې زړه سړی کامل مسلمان کیدی نشي دخدای په اوامرو او مناهیو کښې دا امر او نهی هم شته چه وایي: (فَلاَ

(c) ketabton.com: The Digital Library

تَخْشَوُالناس وَاخْشَوْن، فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ –المایده آ:۳ او ۴۴) نو مه ډاریږئ له خلکونه او ودارشئ له ما څخه یوازې له خدای څخه ډاریدل او له خلکو څخه نه ویریدل د اسلامی احکامو په تعمیل کښې ډیر زیات دخل لري.
د مثال په ډول د عدالت قایمول هغه ګران کاردی چه کله د اشخاصو او کله د یوه قوم د دښمنۍ باعث ګرزي او یو ډارن ویرندونکی سړی نشي کولی چه په دغسې مواردو کښې عدالت وچلوي. په دغسې مورد کښې هغه څوک چه له خلکو ډاریږي یا له خدایه نه ډاریږي په دواړو حالو کښې د عدالت له قیام څخه ډډه کوي او څوک چه هم له خلکو ډاریږي او هم له خدایه نه ډاریږي هغه خو هیڅکله د دغه کارجوګه نه وي. په قرآن کریم کښې چه د عدل کولو او د بی عدالتۍ د مخنیوي په باب ډیر تاکید شوی دا هم ویل شوي دي:(وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى المائده آ:۸) او باعث دې نکړي تاسې د قوم دښمني په دې چه انصاف ونکړئ، عدل وکړئ، عدل زیات نږدې دی تقوی ته. په یوه بل آیت کښې وایي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقَيرًا فَاللّهُ أَوْلَى بِهِمَا فَلاَ تَتَّبِعُواْ الْهَوَى أَن تَعْدِلُواْ-النساء آ:۱۳۵) ای مومنانو اوسئ استوار په انصاف، شهادت ورکوونکي د خدای دپاره که څه هم ستاسو په ضرروي یا ستاسي د مورو پلار او خپلوانو په ضرروي، غني وي که فقیر خدای په دوی زیات مهربان دی، پیروي مه کوئ د نفسي هوا په عدالت کښې.
عدالت قایمول طبعاً له ظلم سره مقابله او مجادله غواړي او مومن ته دا اجازه نه ورکوي چه پخپله مظلوم واقع شي یا بل مسلمان د مظلومیت په حال کښې ووینې او بې تفاوته پاتې شي. رسول الله(ص) وایي:(اِنَّ اَعظَمَ الجِهَادِ عِندَ اللهِ کَلِمَةُ عَدلٍ عِندَ اِمَامٍ جَابِرٍ ابوداؤد-ترمذي) لوی جهاد د خدای په نزد د عدل کلمه ده د ظالم امام په مخکښې. د اسلام ټول واجبات بیانول او اسلامی تربیه او اخلاق په تفصیل سره ښودل په دغه مختصر بحث کښې نه ځایږي. دلته همدومره یادونه بس ده چه اسلام د مسلمانانو په ژوندانه، په اقتصادي، اجتماعي او سیاسي لحاظ حاکمیت لري چه دغه حاکمیت په تشریعي برخه کښې د قانون په حیث کامل تطبیق غواړي. له بلې خوا اسلام د تهذیب النفس او روحي تزکیې په لحاظ په ثقافت او کلتور کښې ژورې ریښې لري چه د فرد او جامعې په جوړښت کښې ئې اخلاقي او تربیوي اغیزې څرګندې دي.
اوس چه د اسلام ماهیت او حقیقت په کلي او اجمال ډول څه نه څه وښودل شو نو وبه ګورو چه اسلام څنګه جامعه جوړه کړه؟ او څنګه افراد ئې جوړ کړه؟ په دغو دواړو برخو کښې د اسلام حقیقت نورهم ښه څرګندیږي او د اسلام پیژندني په باب ښه مرسته کوي.

اسلامی جامعه جوړول

کله چه حضرت محمد مصطفی(ص) په مکه مکرمه کښې خپل رسالت د اسلام په تبلیغ شروع کاوه عرب په مختلفو قبایلو او عشایرو ویشل شوي و او مختلف عقایدئې درلوده یعنی له قبیلوي تعصبونو او دښمنیو سره ئې په افکارو او معتقداتو کښې هم تشتت او اختلافونه موجود و.
ځینې په دې عقیده وچه نه خدای شته او نه پس له مرګه ژوند. ژوند همدغه دی چه په دنیا کښې دی او مرګ د دهر او زمانې کاردی. قرآن کریم د دغو کسانو دغه عقیده په دې ډول بیانوي:
(وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ–الجاثیة آ:۲۴) ځینې نور د خدای په وجود قایل وو مګر پس له مرګه ژوند ته نه وو قایل. نور خلک د بتانو بندګان و او هري قبیلې د ځان دپاره بیل بت په خدائي منلی ؤ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ود) دکلب دقبيلي (سواع)دهذيل (يغوث)دمذحج اويمني قبايلو (نسر)دذی الکلاع (يعوق) دهمدان (لات) دثقيف (عزی) دقريشو اوبنی کنانه (منات) د اوس اوخزرج دقبيلو خدايان و. اوتر دغوټولو بتانو لوی بت (هبل) و.
سربيره په دې ځيني خلک يهوديت ته، ځيني نصرانيت ته قايل و ، چا دملکو بندګي کوله او چا د پيريانو.
اخلاق اوعادات په ډير منحط حال کښي و ، ښځوته په انساني ارزښت نه وقايل، لوڼي به ئې ژوندۍ ښخولې، غلامان دحيواناتو په څير ګڼل کيده، فحشاء، ربا ، ظلم او ناروا څه حدود نه درلوده قبيلوي افتخار، نسبي غرور او خرافات پرستۍ په اذهانو تسلط درلود.
په دغسي حال کښې له دغسي شرايطولاندې چه نه نظم و اونه آئين نه يوملي حکومت و ، نه سياسي او اجتماعي سازمانونه، له دغسي خلکو نه يو امت جوړول څه اسانه او ارزانه کار نه و.
داسلامي جامعې اساس په مدينهٔ منوره کښې کيښودل شو اودغه جامعه له مهاجرو او انصارو څخه جوړه شوه يعني يوجزء خواران اوفقيران اوبل جزئې شتمن اوبډايان وچه په آغاز کښې ئې طبقاتي تضاد موجود و خودغه تضاد داسلام تحت الشعاع واقع شو اوميني په هرڅه غالبه شوه.
دمکي مسلمانانو داسلام دپاره خپل کورونه اومالونه په مکه کښې پريښودل، له خپلو ډيرونږدې عزيزانو څخه جلاشوه او مدينې ته دبيوزلو پرديسيانو په حيث راغله. انصارودوی ته داسلامی جذبې په تقاضا په ډيره مينه کورونه او ځايونه ورکړه اوپه دوی باندی ئې پيرزوينه ډيره زياته وه.
مهاجرين فقيران و اومدينې ته دپرديسيانو په حيث راغله، انصارچه دمديني اصلي اوسيدونکي اوشتمن خلک و ، دوی ته ئې پخپلوکورونو کښې ځای ورکړاو خپله شتمني ئې ورسره شريکه کړه حتی چه دانصارويوه تن يوه مهاجرته وويل: زه دوه ميرمني لرم هره يوه چه ستاخوښه شي هغه به طلاقه کړم چه ته ئې په نکاح واخلې.
دمهاجرينو هغه فداکاري چه داسلام ددين دپاره ئې خپل هرڅه دمکې قريشوته پريښوده او دوی يوسراو دوه غوږه مدينې ته راغله او دانصارو دغه ايثارچه د اسلام په جذبه ئې مهاجرينو سره هرراز مادي اومعنوي مرستې وکړې په بل عبارت دشتمنو اونيستمنو دغه راز ائتلاف او ديوې جامعې تشکيل دنن ورځې داقتصادي ګټو اوطبقاتي تضاد په منطق نه برابريږي.
داجامعه په اسلامي اخوت اومشترکه عقيده بنا وه او د (انما المؤمنون اخوة) په اساس رسول الله (ص) دمهاجرو اوانصارو ترمنځ د ورورولۍ تړونونه قايم کړه. په دې ورورولۍ کښې عرب او عجم ، غلام اوبادار، تور اوسپين فرق نه درلود اودمنافعو تصادم پکښې څه درزنشو اچولی.
دانصارو ايثارپه قرآن کريم کښې داسي ستايل شويدی.
(يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ ولايَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آ:۹)يعنې دوی محبوب او عزيزګڼي هغه چه دوی ته هجرت کوي او څه چه مهاجروته ورکول کيږي انصار پخپلوزړونوکښي څه حسد نه حس کوي، له ځانه نورمقدم او غوره ګڼي که څه هم دوی پخپله محتاج او اړ وي.
دا آيت هغه حال بيانوی چه ډيرمالونه د (فئي)په صورت يعني بې جنګه د رسول الله (ص) لاس ته ورغله او هغه ئې ټول په مهاجرو وويشل او دانصار دوو تنوته پکښې برخه ورکړه شوه چه هغوی څه نلرل او نور ټول انصار بې برخې پاتې شوه.
دغه ويشنه په دې لحاظ وه چه دمهاجرو او انصارو ترمنځ څه نه څه مالي موازنه اوتسويه مراعات شي مګر بيائې هم انصاروکښې څه رخه پيدا نکړه او دمهاجروحق ئې مقدم وګاڼه.
هغه مثالي جامعه چه اسلام دحضرت محمد (ص) له وخته دحضرت عمر (رض) دوهم خليفه ترشهادته او وروسته تر هغه هم کله کله دنيا ته وړاندې کړه يوه داسي جامعه وه چه سياسي قدرت پکښې بې کبره اوبې غروره دډيرصالح خدمتګارپه حيث استعمال شو او عدالت، تقوی، مساوات، حريت، قناعت اوپه نفس حاکميت ئې هغه ښکاره خصوصيتونه او مميزات وچه نظيرئې بيا چاونه ليد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلامي جامعې په جوړولو کښې جهاني او عالمي نظر دخيل و او د محيط و ماحول له سطحې نه ئې مقام ډير او چت و. په داسې حال کښې چه عربو قبيلوي ژوند درلود او ملي قدرت لا نه و متشکل شوی حضرت محمد(ص) د قرآن په لارښوونه د قوميت او وطنيت له ساحې نه بهر خپل رسالت د ټولو خلکو او عالميانو د پاره وګڼه او په عربو پورې محصور پاتې نشو. د قرآن کريم دا آيتونه:

(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ- سوره انبيا آ:۱۰۷) (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا —سبا آ:۲۸)

(وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولاً وَكَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا -النساء آ:۷۹) دا مطلب په صراحت ثابتوي چه اسلام د دين په حيث او د يوه اجتماعي نظام په حيث ډير وسيع نظر درلود او تعلق ئې له بشريت سره و ځکه د مومنين يا مسلمين په ځای د (عالمين) کلمه او د (ناس) کلمه استعمال شوه او (کَافَّةً لِلنَّاسِ) وويل شوه په همدغه اساس ئې په مطلق ډول بني آدم د کرامت خاوند وګڼه او د (وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ)اعلاميه ئې خپره کړه چه په هغه زمانه او په هغسې محيط کښې ئې توقع نشوه کيدی.

په دغه اسلامي جامعه کښې هغه مقام او منزلت چه زيد بن حارثه، اسامة بن زيد، بلال حبشي، صهيب رومي، سلمان فارسي او نورو عجمو او مواليو درلود، د دې مترقي عصر په غربي او شرقي ديموکراسی کښې ئې مثال نشو موندلی.موږ وينو او ګورو چه يو زر او څو سوه کاله وروسته په امريکا غوندې هيواد کښې توريوستکي په څه نظر کتل کيږي.

په نبوي احاديثو کښې د بشر دوستی او بشرپالنې درسونه ډير موندلی شو چه هلته د مومنانو يا مسلمانانو په ځای (ناس) ويل شويدی چه په خلک ئې ترجمه کولی شو.

مثلا:(خَيرُ النّاسِ مَن يَنفَعُ النّاسَ) خلک په دې پوهوي چه په خلکو کښې بهتر هغه څوک دی چه خلکو ته ئې خير او ګټه رسيږي. په بل حديث شريف کښې راغلي دی:(اَلنّاسُ عَيَالُ اللهِ وَاَحسَنُ النّاسِ اِلى اللهِ اَحسَنُهُم اِلىٰ عَيَالِهِ) يعني خلک د خدای عيال دي، د خدای په نزد بهترين خلک هغه دي چه د خدای د عيال سره نيکي کوي.

په بل ځای کښې پيغمبر(ص) خلکو ته داسې خطاب کوي:(اَيُّهَا النّاسُ اِنّ رَبَّكُم وَاحِدٌ وَاِنّ اَبَاكُم وَاحِدٌ كُلُّكُم مِن آدَمِ وَآدَمُ مِن تُرابٍ اِنّ اَكرَمَكُم عِندَ اللهِ اَتقَاكُم لَا فَضلَ لِعَرَبِي عَلىٰ عَجَمِي وَلَا لِاَبيَضَ عَلىٰ اَسوَدَ اِلَّا بِالتَّقوىٰ) ای خلکو خدای مو يو دی پلار مو يو دی ټول له آدم څخه ياست او آدم له خاورو څخه دی د خدای په نزد ستاسو ډير مکرم هغه دی چه ډير پرهيزګار دی، عربي په عجمي او سپين په تور څه فضليت نلري مګر په تقوىٰ سره.

طبقاتی جامعه د اسلام په نظر کښې:

په کومه جامعه کښې چه ممتازه طبقه موجوده وي او يو شمير خلک په نورو باندی باداري کوي هغې ته طبقاتي جامعه وائي چه اقليت پکښې د اکثريت په اوږو باروي.

استعمار او استثمار په همدغسې ټولنه کښې وده کوي او ډير خلک دلږو د پاره استعماليږي او قربانيږي.

يو وخت وچه قوي انسان په وحشيانه ډول ضعيف انسان غوښې خوړې او اوس ئې لا هم وحشيان په همدغه ډول خوري مګر په متمدنو قومونو کښې سرې خوړګی اوس په بل ډول ده او هغه دا چه بډايان او د قدرت خاوندان ډير خلک پخپل خدمت کښې په کار اچوي او د هغوی د کار او زيار په ګټه چړچې کوي خو هغوي ته ډير لږ څه ورکوي چه د دوی خدمت ته ژوندي پاتې شي.

دغه لوړه او ممتازه طبقه چه د ملاکانو، بډايانو، سردارانو، خانانو يا صاحبانو په نامه ياديږي او فئوډالان ئې عصري نوم دی د دې عصر په ډيروجوامعو کښې د حاکمې طبقې په حيث په خلکو مسلط دي دا طبقه خلک په قرآن کريم کښې(مترفين)، (ملاء)، (اکابر) بلل شويدي او په متعدد و آيتونو کښې ئې يادونه په دې ډول شويده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱-(وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ كَافِرُونَ -سبا آ:۳۴) يعني هري قريي ته موچه استازي ليږلي بډايانو او دنعمت خاوندانوئي ويلي دي څه چه تاسو راوړيدي نه ئي منو. په دي آيت شريف کښي الله تعالی حضرت محمد(ص) په دي پوهوي چه دقريشو د سردارانو او شتمنو په سرکشئ او نافرمانئ مه خوابدی کيږه په هر وخت کښي مالداراو متنعمانو له پيغمبرانو سره مقابله کړيده او دخدای احکاموته ئي غاړه نده ايښي.

۲ (وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ -الزخرف آ:۲۳) مطلب دا چه تر تا د مخه هم دهري قريي شتمنو او آسوده حالو کسانو دخدای هر استازي ته همدغه ويلي دي چه مونږ د پلرو او نيکونو زړه لار نه پريږدو او په تا پسي نه ځو.

۳-(وَقَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاء الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ -المومنون آ:۳۳) دلته دهود يا صالح (ع) دقوم سرداران او مالداران په ګوته شويدی چه په آخرت ئي باور نه درلود او په کفر ټينګ د آسوده ژوند خاوندان و او قوم ته ئي ويل: دی هم تاسو غوندي بشر دی هغه څه خوري چه تاسو ئي خورئ او هغه څه څکي چه تاسو ئي څکئ.

٤-(وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّن بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا -القصص آ:۵۸) ډير څله موتباه کړيده قريه چه په معيشت کښي ئي له حده تيری کړی نو دا دي ددوی استوګنځي چه وروسته تردوی پکښي خوک نه او سيږي مګر ډير لږ کسان.

يعني عياشي او په عيش کښي افراط دتباهئ موجب دی.

۵-(قَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلاَلٍ مُّبِينٍ -الاعراف آ:۶۰) نوح عليه السلام ته ئي دقوم سردارانو او سرکردګانو وويل: مونږ تا په ښکاره ضلالت کښي وينو.

۶-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وِإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ -الاعراف آ:۶۶) هود عليه السلام ته ئي دقوم کافرو سردارانو وويل: مونږ هرګوره تا په سفاهت کښي وينو او د دروغجنو له جملي څخه دي ګڼو.

۷-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُواْ لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ مِّن رَّبِّهِ قَالُواْ إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ. قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ إِنَّا بِالَّذِيَ آمَنتُمْ بِهِ كَافِرُونَ -الاعراف آ: ۷۵ او ۷۶) دصالح عليه السلام دقوم سرکښو اشرافو دقوم ضعيفو مومنانو ته وويل: ايا تاسو پوهيږئ چي صالح عليه السلام دخپل خدای استازی دی، هغوی وويل مونږ هرګوره دده په رسالت ايمان لرو متکبرانو وويل مونږ په ټينګه دهغه څخه منکر يو چه تاسي پري ايمان لرئ.

۸-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَكَ مِن قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا- الاعراف آ:۸۸) دشعيب عليه السلام دقوم متکبرو سردارانو وويل: اي شعيبه هرګوره به تا او هغه کسان چه په تا ئي ايمان راوړی له قريي څخه باسو يا به بيرته زمونږ دين ته راګرځئ.

۹-(وَقَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِ فِرْعَونَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُواْ فِي الأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ-الاعراف آ:۱۲۷) دفرعون د قوم سردارانو فرعون ته وويل: ايا موسی او دده قوم پريږدي چه په ځمکه کښي فسادونه کوي او ستا عبادت او ستا دبتانو عبادت پريږدي.

۱۰-(وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجَرِمِيهَا لِيَمْكُرُواْ فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلاَّ بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ-الانعام آ:۱۲۳) په دي آيت کښي د (ملا) کلمه په (اکابر) بدله شويده چه دواړه يوه معنی لري.

الله تعالی وايي په هره قريه کښي مو اکابر مجرمان پيدا کړيدي چه پکښي مکر او امکاري کوي. ددوی مکر په حقيقت کښي له ځان سره دی مګر دوی نه پوهيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغواو دغسي نورو آيتونو څخه دا حقيقت ډير ښه څرګنديږي چه د قرآن په نظر کښې چه د اسلام نظرهم دی اکابر، سرداران اوبډايان څومره منفوردي.
څوک چه د قرآن په اقتضا او تقاضا پوه وي هغه پوهيږي چه په اسلامي جامعه کښې د ممتازي طبقې د پاره ځای نشته. په اسلام کښې هغه بډای او مالدار ته هرکلی وايه شي چه تجارت او معامله ئي له خدای سره وي لکه چه په خپله خدای (ج) وايي:(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ:۱۰ او ۱۱) اي مومنانو! ايادلالت وکړم تاسو ته په داسي تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه، ايمان راوړئ په خدای او رسول ئي او جهاد وکړئ د خدای په لار کښې په خپلو مالونو او نفسونو دا ستاسو د پاره خيردی که پوه شئ. له خدای سره معامله او تجارت له سرا و ماله تيريدل دي د دې تجارت سند داسي ثبت شويدی:
(إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّــةَ -التوبه آ:۱۱۱) بې شکه الله تعالی پيرودلي دي له مومنانو څخه د دوی نفسونه او مالونه په دې چه د دوی د پاره به جنت وي نو هرکله چه د دوی سرا و مال د خدای مال دی بډايان د دې معاملې په اساس مکلف دي چه د خدای په حکم به ورې مروي. لوڅ به پټوي او ضعيفان به قوي کوي او په پښو به ئي دروي.
هغه بډايان چه د غه کارنکوي اسلام ئي ردوي او له ځانه ئي شړي لکه ثعلبه چه قصه ئي په قرآن کښې پدی ډول ده:(وَمِنْهُم مَّنْ عَاهَدَ اللَّهَ لَئِنْ آتَانَا مِن فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ فَلَمَّا آتَاهُم مِّن فَضْلِهِ بَخِلُواْ بِهِ وَتَوَلَّواْ وَّهُم مُّعْرِضُونَ -التوبه آ:۷۵) له دوی څخه دي هغه څوک چه خدای سره ئي عهد کړی وچه که راکړشي مال هرګوره به ئي صدقه کوو او يو به له نيکانو څخه کله چي دوی ته خدای له خپل فضل څخه ورکړه بخل ئي وکړاو له عهده وګرځيدل اودوی دي اعراض کوونکي.
تفسير:
ثعلبه د حاطب انصاري ځوی پيغمبر (ص) ته عرض وکړ چه د بډای کيدو دعا ورته وکړي پيغمبر (ص) که هرڅه ورته وويل چه همدغه حال درته ښه دی هغه خپله غوښتنه بيابيا کوله حضرت محمد(ص) بياورته وويل ايا دادي نه ده خوښه چه زما د قدم نقش تعقيب کړي او په هغه څه پسي هڅه و نکړي چه شکرئي نشي په ځای کولی. ثعلبه بيا اصرار وکړ او عهد ئي وکړ چه که خدای ئي بډای کړي حقوق به ئي په کامل ډول اداکړي. پس له هغه ورته پيغمبر دعا وکړه او د ثعلبه په اوزوکښې دومره برکت پيداشو چه مجبورشو د مديني نه دباندې کلي ته ووزي د ثعلبه په اوزو او مال کښې نورهم دومره زيات والی راغی چه د جمع او جمعی لمونځ تري پاتې شو او مال ته ئي مخه شوه.
څه موده وروسته چه د پيغمبر (ص)لخوا د زکات غونډولو عاملين ورغله بالاخره ئي د زکات له ورکولو نه انکار وکړ اودغه خبر رسول الله(ص) ته راورسيده چه دري ځله ئي وويل (ويح ثعلبه) افسوس دی د ثعلبه په حال او دا آيتونه هم د همده په باب نازل شول. د ثعلبه خپلوانو چه دغه خبر ثعلبه ته وروور هغه په اکراه سره د پيغمبر (ص)حضورته دزکات له مال سره راغی خو پيغمبر د هغه زکات قبول نکړ او ثعلبه د شرم اوعار په وجه آه وفرياد شروع کړ او په سرئي خاوري باد کړي خودا هرڅه د ظاهري بدنامی د پاره و او په زړه کښې ئي نفاق پټ و ځکه چه ده زکات لکه جزيه ګڼله.
وروسته د پيغمبر (ص) له وفاته ثعلبه چه دزکات مال ابوبکر صديق (رض) ته راوړ هغه هم رد کړ او وروسته ترهغه عمر فاروق (رض) هم د هغه زکات مردود وګاڼه او دغه راز بډای له اسلامي جامعې نه طرد شو.
په اسلام کښې که په صريح ډول طبقاتي ټيټ وپاس په همدغه نامه نه وي ردشوي په اقتضائي ډول ئي په دې آيتونو کښې دغه راز نظام غندلی او ردکړيدی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ- القصص آ:۴) هرګوره فرعون تکبر وکړ په ځمکه کښې او وئې ګرزاوه دځمکې اهل طايفې طايفې چه ضعيفه ئې کړه يوه طايفه ترينه وژل ئې دهغوي زامن او ژوندۍ ئې پريښودې دهغوی لوڼې، هرګوره ؤ دی له مفسدانو څخه. غوښتل موچه احسان کيږدو په ضعيفانو باندی په ځمکه کښې او وګرزوو دوی پيشوايان او وګرزوو دوي وارثان (دفرعون دملک) اوځای ورکړو دوی ته په ځمکه کښې او وښيو فرعون او هامان ته اودوی لښکروته دبني اسرائيلو له لاسه هغه عذاب چه فرعونيان ترينه ويريدل.

داآيتونه دا راښيي چه خدای دانه خوښوي چه څوک خلک طايفې طائفې کړي او يوه ضعيفه او ذليله کړي لکه فرعون چه بنی اسرائيل همدغه شان کړه اوخدای ورته موسی پيدا کړ. که څوک يوه طايفه ټيټوی اولاندې کوي ئې او نور لوړوي نوالهی سنت هغه ضعيفان قوي کوي او لوړه ممتازه طبقه پرې تباه کوي. په همدغه اساس په صدر اسلام کښې دحضرت عثمان (رض) ترخلافته په اسلامي جامعه کښې طبقاتي ټيټ اوپاس نه و او اسلامي سياست داجتماعي عدالت اومساوات په بناء دبرترۍ اوکهترۍ احساس محوه کړی ؤ.

که چيرې اوس هم اسلامي اصول او اساسونه په يوه جامعه کښې تطبيق شي د طبقاتي تضاد دپاره مجال نه پيدا کيږي. په اسلام کښې حاکمه طبقه هم په خلکو حاکمه نه وه بلکه دخدای د احکامو مجريه قوه وه. د اسلام خليفه دربان اوپاسبان نه درلود نه دربار و نه درباري جاه وجلال. نا اشناسړی دظواهرو له مخې دخليفه اودبل سړي فرق نشو کولی، بشري تاريخ د اسلامي خلافت نظيرپه بل هيڅ نظام کښې نشي ښودلی.

عمرابن الخطاب (رض) خوپريږده دهغه ثاني عمرابن العزيز هم ثاني نلري. دحضرت ابوبکر (رض) اوحضرت علي کرم الله وجهه حال خوهم هر چاته معلوم دی چه اجتماعي اقتدارئې لکه يوستر امانت وګاڼه او هيڅکله ئې دخپل شخصي اونفسي خواهشاتو دپاره استعمال نکړ او زعامت ئې دمثل اعلی په حيث راتلونکو زمانو ته تاريخي يادګارپريښود.

هغه اسلامي جامعه چه حضرت محمد (ص) ئې باني اومعمار و اوخپلو خليفه ګانو ته ئې دامانت په ډول پريښوده اساسونه ئې دادي:

مساوات:

داسلام په اجتماعي اصولو کښې يو مهم اصل مساوات دی ځکه ئې عرب اوعجم تور اوسپين مساوي ګڼلی او انساني کرامت ئې دهربني ادم دپاره يوشان منلی دی.

څه شی چه په دغه کرامت کښې زياتوالی راولي هغه تقوی ده اوبس. داسلام لوی رهبرحضرت محمد (ص) دوه ځله يوځل په سوره کهف (آ: ۱۱۰) اوبل ځل په سوره فصلت (آ: ۶)کښې دخدای له لوري مامور شوی چه خلکوته ووايي:(انما أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ) زه هرګوره تاسو غوندې بشريم وحی راته راځي. يعني بې ليدينه چه دالهي وحی په وسيله مې معرفت نصيب کيږي نورنو تاسو غوندې يوبشريم او له تاسونه امتيازنلرم.

په همدغه اساس به پيغمبر (ص) په هغو مواردو کښې چه وحی به نه وه موجوده دخپلو اصحابو رايه غوښتله اوخپله رايه به ئې هم ښکاره کوله که دده رايه به په اقليت کښې وه دهغوی په رايه به ئې عمل کاوه اوخپلې رائې ته ديوه فردله رائې نه په زيات اهميت نه و قايل.

په عمل کښې هم رسول الله (ص) په دسته جمعي چاروکښې له نورو سره مساوي برخه اخيسته که مسجد به ئې جوړاوه خپلو اصحابو سره به ئې تيږې اوخاورې راچلولې که دغزا دپاره به ئې خندق کينوده دهغوی په شان به ئې کلنګ واهه اوخاورې به ئې ايستلې، په غزاګانو کښې به ئې عملاً برخه اخيسته اودجنګ په ميدان کښې له هرچانه زيات صابرو. له شاقه خدماتو نه ئې ډډه نه کوله او په معيشت کښې ئې برخه له نورونه خواره وه، خپل نفس ئې ډير خوار ساته تن اسائي ئې په ځان حرامه کړې وه. په داسې فرش به څملاسته چه تغمې به ئې دده په مبارک وجود کښې ښکارندې وې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اربشو په ډوډۍ به ئي هم نس نه مړاوه او ډېرلږ وخت داپاره به ئي هم په کورکښې د دنيا مال دومره نه ساته چه موقتاً په بډايانو کښې حساب شي.
دغنيمت او د (فئي) مالونه به ئي په خلکو ويشل او ډيرخه به ئي يو اوبل ته ورکول خو په خپله به ئي شپه په لوږه تيرولـه يعني په دغه برخه کښې ځانته په مساوي حق هم نه و قايل.
په دنيا کښې به هيڅ داسې مشر يا رهبر نه وي تيرشوی چه خپلو پيروانو سره په هرکارکښې ديوه کارګرپه حيث عملاً شريک او سهيم وي او دمالونو په ويش کښې بې برخې يا دډيري لږې برخې خاوند وي.
درسول الله (ص) دغه رويه او دده نور اخلاق اوصفات په تربيوي ډول دومره موثر و چه دده په اصحابو کښې ئي ترډيره وخته عميق روحي نفوذ مشهود و.
ترده ډير وروسته د اسلام ددوهم خليفه حضرت عمر (رض) په خلافت کښې ديوه يهودي دعوی په حضرت علی کرم الله وجهه باندې خليفه ته وړاندی شوه هغه حضرت علي احضارکړاو د يهودي په څنګ کښې ئي دفيصلې دپاره ودراوه ځکه چه په اسلام کښې دمساوات او عدالت تقاضا همدغه وه چه مدعي او مدعي عليه مساوي وګڼل شي او څنګ په څنګ ودريږي که څه هم يو حضرت علي د حضرت محمد (ص) د تره ځوی او ځوم وي او د اسلام دپاره ډير زيات خدمتونه کړي وي اوبل يهودي وي چه له اسلام سره ټينګ عناد لري.
کله چه حضرت عمر (رض) له يهودي سره خبرې کولې د يهودي اصلی نوم ئي واخيست او چه حضرت علی کرم الله وجهه ته ئي خطاب کاوه نو دابوالحسن په نامه ئي يادکړ په دغه وخت کښې د حضرت علي په وچولي کښې دغضب آثار وليدل شوه ځکه حضرت عمر (رض)ورته وويل:
په دي خوابدی ئي چه دعدالت په محضرکښې له يوه يهودي سره په مساوي ډول ولاړئي. حضرت علی کرم الله وجهه وويل:
نه داسې نه ده بلکه په دي وجه متاثريم چه دمساوات داصل رعايت دي ونکړ زه دي په کنيه نامه ابوالحسن يعني دحسن پلار وبللم اويهودي دي په خپل نامه يادکړ يعني زما احترام دي له هغه نه زيات وکړ. حضرت عمر (رض) په ځواب کښې ورته وويل: داکار دعادت له مخې شوېدی تاته معلومه ده چه ماهميشه ته دابوالحسن په نامه يادکړی ئي او اوس هم ستا همدغه نوم عادتاًخولې ته راغی زما قصد دا نه وچه دمساوات اصل له پښولاندي کړم. پس له هغه حضرت علی کرم الله وجهه متسلی شو.
درسول الله (ص) په زمانه کښې چه قريشو ځانونه له نورونه ډير پورته ګڼل اومريان او موالي ئي ډير حقير او ذليل ګڼل رسول الله (ص) دخپلې عمې لور (زينت بنت جحش) زيدبن حارثه ته په نکاح کړه چه دده له مواليوڅخه و او په جزيرة العرب کښې دغه کارله عرف او عادت نه بيخي مخالف و او هيچاځي توقع نشوه کولی له دغه حساسيت سره محمد (ص) په دغه ازدواج داسلامي مساوات اصل معراج ته ورساوه چه يولوی انقلابي حرکت ورته ويلی شو.
کله چه رسول الله (ص) دمهاجرينو او انصاروترمنځ د وروروليـ (مواخات) تړون کاوه نوخپل تره حمزه (رض)ئي لـه خپل مولی زيد سره ورور وګرزاوه او ابوبکر (رض) ئي له خارجة ابن زيد سره د وروری په تار وتاړه.
حضرت عمر(رض) داسلام دوهم خليفه چه په اسلامي سنتو ډير ټينګ و دمساوات رعايت ئي په ډير اهتمام کاوه. يوه ورځ چه دی په مکه کښې ګرځيده وئې ليده چه خدمتګاران ولاړدي او سرداران په ډوډۍ ناست دي ځکه ئي په قهرسردارانو ته وويل: څه وجه ده چه څوک ځانونه له خپلو خدمتګارانو نه غوره ګڼي او سمد لاسه ئي خدمتګاران له سردارانو سره په ډوډۍ کښينول.
ده دمساواتو لحاظ دومره ساته چه دقحط په کال چه په (عام الرماده)شهرت لري او غوړي پکښې چاته نه رسيده ده هم دغوړيو له خوراک نه ځان پرهيزکړاو دنورو په شان به ئي تيل خوارہ.
دتيلو خوراک دی مريض کړاو پوستکی ئي تور واوښت دغه کارته ترهغه وخته ده دوام ورکړ څو چه په بازارکښې غوړي ډيرشوه اوهرچاا خيستلی شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدغه خلیفه (حضرت عمر (رض))یوه ورځ یو سړی اویوه ښځه د زنا په حال کښې ولیدل او قصدئې وکړچه په هغوی باندې شرعي حد جاري کړي مګر ددې کار دپاره شاهدان په کار و او شرعي اثبات ئې غوښته. حضرت عمر (رض)بې له دینه چه دهغوی نوم واخلي اصحابو ته وویل: که خلیفه څوک دزنا په حال کښې پخپلو سترګو ووینې ایا کولی شي چه په هغوی حد جاري کړي. حضرت علی ورته وویل: که ته دهغوی نوم واخلې او بیا دخپلې ادعا داثبات دپاره څلور شاهدان تیر نکړې نو په تا باندې (حد قذف) جاري کیږي. یعنې پدې کار کښې ته چه خلیفه یې او یو بل سړی څه فرق نلري او مساوي یاست. هرکله چه هغه وخت نور شاهدان هلته حاضرنه و خلیفه ونکړی شوه چه یوازې دخپلې مشاهدې له مخې په هغوی حد جاري کړي او نو مونه ئې افشاکړي.

مشوره:

پس له وحی نه داسلامي نظام اساس مشوره ده. رسول الله صلی الله علیه وسلم دخدای له لوري ماموریت درلود چه ددغه اصل رعایت وکړي او په هغو مواردو کښې چه وحی نه وي موجوده دمومنانو په رایه کار وکړي نه داچه خپله رایه معتبره وګڼي او خپل فکر په نورو تحمیل کړي.

دهجرت په دریم کال چه قریشو دري زره لښکر مجهز کړ او مدینې ته ئې نژدې د احد د غره په لمنه کښې خپلې خیمې ودرولې چه په مدینه حمله وکړي، رسول الله (ص) ددغه جنګ دطرز او طریقې په باب دخپلو اصحابو مشوره او نظریه غوښته.

دده خپله رایه داوه چه له قریشو سره په مدینه کښې مقابله وکړي چه دوی په محفوظو ځایونو کښې وي او قریش په لارو کوڅو کښې دمسلمانانو له ضربو لاندې وي.

دمنافقانو رئیس عبد الله ابن ابي چه دلومړی ځل دپاره دمشورې حق ورکړی شوی و هغه هم همدغه مشوره ورکړه نور مسلمانان چه په ډیر جوش او خروش کښې و دهغوې رایه داوه چه له مدینې نه دباندې احد ته نژدې وجنګیږي او خپل شجاعت په میدان کښې وښیي.

داکثریت فیصله همدغه وه او دهمدغې فیصلې په اساس پیغمبر (ص) له زرو تنو سره له مدینې نه داحد لور ته روان شو او په لاره کښې عبد الله بن ابي له خپلو دري سوه تنو سره په دې دلیل داسلام له لښکر نه بیل شو چه زما مشوره ونه منل شوه نوزه هم په جنګ کښې برخه نه اخلم. پیغمبر (ص) له اوه سوه تنو سره دجنګ میدان ته ورغی دجنګ نقشه ئې پخپله ترتیب کړه اوصفونه ئې برابر کړه. هلته ئې ولیده چه له یوې درې نه د دښمن حمله داسلام دلښکر په ساقه امکان لري ځکه ئې پنځوس تنه غشي ویشتونکي دعبد الله بن جبیر له امرلاندې دیوه مهم ځای په ساتلو موظف کړه چه ددښمنو داحتمالی هجوم مخه ونیسي. په دوی باندې ئې ډیر تاکید وکړچه مسلمانان غالب شي او که مغلوب تاسو به له دغه ځایه حرکت نه کوئ ځکه چه زمونږ بریالیتوب په همدغه ځای پورې تړلی دی.

کله چه جنګ شروع شو او داسلام مجاهدینو لکه: ابو دجانه، حضرت علي او نورو خپل زیات شهامت وښود په قریشو کښې تزلزل پیدا شو او تیښته ئې اختیار کړه. مجاهدینو دغه وخت دغنمیت مالونو په غونډولو شروع وکړه غشو ویشتونکو چه دغه حال ولید دهغه ځای ساتنه ئې بی ضرورته وګڼله او د غنایمو په هڅه کښې شوه عبد الله ابن جبیر له یو ولسو تنو سره هلته پاتې شو او نور لاړل په دغه وخت کښې خالد بن ولید چه لاپه اسلام نه و مشرف شوی له دوو سوو او پنځو سو سپرو سره ئې ددرې لخوا هجوم راووړ، عبد الله ابن جبیر له خپلو ملګرو سره په شهادت ورسیده او مهاجمینو دشا له خوا په مجاهدینو حمله ورووړه. هغه قریش چه دجنګ له میدانه تښتیدلي و چه دغه عقبي حمله ئې ولیده بیرته راوګرزیدل او مسلمانان دغلفت په حال کښې له دوو خوا محاصره شوه.

ډیر مسلمانان شهیدان شول او درسول الله (ص) مبارک مخ د (ابی قمیه) دتیرې په شدید ګذار زخمی شو او یو غاښ ئې هم تلف شو. رسول الله (ص) په ځمکه راپریووت او په دغه وخت کښې درسول الله (ص) دوژل کیدو اوازه خپره شوه، مسلمانانو خپل حواس بایلوده او مضطرب شوه چه رسول الله (ص) دغه وخت په لوړ اواز وویل: (اِلَیَّ عِبَادَاللهِ اَنَا رَسُولُ اللهِ) دخدای بندګانو ماته راشئ زه یم دخدای رسول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې غږ په اورېدو نوې حوصله راپيدا شوه او ډېرش تنه اصحاب د رسول الله (ص) شاوخوا راټول شوه او په ډېر شدت ئې مدافعه شروع کړه او مشرکان ئې تيت وپرک کړل.
دغه د ميدان جنګ چه ډېر لږ مسلمانان له ډېر زيات مجهز لښکر سره مقابل شوه او له ابتدا نه د رسول (ص) د رائې په خلاف له مدينې نه بهر شروع شو مسلمانانو ته ئې ډېر لوی تاوان ورساوه او د رسول الله (ص) تره حمزه غوندې مهم شخص پکښې هم شهيد شو. ددغې ماتې اصلي علت هماغه نافرماني وه چه غيشو ويشتونکو د رسول الله (ص) له ډېر تاکيد سره هم هغه اهم ځای پرېښود او په غنيمت پسې لاړل.
د احد په غزا کښې د پيغمبر د رايې په خلاف د مدينې نه بهر جنګ کول او بيا د ده د موکد امر نه سرغړول او سنګر پرېښودل ښائی چه پيغمبر د مشورې غوښتلو او منلو څخه بيزاره کړی وي ځکه ورته الله تعالی په دغه حال کښې هم داسې ارشاد کوي: (فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ آل عمران آ: ۱۵۹) يعنی ددوی له ګناه څخه تيرشه او بخښنه ورته وغواړه له دوی سره په کار کښې مشوره کوه او چه عزم دې وکړنو بيا په خدای توکل لره.
له حضرت علی کرم الله وجهه څخه روايت دی چه له رسول الله (ص) نه پښتنه وشوه چه عزم څه شی دی هغوی وفرمايل: (مُشَاوَرَةُ اَهلِ الرّاْيِ ثُمّ اِتِبَاعُهُم ابن کثير) يعنې د رائې خاوندانو سره مشوره کول او بيائې پيروي کول عزم دی.
له دې پورته توضيح څخه به دا مطلب ډېر ښه څرګند شوی وي چه قرآن کريم د مشورې د ناکامۍ او مشاورينو د غلطۍ او نافرمانۍ په صورت کښې هم يو لوی پيغمبر بيا په مشوره غوښتلو او منلو مؤظف کوي.
د قرآن کريم دا آيت: (وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ –الشورىٰ آ: ۳۸) له هغو کسانو نه د خدای رضامندي ښيي چه کارئې مشوره کول وي او له مشورې نه کار اخلي.

عدالت:

د اسلام عدلي او قضايي برخه د اجتماعي نظام په حيث د انسان سر او مال، کرامت او حريت مصئون ګڼي او د حقوقو حفاظت ئې کوي. د ظلم او ضرر مخه نيسي، فتنه او فساد محکوموي، جنايت او خيانت، فحشا او منکر د جزاء وړ بولي او عدالت د شرعي احکامو په کامل او صحيح تطبيق تامينوي.
په اسلامی شريعت کښې د جرايمو سزاګانې معلومې دي د اسلام اولوالامر حاکم او قاضی مکلف دی چه د خدای احکام د عدل او انصاف له مخې تطبيق کړي او په دغه کار کښې د ضعيف او قوي، د خپل او پردي، د مسلم او غير مسلم هيڅ فرق ونکړي.
په دې آيت شريف کښې: (لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ -سوره الحديد آ: ۲۵) الله تعالی فرمايي په تحقيق سره مو رسولان استولی، له ښو ښانو سره او له دوی سره مو کتاب او ميزان هم واستاوه چه خلک په عدل او انصاف قايم شي. په بل آيت شريف کښې وايي: (إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّواْ الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُواْ بِالْعَدْلِ - سوره النسا آ: ۵۸) يعنی خدای پاک تاسو ته امر کوي چه امانتونه ئې اهل ته وسپارئ او کله چه د خلکو ترمنځ حکم کوئ په عدل حکم وکړئ.
خلک عامه کلمه ده او په مسلمانانو پورې څه اختصاص نه لري، لکه چه د مخه وويل شوه د حضرت محمد (ص) رسالت د ټولو خلکو د پاره دی که چا د اسلام دين قبول کړی وي او که نه ئې وي قبول کړی په هر دين چه وي اسلام ئې د بشري کرامت او انساني حقوقو په لحاظ له نورو سره مساوي ګڼي او د عدالت په محضر کښې هيڅ راز تبعيض او امتياز نشته، هم دغه وجه وه چه د اسلام د وهم خليفه ديوه يهودي په دعوي کښې حضرت علی له يهودي سره څنګ په څنګ ودراوه او عادلانه فيصله ئې صادره کړه.
د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه د مخزومي قبيلې ديوې عزيزې کورنۍ يوې ښځې غلا وکړه او په شرعي حد محکومه شوه خپلوانو ئې د خاندانې او قبيلوي پت ساتلو په غرض اسامة بن زيد ته راغله چه رسول الله (ص) ته شفاعت وکړي چه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه ښځه د شرعي حد له اجرا څخه معافه کړي اسامة که څه هم رسول الله (ص) ته ډیر مقرب وخوچه دا خبره ئې یاده کړه دخدای رسول (ص) زیات متاثر شو او دمنبر په سرئې په خپله خطابه کښې وفرمایل پخواني قومونه ځکه هلاک شول چه په دوی کښې به که شریف دجرم مرتکب شو شرعي حد پرې نه جاري کیده او که خوار وغریب به جرم وکړ نو قانون به پرې تطبیق شو. دخدای په نامه مې قسم چه که زما لور (فاطمه) غلا وکړي نوهم به شرعي حد پرې جاري کوم د پیغمبر دغه وینا پدې اساس وه چه دی دالله تعالی له لوري په موکدو امرونو دعدالت په قایمولو ماموروو او دغه ماموریت ډیر مهم او جدي و.

دا آیت شریف: (وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءهُمْ وَقُلْ آمَنتُ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِن كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ - سورت الشوری آ:۱۵) پیغمبرته اجازه نه ورکوله چه له الهی امرنه سر وغړوي او د عدالت په ځای کښې د خلکو د خواهشاتو تابع شي. په دې آیت شریف کښې الله تعالی پیغمبر ته وایي: په هغه څه مستقیم اوسه چه امر درته شوی ددوی دغوښتنو پیروي مه کوه او ووایه! ما په هغه کتاب ایمان راوړی چه دخدای له لوري نازل شوی او زه ماموریت لرم چه په تاسو کښې عدل قایم کړم د عدالت قایمولو امر ټولو مومنانو ته متوجه دی او یوه ایمانی وظیفه ګڼل شویده.

په سوره مایده کښې دا آیت شریف: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ لِلّهِ شُهَدَاء بِالْقِسْطِ وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى — المائده آ:۸) مومنان په مجموعي ډول مخاطب کوي او ورته وایي. اوسئ دخدای دپاره قیام کوونکي او په عدل او انصاف شهادت ورکوونکی.

دقوم دښمنی دې باعث نشي چه له عدالت څخه موواړوي، عدل او انصاف وکړئ عدل تقوی ته نژدې دی.

همدارنګه: (وَأَوْفُواْ الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ الانعام آ:۱۵۲) هغه الهی حکم دی چه هرمومن په پیمانه او تله کښې په انصاف کولو او دعدالت په خیال ساتلو مکلف کوي.

په یو بل آیت شریف کښې مسلمانان په وینا او خبرو کولو کښې د عدل او انصاف په رعایت مامور شویدي لکه چه وایي: (وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُواْ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى الانعام آ:۱۵۲) یعنی په وینا کښې عدالت کوئ که څه هم محکوم علیه ستاسو خپلوان وي.

په بل آیت شریف کښې وایي: (كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ النساء آ:۱۳۵) یعني په عدالت او انصاف قائم اوسئ او دخدای دپاره شاهدي اداکړئ که څه هم ستاسو دځان په ضرر یا ستاسو دمور او پلار یا ستاسو دخپلوانو په ضرر وي.

رسول الله (ص) وایي: (انّ اَحبَّ النّاسِ الی اللهِ یومَ القِیامَةِ وَاَقربَهُم منهُ مَجلساً اِمامٌ عادِلٌ وَانّ اَبغضَ النّاسِ الی اللهِ یومَ القِیامَةِ وَاَشدّهُم عَذاباً اِمامٌ جابِرٌ-الشیخان والترمذی) یعنی په خلکو کښې خدای ته دقیامت په ورځ ډیر محبوب او ډیر نژدې عادل امام دی او په خلکو کښې خدای ته ډیر مبغوض دقیامت په ورځ او په شدید عذاب ګرفتار ظالم امام دی.

فردي آزادي:

فردي آزادي هم د اسلام داجتماعي نظام مهم اصل دی چه اسلامی جامعه پرې اتکالري.

په اسلام کښې مطلقه حکومت او مستبد نظام شرعي جواز نلري. د اسلام اولوالامر په هر نامه چه وي مکلف دي چه د اسلامی احکامو او اسمانی قانون مطابق حکومت وکړي او شرعی احکام نافذکړي.

په هغو موارد و کښې چه شرعي احکام نه وي موجود هلته به د مشورې او شورائي نظام په اساس هغه قوانین تطبیقوي چه خلکو منلی او وضع کړي وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هرکله دفرد دپاره دفکر اوعقیدې آزادي اسلام تضمین کړیده او دحق دظهار اوصحیح انتقاد حق ئې هرچاته ورکړیدی نوددغه اصل په خلاف شورائي قانون هم نشی وضع کیدی. په اسلامی نظام کښې داحق هرچاته حاصل دی چه اولوالامرته هم دښوچارو توصیه وکړي او دبد وچارو له اجراڅخه ئې منع کړي. په همدغه اساس داسلام لومړی خلیفه حضرت ابوبکرصدیق چه درسول الله (ص) دوفات څخه وروسته دخلکو له خوا دخلافت لپاره وټاکل شو په لومړی خطبه کښې ئې داسې وویل:

اې خلکو زه ستاسو په خوښه ستاسو دچارومتولی شوم زه له تاسو څخه بهترنه یم اوتاسو غوندې یوشخص یم که زه دحق پیروو م ماسره مرسته وکړئ که مووليدم چه په باطله روان یم په سمه لارمې برابرکړئ. زما اطاعت ترهغه وخته کوئ چه زه دخداې په لارسم یم که هرکله مې دخداې له امره سرو غړاوه زما اطاعت بیاپه تاسو لازم ندی.

وروسته ترده چه حضرت عمر (رض) ددوهم خلیفه په حیث انتخاب شو په خپله خطبه کښې ئې خلکوته داسی وویل: که زه موبې لارې اوکوږ ولیدم په سمه لارمې برابر کړئ. په دغه وخت کښې یوتن له مسلمانانو څخه راپاڅید توره ئې له تیکې راوویسته او خلیفه ته ئې وویل: که ته له سمې لارې منحرف شوې په دې توره به دې سموو.

حضرت عمر ډیر خوښ شو او دخداې شکر ئې په ځاې کړ چه په مسلمانانو کښې داسې کسان شته چه خلیفه په توره سمې لارې ته برابروي او نه ئې پریږدي چه له حق او عدالت نه انحراف وکړي. همدغه خلیفه چه له رعب اوهیبت نه ئې سرکشان او ظالمان لکه پانه ریږ ديدل په ځان باندې ئې دانتقاد او اعتراض لاره نه وه تړلې اود حق اوریدلو ډیره لویه حوصله ئې لرله.

یوه ورځ چه ده دغنیمت مالونه ویشل دغنیمت په مالونو کښې یو ډول یمانی ځادرونه هم وچه هرچاته یویو ځادر ورسیده په دغه جمله کښې حضرت عمر (رض) اوده ځوی عبد الله ته هم یویو ځادر ورپه برخه شو ، هر کله چه دخلیفه قدوقامت لوړو او یو ځادرئې دلباس دپاره نه رسیده ځوې ئې خپل ځادرهم ده ته ورکړ چه لباس ئې پوره شی. بله ورځ چه خلیفه دغه لباس اغوستی و او دخطبې منبرته وخوت خلکوته ئې وویل: (اَیُّهَاالنَّاسُ اِسمَعُوا وَاَطِیعُوا)یعنی اې خلکو ! واورئ او اطاعت وکړئ. په دغه وخت کښې سلمان فارسی پاڅید اووئې ویل: (لَاسَمعَ لَکَ عَلَینَا وَلَاطَاعَةَ) یعني نه ستا او رواونه درته اطاعت کوو. حضرت عمر (رض) وویل: ولې؟ دڅه دپاره. سلمان وویل: دالباس دې له کومه کړ ، یوځادرخوستا نه بسیده معلومه ده چه تاله نورونه زیاته برخه اخیستې ده اوبې عدالتی دې کړی.

حضرت عمر (رض) خپل ځوی عبد الله ته وویل چه ددې خبرې ځواب ته ورکړه. کله چه عبد الله توضیحات ورکړه چه ماخپله برخه ده ته ورکړه چه لباس ئې پوره شي ، پس له هغه سلمان وویل اوس ستاخبرې اورو او اطاعت دې کوو.

له دغو مثالونو څخه معلومیږي چه په صدر اسلام کښې اسلامی جامعه څنګه وه او افرادو څومره اوترڅه حده آزادي درلوده.

په اسلام کښې دښو توصیه اوله بدو څخه دمنع کولو حق هر مسلمان ته ورکړ شویدی یعنی (امر په معروف اونهی له منکر څخه) دیوه اجتماعي دیني اصل په حیث منل شوی او هر مومن مکلف دی چه بې لارې سړی په لارکړي او دښو رهبري ورته وکړي.

ددغه اصل له تطبیق څخه داسلام خلیفه ګانو هم ځانونه مستثنی نه ګڼل او دمسلمانانو دغه جرئت ئې دځان په مقابل کښې هم تقویه کاوه.

په خپله رسول الله (ص) هم دقرآن کریم دغه حکم یعنی امرپه معروف اونهی له منکرڅخه مسلمانانو ته په جدی توګه رسولی اودحق ویلو جرئت ئې پکښې روزلی و ، واېي چه دحنین له غزانه وروسته کله چه رسول الله (ص) غنم ویشل نو (مؤلفة القلوب) ئې هم په ځینو بخششونو خوشحاله کړه په دغه وخت کښې یوه تن ورته وویل: (اعدل یَا مُحَمَّدُ فَانَّکَ لَم تَعدِل)یعني اې محمده عدالت وکړه تا عدالت ونکړ ، رسول الله (ص) څه ونه ویل هغه سړی خپله خبره بیاتکرارکړه ، داځل ورته پیغمبر (ص) وویل:

(وَیحَکَ فَمَن یَعدِلُ اِذَا لَم اَعدِلُ) یعني افسوس دی ستاپه حال که زه عدالت ونکړم څوک به ئې وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پیغمبر (ص) باندي د دغه راز انتقاد مسلمانانو ښه ونه ګڼاه او غوښتل ئي چه هغه سړی تاديب کړي مګر رسول الله (ص) منع کړه او نه ئي غمښتل چه د دغسې وينآؤ ازادي سلبه کړي که څه هم مولفة القلوبو ته دغه ورکړه دوحې په اساس وه او چاپري دانتقاد حق نه درلود.

دعقيدې آزادي په اسلامي جامعه کښې دهر چا حق ګڼل شوی اسلام څوک نه مجبوري چه خپله عقيده پريږدي او اسلامی عقيده جبراً ومني.

په قرآن کښې راغلی دی: (لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ -البقره آ:۲۵۶) يعنی جبر او زور په دين کښې نشته په تحقيق سره هدايت او ګمراهی سره بيل شويدي. دهر چا خوښه هره عقيده خوښوي او په هر دين باقي پاتې کيږي.

په بل آيت کښې رسول الله (ص) ته خطاب کوي: (أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُواْ مُؤْمِنِينَ -يونس آ:۹۹) آيا ته خلک مجبوروې چه مومنان شي.

له دې څخه معلوميږي چه الله تعالی دغه راز جبر نه خوښوي او په زور مسلمانول اسلامي طريقه نده. دحق اظهار او دچا په ناوړه عمل انتقاد کول ديوه حق په حيث مومن ته نه دی ورکړی شوی بلکه د ايماني وظيفې په حيث يو مکلفيت ګڼل کيږي او ګڼل شوی، سړی کولی شي چه له خپله حقه استفاده ونکړي او له خپله حقه تيرشي مګر خپل مکلفيتونه پريښودی نشي او په وجايبو کښې اهمال يا غفلت جايز کار نه دی.

امر په معروف او نهی له منکر څخه:

په ښو چارو نورو ته امر کول او له بدو کارونو څخه منع کول يو موکد قرآني حکم دی چه مکرر راغلی او بيا بيائي توصيه شويده.

د دغه مهم اصل مراعات په اسلامي جامعه کښې حتمي دی او د وظيفې په حيث دهر مومن مکلفيت ګڼل کيږي. الله تعالی فرمائي: (وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -سورت التوبه آ:۷۱) مومنان او مومناني يو له بله دوستان دي چه يو بل ته دښه کار امر کوي او له بدو څخه ئې منع کوي.

په دې وظيفه کښې نارينه او ښځې يو شان ماموريت او مکلفيت لري يعنی ښځه هم مکلفه ده چه بلې ښځې يا نارينه ته دښو توصيه وکړي او له بدو چارو څخه ئې راوګرزوي.

دامر معروف معنی يو اځې لارښوونه او رهنمائی نده بلکه درهبری او دامر کولو مفهوم پکښې نغښتی دی لکه چه نهی عن المنکر کښې بدو ته په بد ويلو علاوه دممانعت او مخنيوي معنی پرته ده.

دقرآن کريم دا آيت شريف: (كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -ال عمران آ:۱۱۰) اسلامی امت يدې پوهوي چه تاسو په ټولو امتونو کښې بهتر امت ياست چه دخلکو دپاره راايستل شوي ئي دنيکو کارونو امر کوئ او له ناوړه کارونو نهی کوئ يعنی دنورو رهبري ستاسو په غاړه ده.

بل آيت دی: (وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ -آل عمران آ:۱۰۴) بايد له تاسو څخه يو جماعت وي چه نيکو کارونو ته بلنه وکړي په ښو کارونو خلک مامور کړي او له بدو کارونوئې راوګرزوي او همدوی دي رستګاران او نجات موندونکي.

قرآن کريم چه دخدای صالح بندګان راښيي نو داسې ئې ستايي:

(يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُوْلَـئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ -آل عمران آ:۱۱۴) ايمان لري په خدای او دقيامت په ورځ او امر کوي په ښو چارو، نهی کوي له ناوړو چارو او بيړه کوي په نيکو کښې او همدوی دي له صالحانو څخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت محمد (ص) خپلو پیروانو ته د منکراتو (ناوړه اعمالو) په مخنیوي کښې وايي: (مَن رَاٰی منکُم مُنکراًفَليُغَيّرَهُ بِيَدِه فَمَنّ لَم يَستَطِع فَبِلِسَانِه فَمَن لَم يَستَطِع فَبِقلبِه وَهُوَاَضعَفُ الايمَانِ -الشيخان) که له تاسو څخه کوم یوه د چا ناوړه عمل ولید په لاس دي منع کړي که دائي له لاسه نه کیده له خپلې ژبې نه دي کار واخلی که دائي هم نشو کولای په زړه کښې دي ترینه کرکه وکړي او ډیر ضعیف ایمان همدغه دی.

د ظلم مخنیوی:

ظلم په خپل نفس وي که په بل انسان او که غیر له انسانه په بې ضرره حیوان باندي وي په اسلام کښې ډیر بد ګڼل شوی او مجادله ورسره لازمه ده د ظلم مخنیوی او د ظالم لاس له ظلمه لنډول هغه لوی جهاد دی چه اجرئې ډیر زیات دی.

الله تعالی فرمایلي دي: (وَلاَ تَرْكَنُواْ إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُواْ فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ هود آ:١١٣) چا چه ظلم کړی ډیر لږ میل هم ورته مه کوئ چه اور به مو وسوزوي. هر کله چه ظلم کوونکی ته ادنی تمایل د سوزوونکی عذاب موجب دی له ظالم سره مرسته او د ظالم اطاعت به څنګه وي او په خپله د ظالم حال به څه وي؟

یو بل آیت شریف دی: (وَاتَّقُواْ فِتْنَةً لاَّ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنكُمْ خَآصَّةً -الانفال آ:٢٥) ځانونه وساتئ له هغې فتنې نه چه یوازي ظالمانو ته نه رسیږي او په هغوی پورې اختصاص نلري یعنی نورو ته هم سرایت کوي او عمومیت پیدا کوي. مطلب دا دی چه په یوه قوم کښې که څو تنو ظلم کړی وي او نورو اقلاً نصیحت هم ورته نه وي کړی او نه ئې خپله کرکه څرګنده کړې وي نو دغه فتنه یوازې ظالمانو پورې تخصیص نه پیدا کوي نورو ته هم خپله اندازه رسیږي.

حضرت ابوبکر صدیق (رض) ویلي دي چه له رسول الله (ص) څخه مې اوریدلی دي چه ویل یې: (اِنّ النّاسَ اِذَا رَاَوُا الظّالِمَ فَلَم يَاخُذُوا عَلىٰ يَدِه اَوشَكَ اَن يَعُمّهُمُ اللهُ بِعقَابٍ) معنی دا چه که خلکو ولیده چه ظالم ظلم کوي او دوی ئې لاس ونه نیوه ژر ده چه عذاب ئې خدای دوی ته عام کړي.

دا هم د رسول الله (ص) قول دی: (مَن اَعَانَ ظَالِماًسَلّطَهُ اللهُ عَلَيهِ) څوک چه له ظالم سره معاونت کوي هماغه ظالم پرې خدای پاک مسلط کوي.

دا هم نبوي حدیث شریف دی: (أنصُراَخَاكَ ظَالِماًاَومَظلُوماً) یعنی له خپل ورور سره مرسته وکړه ظالم وي او که مظلوم وي. اصحابو تپوس وکړ چه د مظلوم سره خو مرسته معلومه ده چه باید له ظلمه نجات ورکړو او له ظالم سره به څنګه مرسته کوو؟

رسول الله (ص) ورته وویل: ظالم له ظلمه منع کول له ظالم سره مرسته ده.

ضعیفان د زورورو ظالمانو له منګلو خلاصول او له ظلم نه نجات ورکول د مسلمانانو وظیفه او وجیبه ده. مسلمانان د قرآني احکامو په مقتضی نشی کولی چه د مظلومانو له حمایت نه ځان وژغوري او بیطرفه پاتې شي.

په دغه باب کښې د دې آیت حکم ډیر صریح دی: (وَمَا لَكُمْ لاَ تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاء وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَـذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا -النساء آ:٧٥) څه دي تاسو لره (یعنی په تاسو څه شوي) چه نه جنګیږئ د خدای په لار کښې او د مظلومانو او مغلوبانو په نجات کښې. (چه د دغه مغلوبان او ضعیفان عبارت دي) له نرو او ښځو او کوچنیانو څخه چه وآیې: ای پروردګاره! وباسه مونږ له دغه قریې څخه چه اهل ئې ظالم دی. په یو بل آیت کښې په خپله مظلومانو ته اجازه ورکړ شوی چه مقابلې او مقاتلې ته و اوزی او خپل انتقام واخلي:

(أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ -الحج آ:٣٩) اجازه ورکړ شویده هغوته چه (نور) له دوی سره جنګ کوي د دې لامله چه په دوی ظلم شویدی او الله د دوی په نصرت هم ګوره ښه قادر دی.

وګورئ د ظلم قبلول او ظلم ته غاړه ایښودل د اسلام په دین کښې نشته لکه چه په مسیحی دین کښې شته. د ظلم تحمل او په مظلومیت قانع کیدل د ظالم تبر ته لاستی ورکول دي چه د اسلامی اصولو خلاف ئې بللی شو. که مظلومان

(c) ketabton.com: The Digital Library

دظالمانو په مقابل کښې ډیر ضعیف وي او دمقابلې امکان نه وي موجود نو بیا مظلومانو ته په کار دي چه هجرت وکړي او په مهاجرت ځانونه دظلم له منلو څخه وژغوري.

دامطب پدې آیت کښې ډیربنه واضع دی: (إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلآئِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُواْ فِيمَ كُنتُمْ قَالُواْ كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الأَرْضِ قَالْوَاْ أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُواْ فِيهَا فَأُوْلَـئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءتْ مَصِيرًا - النساء آ:۹۷) هرآئینه هغه کسان چه روح ئې پربښتو(ملکو) قبض کړ پداسې حال کښې چه په ځانونو ظالمان و. وایې په څه حال کښې وئ وایې و مونږ ضعیفان په ځمکه کښې. وایې آیا نه وه ځمکه دخدای پراخه چه له خپل وطن څخه موهجرت کړی وای ددغې ګروه ځای دوزخ دی او دوزخ ډیره بده ماویٰ ده.

وګورئ! هغه مظلومان چه له ظلم څخه هجرت نه کوی او په ظلم قناعت اوصبرکوي په خپل نفس ظالمان (ظالمی انفسهم) بلل شوي او دظالمانو ځای یعني دوزخ ئې مرجع اوماویٰ ده.

دتجاوز اوتعدي په مقابل کښې مقابله بالمثل اسلامی تعلیم دی. الله تعالی وایې:

(فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ -البقره آ:۱۹۴) څوک چه تعدي وکړي په تاسو تعدي وکړئ په هغه باندې هماغسې چه په تاسوئې تعدي کړیده.

انتقام اخیستل او دبدوسزا ورکول د اجتماعي نظام دبقا اوقیام دپاره مهم اصل دی او قصاص چه یو شرعي حکم دی په همدغه اصل بناء دی. که دا اصل عملي نشي اوظلم اوتعدي جواز ولري دفساد مخنیوی نشي کیدی او امن او امان مختل کیږي.

دچا بدي ښکاره کول او عیبونه ئې څرګندول یعنی غیبت په اسلام کښې منع دی (ولا يغتب بعضكم بعضاً) مګر مظلوم ته داحق ورکړ شویدی چه دظالم بدي ښکاره کړي او په جهرورته بد ووایې:

(لاَّ يُحِبُّ اللّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوَءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلاَّ مَن ظُلِمَ -النسا آ:۱۴۸) نه خوښوي خدای د بدې خبرې څرګندونه مګر هغه چه پرې ظلم شویدی.

دظلم او ظالم په باب همدغو مره بحث داثابتوي چه اسلام د ظلم قبلولو اجازه مسلمانانو ته نه ورکوي او په جدي ډول ئې دظالمانو مقابلې ته ولاړوي.

په اسلام کښې دانشته چه که چاپه یوه مخ په څپیړه ووهلې خپل بل مخ ور واړوه ځکه چه دا له ظلم سره معاونت دی.

دغه مسیحي تعلیم اسلام ردکړیدی اسلام البته دعفوې درس مسلمانانو ته ورکوي او ورکړی ئې دی خودعفوې معنی ظلم ته غاړه ایښودل او ظالمانو ته تسلیمیدل ندي که څوک دعجز او ناتوانی په وجه خپل انتقام نشي اخیستی او دظلم تحمل کوي عفوه نه ده بلکه مجبوریت دی. عفوه هغه څوک کوي چه دانتقام اخیستلو قدرت لري او دلاس بریدلو په صورت کښې لاس نیسي او جانب مقابل له احسان لاندې راولي.

مرسته (تعاون):

په اسلامي جامعه کښې یوله بله ملګرتیا او دمرستې لاس ورکول هغه اساسي اصل دی چه په قرآن کریم کښې ئې په ډېر اهتمام بیابیا تاکید شوی او ډېر نبوي احادیث په دغه باب کښې موجود دي. الله تعالی فرمایې: (وَتَعَاوَنُواْ عَلَى الْبرِّ وَالتَّقْوَى وَلاَ تَعَاوَنُواْ عَلَى الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ -المائده آ:۲) او مرسته وکړئ په نیکۍ اوتقوی کښې او مرسته مه کوئ په ګناه او ظلم کښې. دتعاون کلمه په مطلق ډول په مالي، فکري، لساني او بدني معاونتونو مشتمله ده چه سړی باید له نورو نه هیڅ راز مرسته ونه سپموي یعني په ښه لاره کښې او په ښو چارو کښې.

که څوک په ګناه، تعدي یاتجاوز کښې له بل نه مرسته غواړي دا راز مرسته جایزه نده بلکه دهغه ایسارول او منع کول له هغه سره مرسته ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په يوه حديث شريف کښې راغلې دي: (ايُّمَا اَهلُ عِرصَةٍ اَصبَحَ فِيهِم اِمرَاءٌ جَائِعاً فَقَدبَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللهِ تَبَارَکَ وَتَعَالىٰ_المسند الامام احمد بن جنل).
ددې حديث شريف لنډ مطلب دا دی چه پاک خدای له هغو خلکو څخه بيزاره دی چه په شاوخوا کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کړي.
يو بل حديث دی: (مَن کَانَ مَعَهُ فَضلَ ظَهرٍ فَليُعِن بِهِ عَلىٰ مَن لَاظَهرَلَهُ وَمَن کَانَ لَهُ فَضلَ زَادٍ فَليُعِن بِهِ عَلىٰ مَن لَازَادَلَهُ_مسلم، ابوداود) ددې حديث په موجب هغه څوک چه پشتيبان او دسرېو قوت لري بايد له هغه چاسره مرسته وکړي چه بې کسه وي او هغه چه مالي قدرت لري بايد له نيستمنو سره کمک وکړي.
اسلامي امت په حقيقت کښې يو جسد دی چه بايد مشترک احساس ولري او ديوه غړي په درد ټول وجود متاثر شي.
دا مطلب رسول الله (ص) داسې افاده کړيدی: (مَثَلُ المُؤمِنِينَ فِی تَوَآدِّهِم وَتَرَاحُمِهِم وَتَعَاطُفِهِم کَمَثَلِ الجَسَدِ اِذَا اشتَکىٰ مِنهُ عُضوٌ تُدَاعىٰ لَهُ سَائِرُ الجَسَدِ بِالسَّهرِ وَالحُمىٰ).
يعنې د مومنانو مثال د دوستۍ اورحم او عاطفې په لحاظ لکه يو جسد دی چه ديو غړي په درد او ناراميٰ ټول وجود په درد او ناراميٰ مبتلا کيږي.

بنـــــی آدم اعضـــــای يکديگرنــــــد — کـــه درآفـــــرنيش زيـــک جوهرنـــد
چـــو عضـــوی بـــدرد آورد روزگــــار — دگــــر عضــــو هــــا را نمانــــد قـــرار

دتعاون په برخه کښې د مالي مرستې سپارښتنه زښته ډيره شويده د مال انفاق او صدقه کول يعنې محتاجو او محرومو کسانو سره مالي مرسته او د خدای په لاره کښې مال ښندل د ايمان او اسلام ډير مهم رکن دی چه هم دزکات په صورت په بډايانو فرض دی او هم د خيرات او صدقاتو په ډول په صالحو اعمالو کښې ډير لوړ مقام لري.
علاوه پر زکات له خوارانو او غريبانو سره مالي مرسته ديوه حق په حيث د شتمنو په ذمه ايښودل شوی او يو ديني مکلفيت دی.
دا حديث شريف: (اِنّ فِی المَال حَقّاًسِویٰ الزّکَات- ترمذي)
دا مطلب ډير ښه ثابتوي چه سر بيره په زکات او ماسویٰ له زکات نه په مالونو کښې دفقيرانو او مسکينانو حق شته چه بډايان ئې بايد اداکړی؟
په قرآن کريم کښې هم د مالدارانو په مالونو کښې د سايل او محروم حق تثبت شويدی.
الله تعالی د متقيانو او نيکانو په ستاينه کښې وايي: (وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ -الذاريات آ:۱۹) ددوی په مالونو کښې د سوالګرو او محرومو خلکو برخه وه، يعنې علاوه په زکات ئې دوی ته په خپل مال کښې برخه ورکړې وه په يو بل آيت شريف کښې وايي: (وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ - المعارج آ:۲۴) له دې آيت نه دمخه په نورو آيتونو کښې ويل شويدي چه ددوزخ اور هغه کسان غواړي چه شايې اړولی او اعراض ئې کړی، مالونه ئې جمع کړي او ساتلي دي...... له دغې جملې نه يو شمير خلک مستثنی کوي او په استثنا شوو کسانو کښې وايي: او هغوی چه په مالونو کښې ئې برخه معلومه ده د سوالګرو او محروم دپاره.
په دې دواړو آيتونو کښې د سائل او محروم دپاره برخه د حق په نامه دا ښيي چه شتمن دخپلو مالونو داسې مالکان نه دي چه نور ورسره شريک نه وي او د چا حق ورسره نه وي.
دا حق بايد شتمن او بډايان په داسې طريقه اداکړي چه احسان بارول او دتحقيرولو اذيت ورسره نه وي بلکه داسې وي لکه چه يو داين ته خپل دين اداکوي. دا هم د الله تعالی قول دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُبْطِلُواْ صَدَقَاتِكُم بِالْمَنِّ وَالأذَى -البقره آ:۲۶۴) اې مومنانو ! مه ضايع کوئ خپل خيراتونه په احسان بارولو او زړه ازارولو سره. د انفاق او صدقاتو په باب چه ډير زيات آيتونه په مختلفو مضمونونو نازل شوه مسلمانانو له رسول الله (ص) څخه پوښتنه وکړه چه څومره مال د خداى پاک په لار کښې نفقه کړو نو په ځواب کښې ئې دا آيت نازل شو.

(وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ -البقره آ:۲۱۹) له تاسو څخه پوښتنه کوي چه څه نفقه کړي، وو ايه هغه څه چه له حاجته زيات وي يعنى ضروري مصارف ځانته وساتئ او نور خيرات کړئ. که څوک له خپل ضروري حاجت نه زيات مال ذخيره کوي او د خوارانو ،غريبانو سره مرسته نه کوي نو هغوى د دى آيت د حکم لاندې راځي: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ -التوبه آ:۳۴) هغه کسان چه ذخيره کوي سره او سپين زر او نه ئې نفقه کوي د خداى په لار کښې نو زيرى ورکړئ د دردناک عذاب.

له دې دوو آيتونو څخه دا استنباط کيدى شي چه د جاجت د خاوندانو له مرستې نه هغه څوک معافيت پيدا کوي چه له خپلو ضروري حوايجو څخه زيات څه نلري او په بډايانو کښې نه شميرل کيږي. هغه کسان چه د کفايت په اندازه څه لري د خيرات په ورکړه مکلف نه دي ځکه چه که دوي نورو ته څه ورکړي په خپله په محتاجانو کښې حسابيږي او د نورو تعاون ته اړ کيږي. که د غه مرسته وکړي نو بيا د پاک خداى د دې ستاينى وړ ګرځى چه فرمايي: (وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ –الحشر آ:۹) او مقدم ګڼي نور په خپلو نفسونو که څه هم دوى فاقه وي، او هغه شى ته په خپله حاجت لري چه نورو ته ئې د ايثار له مخى ورکوي. له ضعيفانو او محتاجانو سره مرسته فى سبيل الله جهاد ګڼل شوى او د خداى په نزد ډير اجر لري. که د قرآن په ژبه پوه شو نو يوه اړ او محتاج ته قرض حسن ورکول له خداى سره معامله ګڼلى شويده: (وَأَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا-الحديد آ:۱۸) قرض ورکړئ خداي ته قرض حسن. هر څوک پوهيږي چه خداى بې نيازه دى او ځمکه، آسمانونه او عالمونه د ده دي مګر هغه قرض چه مومن ئې مومن ته ورکوي خداى د غه قرض په ځان حسابوي او بنده ته دا سې ښيي چه خداى ئې پوروړى دى.

رسول الله (ص) ويلى دي: (اِنّ اللهَ عَزّوَجَلّ يَقُولُ يومَ القِيمَةِ يَا ابنِ اٰدَمَ مَرِضتُ فَلَم تَعِدنى ! قال يَارَبِّ كَيفَ اَعُودُكَ وَاَنتَ رَبُّ العالَمِين؟ قال: اَمَا عَلِمتَ اِنَ عَبدِى فُلانٌ مَرِضَ فَلَم تَعِدهُ؟ اَمَا عَلِمتَ اَنّكَ لَو عِدتّهُ لَوَجَدتَنى عِندَهُ؟ يَا ابنِ اٰدَمَ ! اِستَطعَمتُكَ فَلَم تَطعِمنى ! قال يَارَبِّ وَكَيفَ اَطعِمُكَ وَاَنتَ رَبُّ العالَمِين؟ قال اَمَا عَلِمتَ اَنكَ اِستَطعَمكَ عَبدِى فُلَانٌ فَلَم تَطعِمهُ اَمَا عَلِمتَ اَنّكَ لَو اَطعَمتَهُ لَوَجَدتَ ذٰلِكَ عِندِى؟ يَا ابنِ اٰدَمَ اِستَسقَيتُكَ فَلَم تَسقِنى !قال يَارَبِّ كَيفَ اَسقَيتُكَ وَاَنتَ رَبُّ العَالَمِين؟ قال اِستَسقَاكَ عَبدِى فُلَانٌ فَلَم تَسقهُ اَمَا عَلِمتَ اِنّكَ لَو سَقَيتُهُ لَوَجَدتَ ذٰلِكَ عِندِي-رواه مسلم) يعنې الله تعالىٰ د قيامت په ورځ وايي اې بنيادمه زه مريض شوم ته پوښتنې ته رانغلې. بينادم وايي اې زما ربه څنګه به پوښتنې ته درغلى واى ته رب العلمين يى. خداى ورته وايى: ته خبرنه وى چه زما فلانکى بنده مريض شوا و تائې پوښتنه ونکړه آيا نه پوهيدى چه که د هغه پوښتنې ته ورغلى واى زه به دې له هغه سره موندلى واى. اى بينادمه ! ما در څخه طعام وغوښته او تا طعام رانکړ، بنيادم وايي څنګه مې طعام درکړى واى او ته رب العلمين يې. الله تعالى وايي: آيا ته معلومه نده چه له تا نه زما فلاني بنده طعام وغوښته او تا ورنکړ آيا ته نه پوهيدې چه که طعام دې ورکړى واى هغه به دې له ما سره پيدا کړى واى. اې بنيادمه مادرنه اوبه وغوښتې او تا رانکړې ، بنيادم وايى اي ربه څنګه به مى اوبه درکړى واى او ته رب العلمين يى. الله تعالى وايي له تا نه زما فلاني بنده اوبه وغوښتې او تا ورنکړى که تا هغه ته اوبه ورکړې واى هغه به دې له ما سره موندلى واى.

د دې حديث شريف په بنا ديوه اړ او محتاج غوښتنه په حقيقت کښې د خداى غوښتنه ده او له بيوزلو سره مرسته له خداى سره معامله ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدای دشتوخاوندانو ته داسې امرکوي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ -بنی اسرائیل آ:۲۶) ورکړه دقرابت خاوندته دهغه حق او مسکینانو او مسافرته. یعنی خدای پاک دغه کسان دبډایانو په مال کښې دحق خاوندان ګڼي او ددوی حق ترینه ددوی دپاره غواړي. که څوک دغه حق نه پرځای کوي د نورو دحق غاصب ورته ویلی شو.

په قرآن کریم کښې څوځو ځله امرشویدی چه دخدای په لاره کښې مال وښندئ او دغه کار جهاد بلل شویدی مګر دغه مال ښندل دقرآن کریم په ژبه تجارت ګڼل شویدی لکه چه وایي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ:۹ او ۱۰) اې مومنانو آیادلالت وکړم تاسوته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه. ایمان راوړئ په الله اوپه رسول ئې او جهادوکړئ دخدای په لاره کښې په خپلو مالونو او په خپلو نفسونو داخیردی تاسو لره که پوهیږئ.

دغه مالي جهاد چه په حقیقت کښې ډیر ګټورتجارت دی په ظاهرئې که معامله له خوارانو، غریبانو، کونډو او یتیمانو یا پردیسانو سره ده په معنی کښې له خدای سره معامله ده او له خدای سره معامله دهر چاپه ګټه ده.

په یوه حدیث شریف کښې راغلي دي: (اَلسّاعِی عَلَی الاَرمِلَةِ وَالمِسکِینِ کَالمُجَاهِدِفِی سَبِیلِ اللهِ اَوِ القَایِمِ اللّیلَ وَالصَائِمِ النَهَار_ شیخان والترمذی والنسائی) څوک چه سعی کوي دکونډې او مسکین په بهبود کښې داسې دي لکه فی سبیل الله مجاهد یالکه قایم اللیل او صائم النهار.

مطلب داچه دبیوزلو خدمتګاراو دبینوایانو مرستیال له مجاهد ینو او هغو کسانو سره برابردی چه دشپې خدای ته په طاعت ولاړوي او د ورځې روژه وي.

دخیراوثواب کارونه ډیردي مګر دهغه شی انفاق چه سړي ته محبوب او عزیز وي کامل خیردی. الله تعالی وایی: (لَن تَنَالُواْ الْبِرَّ حَتَّى تُنفِقُواْ مِمَّا تُحِبُّونَ -آل عمران آ:۹۲)یعنی هیڅکله به ونه مومئ دخیرکمال څو چه نفقه کړئ له هغه شی څخه چه درته ګران وي.

مطلب داچه دنیکۍ اوخیرکمال ته نشئ رسیدلی او دخدای رحمت، رضا او جنت نشئ موندلی ترڅو چه دخلکو په معاونت کښې له خپلو ډیروعزیزو او محبوبو شیانو څخه نفقه نکړئ. هغه محبوب شی غوره مال وي او که جاه او منزلت.

ځینې خلک وي چه په خپلو مالونو کښې ئې ځینې شیان زړه ته ډیر نژدې وي او ځینې داسې وي چه خپل جاه وجلال سره ئې ډیره مینه وي مومن باید هم قیمتی مالونه اوهم خپل انانیت دخلکو دخیردپاره قربان کړي چه دخیراونیکۍ کمال ته ورسیږي.

که یو معززسړی له یوه خوار او غریب یا مظلوم سره ګرځي او معاونت ورسره کوي ښائی چه په ظاهره دادځان دپاره حقارت وګڼي مګر دخدای په نزدلدې نه لوی عزت نشته اودبل دخیر دپاره ځان خوارول ډیر زیات اجر لري.

داسلام په ډیرو احکامو کښې دیوې ښې جامعې جوړول او له نورو سره تعاون او ملګرتیا اصلي منظوردی او دغه منظورپه اجمالي او کلي ډول په دې آیت شریف کښې ډیرښه ځای شویدي:

(إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَاء ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاء وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ -سورت النحل آ:۹۰) په تحقیق سره خدای امرکوي په عدل او احسان او دقرابت خاوندانو ته په ورکړه اونهی کوي له فحشاء او منکر اوبغی څخه.

عدل او احسان داسې کلمې دي چه په ټولو ښیګڼوئې اطلاق کیدی شی او ټول مادي او معنوي معاونتونه پکښې راتلی شی.

که دادوه کلمې په یوه جامعه کښې عملي شي ټولې بدبختۍ له منځه وړي او ټولې خوښۍ یوې جامعې ته راوړي. له خپلوانو سره ښیګڼه په خاص ډول خپلوۍ ټینګوي او داتصال رشتې تقویه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه فحشاء، منکر اوبغی ټول مفاسد او رذایل اومظالم احاط کوي او دغودرې شیونونه ځان ساتل دجامعې داصلاح او فلاح موجب ګرځي. دتعاون په باب داحدیث ډېر جامع او په هر راز مرستو حاوي دی.

(مَن نَفّسَ عَن مُسلِمٍ کُربَةً من کُربِ الدُنیَا نَفسَ اللّٰهُ عَنهُ کُربَةً من کُربِ یَومَ القِیَامَةِ وَمَن یَسّرَعَلی مُعسَرِ یَسّصرَ اللّٰهُ عَلَیهِ فی الدُنیَا وَالاخِرَه وَمَن سَتَرَ مُسلِمَاً سَتَرَهُ اللّٰهُ فی الدُنیَا وَالاخِرَه وَاللّٰهُ فی عَونِ العَبدِ مَاکَانَ العَبدُ فی عَونِ اَخیهِ-عن ابوهریره_اخرجه مسلم) ځوک چه لرې کړي له یوه مسلمان څخه ددنیا له غمونو یوغم لرې کوي خدای له هغه څخه دقیامت له غمونو نه غم. ځوک چه اساني راولي په هغه چا چه په تنګسه کښې وي خدای پرې په دنیا او آخرت کښې اساني راولي.

ځوک چه دمسلمان پرده وکړي خدای ئي په دنیا او اخرت کښې پرده کوي. الله تعالی له بنده سره معاونت کوي ترڅو چه بنده دخپل ورور معاونت کوي. پیغمبر (ص) هغه ځوک په خلکو کښې بهترګڼې چه خلکو ته ئي ګټه او فایده رسیږي (خَیرُالنّاسِ مَن یَنفَعُ النّاسَ) په یوه بل حدیث شریف کښې رسول الله (ص) وایي: (اَلمُؤمِنُ الذی یُخَالِطُ النّاسَ وَیَصبِرُعَلی اَذَاهُم خَیرٌمّنَ الذی لَایُخَالِطُ النّصاسَ وَلَایَصبِرُعَلی اَذَاهُم عن ابن عمر-اخرجه ابن ماجه باسنادصحیح) هغه مومن چه خلکو سره ګډون کوي او دخلکو په اذیت صبر کوي له هغه چانه بهتر دی چه خلکو نه ګوښې اوسی او په اذیت ئي صبرنه کوي. مقصد داچه اسلام انزوا او ځاني نه خوښوي او له نورو سره ګډ اوسیدل غواړي. له نورو سره ګډ اوسیدل صبر او تحمل ته ضرورت لري.

دصبر توصیه په قرآني آیاتو اونبوی احادیثو کښې ډېره زیاته راغلی ده چه داسلام مخالفانو او دښمنانو ترینه غلط تعبیرونه کړي او ویلی ئي دي چه داسلام دین دنورو ادیانو په شان داستعمارګرو او استثمارچیانو ګټه خپلو پیروانو ته توصیه کړیده چه دبډایانو او دقدرت دخاوندانو په مظالمو صبروکړي او غلامي ته ئي غاړه کیږدي یعنی په دنیا کښې هر راز بد بختی او بې عدالتي په ځان ومني او اجرئي په آخرت کښې له خدایه وغواړي. ددوي په عقیده داسلام دین خلک دجابرانو او ظالمانو اطاعت ته رابولي او په مظلومیت ئي قانع کوي. حال داچه دوی داسلام ضد اسلام ګڼلی او د قرآن په واضحو اوصریحو احکاموئي سترګي پټې کړیدي. دوی دي ته نه دی کتلی چه حضرت محمد(ص) اودهغه خلیفه ګانو او نورو رښتینو پیروانو عملاً دجابرانو او ظالمانو په مقابل کښې څه وکړه او دجهادونو معنی څه وه؟

هغه صبر چه په قرآن کریم کښې ئي بیابیا توصیه شویده دظلم او ظالم په مقابل کښې دمقاومت اوثبات معنی لري چه باید د جهاد په میدان کښې وښودل شی او عزم و اراده قوي کړي.

دظلم ا و ظالم په مقابل کښې مو د مومن اومسلمان دریځ دمخه هم څرګند کړچه نه به په ځان ظلم قبلوی او نه به د بل مسلمان دمظلومیت تحمل کوي یعنی دبل مظلوم مرسته به هم کوي او دظالم لاس به له ظلم څخه لنډوي.

اوس راشئ چه دصبر کلمه په قرآن کریم کښې وګوروچه په څه معنی استعمال شویده او په څه منظور په مکرر ډول بیا بیا راغلی ده.

په سورة البقره کښې دا آیت: (وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ آ:۱۷۷) دامعنی لري چه په سختیو، کړاوونو اودجنګ په میدان کښې صبر کوونکی اومیدان نه پرېښودونکی دنیکانو او صالحانو په ډله کښې خاص او ممتازمقام لري یعنی په جهاد کښې ثبات او مقاومت صبر دی. په بل آیت کښې:

(وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ -محمد آ:۳۱) الله تعالی فرمایي: په تاسو باندې ازمیښت کووا او امتحان درنه اخلوچه ستاسو مجاهدین او صابران یعنی ثابت قدمه کسان له بې ثباته اوغیر مجاهدینو څخه ممتاز کړو.

وګورئ! صابر دمظلوم صفت نه دی د مجاهد صفت دی اودقهرماني مفهوم پکښې نغښتی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه دصابرانو ذکر په دې آیتونو کښې: (کَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ – البقره آ:۲۴۹) (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ- الانفال آ:۶۵) دامطلب نورهم ډیرښه ثابتوي چه صابران هغه دي او خدای له هغو صابرانو سره دی چه دوی لږ وي خو له ډیرو سره جنګیږي.

صابران هغوته وائي چه شل تنه ئې په دوو سوو تنوبری مومي. صبر یعنې د ایمان قوت چه اقلیت په اکثریت باندی غالب ګرزوی اوداسلام په تاریخ کښې ئې مثالونه کم نه دي په قرآن کښې صبر له عزم سره تړول شوی او د اوالعزمو صفت ګڼل شویدی (فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُوْلُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ الاحقاف آ:۳۵) هغه قرآني تعلیم دی چه دصبرمقام او منزلت ډیروي او د شجاعت او شهامت مظهر ئې ګرزوي.

سره له دې که څوک دصبر په معنی نه وي پوه شوی یائې ځان نه وي پوه کړی د اسلام ګناه نه ده دفهم ګناه ده یا د عناد. په اسلام کښې که صبر داذیت اوضرر قبلولو په معنی راغلی لکه په تیر شوي نبوي حدیث کښې چه هغه څوک بهتر وګڼل شو چه له خلکو سره اختلاط لري او په اذیت ئې صبر کوي نه هغه چه داذیت نه دځان ژغورلو په وجه له خلکو نه ګوښې ګرځی او منزوي کیږي.

په دغسې مواردو کښې داسلام مطلب دادی چه انسان باید دومره زغم او حوصله ولري چه په اجتماع کښې ژوند وکړی شي او مو دماغه نه وي. هره جامعه که هر څومره خوا ږه ولري یو څه ترخه هم ورسره وي او دعسلومچی هم بې نیشه نه وي.

سړی باید دجامعې د آزار په مقابل کښې دضرورت په اندازه زغم ولري او له صبر او حوصلې نه کار واخلي. په مصیبتونو کښې صبر او په خوښیو کښې صبر داسلامی اخلاقو جز دي چه اجتماعی اوبشري ژوند ورته ډیر ضرورت لري اوبیخی بی صبره سړی په جامعه کښې ځای نشي نیولی. اسلام فرد ته داحق ورکوي چه په جامعه کښې تجلی وکړي او خپل فردي حقوق، حیثیت او اعتبار وساتي مګر له جامعې نه د بیلیدو اوګوښې کیدو اجازه نه ورکوي اونه ئې مرورتوب ته پریږدي.

له فردنه هغه څه نه جوړوي چه له جامعې سره جوړنه وي او جامعه ناجوړه کوي. فرد او جامعه که څه هم ظاهراًیو دبل مقابل ګڼل کیږي خو دامقابله دتور او سپین مقابله نه ده. که څوک وغواړي چه دیوې جامعې نوعیت او کیفیت ځانته معلوم کړي ودې ګوري چه جامعه له څنګه افرادو جوړه شویده یعنی د افرادو څنګه والی دجامعې په څرنګوالی کښې دخل لري. همدارنګه دافرادو په جوړلو کښې دجامعې جوړښت مهم عامل دی او معلومه ده چه څنګه جامعه، څنګه افراد جوړوي.

په همدغه اساس که څوک ځانته دامعلوموي چه اسلام څنګه جامعه جوړول غواړي ودې ګوري چه اسلام څنګه افراد جوړوي او دشخصیت په جوړولو کښې ئې کړنلاره څه ده او څه نقشه لري.

فرد جوړول:

په اسلامي نظام کښې فرد دحق خاوند، د ارادې خاونداو دحیثیت وکرامت خاوند دی، ده ته یوازې د ژوند حق نه دی ورکړشوی دېت اوعزت لرلو حق هم ورکړ شوی او توهین وتحقیرئې جرم وجنایت یا اقلاً قباحت ګڼل شویدی.

دی دمالکیت اومشروع فعالیت حق لري او دانتخاب او تصرف حق ورته حاصل دی چه هم فکر کولی شی او هم کارکولی شي، د نظام په جوړولو او دزمامدار په ټاکلو کښې دده رایه معتبره ده او په اجتماعي چارو کښې ئې مشوره ارزښت لري.

په اسلامی فقه کښې یوه مسلمان اویوې مسلمانې ښځې ته دا حق په مساوي ډول ورکړشویدی چه که هریو له دوی څخه یوه کافر یاد کافرانو یوه جماعت یادیوې کلا یادیوه ښار خلکو ته امان ورکړي نوبیاهیڅ یومسلمان له هغوی سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

دجنګ او قتال حق نلري او دغه امان شرعی اعتبار لري مګر په هغه صورت کښې چه دغه امان ورکول دمسلمانانو دپاره دفساد موجب وي نوبيا دغه دامان ورکړه رديدلی شی. په دغه صورت کښې که پخپله امام او اولوالامرهم امان ورکړی وي امان ئې د رد وړدی.

دغه مهم او سترحق چه اسلامي اوشرعي قانون دمسلمان هر فردته ورکړی دفرد موقف په اسلامي جامعه کښې ډيرلوړ ښيي چه نظير به ئې ددنيا په قوانينو کښې نه وي موجود يوازې همدغه يوحکم کافی دی چه دفرد اهميت په جامعه کښې وښيي او دفردي اعتبار وزن وټاکي. همدارنګه په اسلام کښې فردته دشهادت حق ورکول او په ميراث کښې ورته په حق قايليدل داثابتوي چه اسلامی نظام فردته ډېره اعتناء لري. په فردي حقوقو کښې ځيني حقونه چه اوس په ديموکراسی نظامونو کښې انسان ته ورکړ شويدي اسلام ډيرمخه افرادوته ورکړيدی او دانسان مادي اومعنوي مصئونيت ئې په ښه شان تامين کړيدی.

په دغوحقوقو کښې کوم حق چه په اسلامي لحاظ ډير دقت وړدی اوله ډيرغور نه پکښې کاراخيستل شوی هغه دمالکيت حق دی چه بنيادي حيثيت لري او دحقوقو مور ورته ويلی شو.

همدغه حق دفرد په سرنوشت او دفرد په مادي او معنوي جوړښت کښې اساسي نقش لري او مستقل بحث غواړي چه دلته ئې تفصيل بميورده نه دی.

مالکيت اومالی سياست په اسلام کښې:

انسان چه انسان شوی اولږغوندې په خه پوهيدلی دی د مال لرلو او مال ډيرولو فکراومينې ئې په زړه او دماغ کښې غځوني کړيدي.

له هغه وخته چه ابتدائي انسان له ښکارنه کارته مخه کړه او له زراعت سره اشنا شو نو ټاټوبی ئې پيدا کړ او دمال غونډولو او ساتلو په فکر کښې شو. د مالکيت احساس راپيدا شو او وده ئې وکړه، دمال مينه ورو ورو زياتيده او دانسانی حرص سترګې ورځ په ورځ وربې کيدې.

مال که له يوې خوا دانسان حاجتونه اوضرورتونه پوره کول نوله بلې خوائې حسادتونه او رقابتونه راپارول او دمال په سر دښمنۍ او جنګونه شروع شوه. په مال کښې دخير اوشر دواړه جنبې محسوسې شوې.

له ميلاد نه پنځه سوه کاله پخوا دمال اومالکيت په باب فلسفي بحثونه شروع شوه. مال ته بد وويل شوه او دمالکيت په ضد دمبارزې فکرپيدا شو، افلاطون په واضح ډول د اجتماعی چارو دکارکوونکو په مورد کښې دملکيت دلغوه کولو آواز اوچت کړ او مسيحی دين مال دبشري جامعې دفساد منشا او دشرارت تومنه وګڼله.

داسلام په مقدس کتاب (قرآن) کښې مال دفتنې په نامه وبلل شو او دانسان دښمن ورته وويل شو. مګر په همدغه کتاب کښې ئې ډيرښه نومونه هم ثبت شوه لکه: (خير او فضل) يعنی اسلام دمال دواړه جنبې په نظر کښې ونيولې اوعيب وهنرئې دواړه پکښې مشخص کړه. په همدغه ملاحظه ئې هم انسان ته دمالکيت حق ورکړ او هم ئې په دغه حق څه قيود او شرطونه کيښودل.

اسلام دبشرپه حياتي ضرورتونو او حاجتونو سترګې پټې نکړې او مال ته ئې دده اړتيا په نظر کښې ونيوله مګر دمال په لرلو او راغونډولو کښې ئې افراط بدوګڼه او حدودئې ورته وټاکل.

اسلام داسې دين نه دی چه دانساني غرايزو په مخکښې سد شي او بيخی ئې مخه بنده کړي. مګر طغيان او عصيان ته ئې هم نه پريږدي اوښه مجری ورته پيدا کوي. هغه حيواني جنبه چه د انسان په خټه کښې شته اسلام ئې محوه کوي نه بلکه د تهذيب کوښښ ئې کوي.

دمال او مالکيت په مسئله کښې هم نه افراط خوښوي او نه تفريط، دقرآني احکامو له مخې دمالونو اصلي مالک خدای دی او خدای دغه مالونه انسانانو ته په مجموعی ډول ورکړيدي چه افراد پکښې دجماعت په وکالت دجايز

(c) ketabton.com: The Digital Library

تصرف حق لري او په مطلق ډول پکښې تصرف نشي کولی. یعنی سود پرې نشي خوړلی، قمار پرې نشي کولی، په عیاشۍ او فحاشۍ ئې نشي لګولی.
قرآن کریم مال لرونکی د مستخلفینو په حیث مالکان ګڼلی نه د اصیلانو په حیث یعنی اصلی مالکان ئې نه دي بللی.
وګورئ ! په سورة حدید کښې دغه آیت: (آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ فِيهِ الحدید آیت:۷) د ترجمې حاصل: په خدای او رسول ایمان ولرئ او هغه څه نفقه کړئ چه خدای پکښې خلیفه ګان ګرزولی یاست.
په سورة نور کښې دا آیت: (وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ النور آیت:۳۳) په صریح ډول حکم کوي چه ورکړئ له هغه مال څخه چه خدای درکړیدی. په الهي کتاب کښې چه مال د خدای ورکړه ګڼل شویده او د عاریت مفهوم پکښې پروت دی دا مطلب هم ښه واضح شویدی چه په دغو مالونو کښې چه ظاهراً خپلو عاریتي خاوندانو ته منسوب دي او مجازاً د دوی بلل کیږی بیا هم یوازې د دوی نه دي. محرومه طبقه او سوالګرهم پکښې حق لري یعنی علاوه په زکات محروم او سایل د بې ثایانو په مال کښې د حق خاوندان دي او مشترک مال دی.
په سورة الذریت کښې چه د متقیانو حال بیانیږي نو د مال په برخه کښې دوی په دې ډول معرفي شویدي:
(آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ. وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ الذریت آیت ۱۶) یعنی دوی د هغه څه اخیستونکي دي چه خدای ورکړیدي او په مالونو کښې ئې علاوه په زکات سوالګر او محروم حق درلود. بله دا چه اسلام د مالونو انحصار په څو محدودو لاسونو کښې بد ګڼلی او دا مطلب د سورة حشر په دې آیت کښې ډیر ښه څرګند شویدی:
(مَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنكُمْ الحشر آیت:۷) یعنی هغه مال چه بې جنګه دفئی او خراج په صورت د رسول الله (ص) لاس ته ورځي هغه د الله تعالی، د رسول الله (ص) دذی القربی، د یتیمانو، مسکینانو او دلارویو پردیسانو حق دی چه په دوی به ویشل کیږي او دا د دې دپاره چه دولت د خوتنو غنیانو په لاس کښې محبوس او محصور نشي. په دې آیت کښې د مال د توزیع غایه دا ښودل شویده چه سرمایه تراکم ونکړي او د اغنیاؤ طبقه ډېره پیاوړې نشي. یعنی اسلام ډیر د مخه د طبقاتي تضاد د محنیوي فکر کړی او نه ئې غوښتل چه په اسلامی امت کښې ډیرتیټ و پاس منیځ ته راشي.
غنا او بې ثائي که څه هم په ظاهري نظر په اسلام کښې صریحاً منع نه ده او هرچاته دا حق ورکړشوی چه په جایزه طریقه د شتو خاوند شي او هغه تکالیف په ذمه واخلي چه اسلام د شتمنو په ذمه ایښي دي لکه د زکات، خیرات او صدقاتو ورکړه او د قرض حسن له لارې له محتاجو سره مرسته او نور.
مګر که څوک له ژور فکر نه کار واخلي او اصلي منظورته ښه ځیر شي هغه پوهیږي چه شیشګی که حلال دی شکل ئې د مردارد ی. د مال پیدا کولو او ډیرولو هغه طریقې چه اسلام منع کړیدي لکه سودخوري، احتکار، بډې اخیستل، غبن فاحش په معامله کښې، دروغ ویل، غدر کول، تقلب یا داسې نور دا ټول د قاروني بډائي په مخکښې بند یزونه دي چه په مستقیم او جدي ډول د قارونیت مخه نیسي. له بلې خوا هغه تشویق او ترغیب چه د خیر و احسان په باب په نبوي احادیثو او قرآني آیتونو کښې وینو مسلمانانو ته دا اجازه نه ورکوي چه د فقیرانو او د حاجت د خاوندانو په مقابل کښې له بخل و امساک نه کار واخلی او په خیریه چارو کښې سترګې پټې کړي. سربیره په دې اسلام د مسلمانانو اولو الامرته دا حق ورکړی چه د خوارانو او فقیرانو د مړولو او ژوندښه کولو دپاره د ضرورت په اندازه د بډایانو مالونه بیوزلو او غریبانو ته ورکړي او موازنه قایمه کړي. حضرت عمر (رض) چه د خپل خلافت په وروستیو وختو کښې اجتماعي وضع ته ملتفت شو چه ځینې کسانو ډیر مالونه جمع کړیدي او نور په فقر او غربت کښې ژوند کوي نو اراده ئې وکړه چه د تعادل او مالي تسوئې دپاره له اغنیاو سره فقیران د هغوي په مالونو کښې شریک او سهیم کړي څکه یې وویل: (نُطعِمُ المُسلِمينَ مِن بَيتُ المَالِ حَتیٰ اِذا لَم تَجِد فِيهِ شَيأً اَدخَلنَا عَلیٰ کُلِّ اَهلِ بَيتٍ مِنَ الاَغنِيَاءِ مِثلَهُم مِنَ المُحتَاجِينَ وَمَا نَزَالُ نَفعَلُ ذٰلِکَ حَتیٰ يَطعَمَ المُسلِمُونَ جَمِيعاً) یعني مسلمانان به له بیت المال څخه مړوو او چه په بیت

(c) ketabton.com: The Digital Library

المال کښې څه پاتې نشي د بډایانو په هر کور کښې به هغومره محتاجان ننباسو او د اکار به ترهغه وخته کوو چه ټول مسلمانان په ګیډه ماړه شي.

په اسلام کښې د مالکیت په باب دا آیت هم د جدي توجه وړ دی: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آیت:۳۴) هغه کسان چه سره او سپين زر ذخیره کوي او د خدای په لار کښې ئې نه نفقه کوي د دردناک عذاب زیری ورکړئ د همدغه آیت په استناد او د نبوي احادیثو په بنا د رسول الله (ص) په اصحابو کښې ابو ذرغفاري د قارونیت په ضد په تبلیغي مبارزه لاس پورې کړ او په دغه جهاد کښې ئې ډیر تکلیفونه ولیدل ترڅو چه بالاخر د ربزې دښتې ته نفی بلد شو او هلته د ډیر غربت په حال کښې مړشو اولاړو یو خاوروته وسپاره.

دابوذر او یو شمیر نورو اصحابو تبلیغ د غه معارضه د حضرت عثمان په خلافت کښې ډیره توده شوه، دابوذر تبلیغ چه څومره په شتمنو او بډایانو بد لګیده هغومره ئې خواران او فقیران ځانته جلبول او طرفداران ئې ډیریدل.

حضرت علي او ابوذر په دې عقیده و چه دیوه کال د نفقې د پاره څلور زره درهمه ساتل جایز کاردی او له دینه زیات مال ذخیره کول ممنوعه کنز شمیرل کیږي.

په ډیرونبوي احادیثو کښې دا مطلب ښه واضح دی چه اسلام فاحشه غنا بده ګڼي او دانه خوښوي چه ځینې په عیشونو او خوندونو کښې ډوب وي او نور په لوږه او تنګسه کښې ژوند وکړي.

(خُذمِن اَغنِیَائِهِم وَرُدّ اِلیٰ فُقَرَائِهِم) له بډایانو نه ئې اخله او فقیرانو ته ئې ورکوه د اسلام اقتصادي کړنلاره ده. ابی امامه روایت کوي چه رسول الله (ص) ویلي دي: (یَا اِبنِ اٰدَمَ اِنَّکَ اَن تَبذِلِ الفَضلَ خَیرٌلَّکَ وَاِن تُمسِکهُ شَرٌّلَّکَ – مسلم و ترمذي) یعنی اي بنیادمه ! که مال و ښندې خیر دې پکښې دی او که ئې و ساتې در ته شردی.

همدا رنګه بلال وایي: رسول الله صلی الله علیه وسلم وویل: (مَارُزِقتَ فَلاتَخبَاء وَمَا سُئِلتَ فَلا تَمنَع فَقُلتُ: یَارَسُولَ اللهِ وَکَیفَ لِی بِذٰالِکَ؟ قَالَ: هُوَذَاکَ اَوِالنَّارُ) مطلب دا چه رسول الله (ص) وفرمایل: څه چه ستا روزي شویدي مه ئې ساته او ذخیره کوه ئې مه او څه چه درنه وغوښتل شو منع کوه ئې مه.

بلال وویل دا به زما د پاره څنګه شي؟ هغوی وفرمایل یا همدغه شان او یا د دوزخ اور.

امام احمد حنبل په مسند کښې دا حدیث نقلوي: (اَیُّمَا اَهلُ عَرصَةٍ اَصبَحَ فِیهِم اِمرَوٌ جَا یِعاً فَقَدبَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللهِ تَبَارَکَ وَتَعَالیٰ) خلاصه ئې دا چه پاک خدای له هغو څخه بیزاره دی چه په څنګ کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کوي. په قرآن کریم کښې متعدد آیتونه راغلي دي چه د (مترفینو) ژوند ئې بد ګڼلی او مسلمانان ئې په جدي ډول دې ته متوجه کړیدي چه آسوده ژوند او د عیش ونوش ژوند ونکړي بلکه متوسط ژوند اختیار کړي چه نور ورته ونه پخسیږي او مزې چړچې پکښې نه وي دآسوده حالی په غندنه کښې یو علت چه قرآن په ګوته کړی هغه دا دی چه مترفینو یعنی آسوده حالو کسانو هروخت د نوي دین په قبلولو کښې شدید مقاومت کړی او له پیغمبرانو سره ئې خپل خصومت ته دوام ورکړی دی یعنی دارتجاع ټینګ حامیان همدغه خلک دي چه دهر تغیر او تحول مخه نیسي او د زاړه حال بقا او دوام غواړي.

دبشري تاریخ له مطالعي نه هم دا پته لګیږي چه عیاش قومونه له مینځه تللي او هغه قومونه چه په مشقت او زیار و زحمت کښې لوی شوي په نورو غالب شویدي. اوس خلک پدي هم پوه شویدي چه عیاشي دصحت په لحاظ هم ډیرخطرونه لري او ډیر فسادونه ورسره تړلي دي. د اسلام پیشوا حضرت محمد (ص) د مترفینو یعنی دعیاشانو او اسوده حالو کورونه (بیوت الشیاطین) د شیطانانو کورونه بللي دي چه فتنې او فسادونه ترې ولاړیږي.

الله تعالی فرمایي: (إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى-العلق آیات:۶ او ۷) په تحقیق سره انسان سرکشي کوي چه ځان بې پروا او مستغني ووینی. یعنی مال او ثروت د غرور او سرکشی باعث ګرزي. په بل آیت کښې راغلی دی:

(وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ الشوری آیت:۲۷) که چیرې خدای د خپلو بندګانو روزي پراخه کړي وای هرکوره به ئې په ځمکه کښې بغاوت کړي و. د همدغسې ملاحظاتو په وجه مسلمانانو ته دا اجازه نشته چه خپل حلال مال هم په ځان باندې له ضرورته زیات ولګوي او له اسراف و تبذیر څخه کار واخلی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاک خدای وایي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلاَ تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُواْ إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ الاسراء آیت: ۲۶) یعنی ورکړه خپل قریب ته دهغه حق او مسکین ته او پردیس ته تبذیر او اسراف مه کوه مبذرین بیشکه د شیطانانو ورونه دي.

په بل آیت کښې وایي: (وكُلُواْ وَاشْرَبُواْ وَلاَ تُسْرِفُواْ إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ الاعراف آیت ۳۱) خورئ، څکئ او اسراف مه کوئ اسراف کوونکی د خدای نه دي خوښ.

د اسراف معنی له حد او اندازې نه تجاوزدی په حریصانه ډول خوراک او څکاک او بیځایه خرڅونه په اسراف کښې شامل دي. د مسلمانانو اغنیاء نشي کولی چه له نورو نه په عالي سطحه ژوند وکړي او شان و شوکت ئې نظرونه ځانته جلب کړي. په اسلامي جامعه کښې که خواران او غریبان وربښمني جامې نشي اغوستلی بډایان هم نشي کولی چه د غه فاخر لباس واغوندي. کله چه د عبد الرحمن بن عوف ځوی له خپل پلار سره د دوهم خلیفه حضرت عمر مخې ته ورغی او وربښمین کمیس ئې اغوستی و خلیفه دغه کمیس له ګریوانه ترلمنې پورې څیرې کړ او د دغسی معتبر او ډیر شمتن صحابی ځوی ئې هم پرینښود چه د اسلام له مقرراتو نه سر وغړوي. د همدغه خلیفه خپل ژوند سره له دغه لوړ او عالي مقامه په متوسط حال کښې و او له نورونه ځانته په څه امتیاز قایل نه و. یوه ورځ چاترینه پوښتنه وکړه چه تاته له بیت المال څخه د څومره مال مصرفول جواز لري. ده وویل په کال کښې دوه جوړه جامې، یوه جوړه د ژمی او بله داوړي د پاره او دومره څه چه د حج تو به شی زما او د زما عیال قوت باید د قریشو د متوسط شخص په اندازه وي. زه د مسلمانانو له جملې څخه یو تن یم څه چه نورو ته رسیږي ما ته به هم رسیږي.

پخپله د رسول الله (ص) د زهد او ریاضت ژوند چه له مشقته ډک و، همدارنګه د ده د غوره اصحابو ساده او بې عیشه ژوند چه د مجبوریت په وجه نه بلکه د عزم او ارادې له مخې وپه همدغه اساس بنا ؤ، چه دوی نه غوښتل چه نور په محرومیت کښې وي او دوی په ناز و نعمت کښې.

همدغه وجه وه چه د اسلام دوهم خلیفه حضرت عمر (رض) د رماده د کال په قحط کښې غوړي ترهغه وخته ونه خواړه ترڅو چه په بازار کښې د نورو د پاره پیدا شوه او قحطی له منیځه لاړه. په دغه موده کښې خلیفه هم د نورو په شان تیل خواړه او د تیلو خوړلو په وجه ورته ناروغي پیدا شوه او پوستکی ئې تک تور شو.

اسلام خپل پیروان په اخلاقي لحاظ د اسې روزل چه د دنیا مال، زیب و زینت او عیش و عشرت ته په حقارت وګوري او مینه ورسره پیدا نکړي، له خپل نفس او نفسی خواهشاتو سره مبارزه وکړي او ساده ژوند اختیار کړي. حرص او هوس پریږدي له بخل او امساک نه ځان وژغوري، کبر او غرور په ځان کښې پیدا نکړي، صدق او صفا ولري او د خلکو په خدمت کښې د اسلام په خدمت کښې جهاد ته ملا وتړي او قرباني ته چمتو شي.

اسلام د خپلو پیروانو د تنظیم او اداري، د تهذیب او تربیت د پاره دوه وسیلې په کا واچولی، تشریع او توجیه. ځینې شیان شته چه په اسلام کښې شرعاً منع نه دي مګر دیانتاً منع دی د شریعت او د دیانت تقاضا هر کله یوه نه ده، په ځینو موارد و کښې تشریعي جنبه او توجیهي جنبه یو له بله بیلیږي.

تشریعي احکام هغه دي چه په عام ډول هر مسلمان پرې مکلف دي او که څوک ترې مخالفت وکړي شرعاً محکوم کیږي لکه زکات چه که څوک ئې له اداکولو انکار وکړي اولو الامر ته د اخق حاصل دی چه ورسره محاربه وکړي او قتال ته ئې ملا وتړي، په توجیهي لحاظ هر مسلمان علاوه په زکات دیانتاً موظف دی چه د صدقاتو او خیراتو نو له لارې له خپل حاجته زیات مال د خدای په لار کښې مصرف کړي او د خیر و احسان نمونه او مثال شي.

توجیهي احکام د تشریعي احکامو په شان په قانوني شکل نه تطبیقیږي بلکه د اخلاقي اصولو په حیث رواج مومي او د خاصانو او رهبرانو کار دی. په اسلام کښې بنه اوبد، حلال و حرام ځانته مدارج او مراتب لري. مثلا پیاز یا اوږه خوړل په اصل کښې جایز کار دی مګر د جمعې په ورځ او په هغو وختونو کښې چه سړی له نورو سره ګډون کوي او د خولې بوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ئې نور په عذابوي په ممنوعاتو کښې شميرل کيږي. دتقوی او رياضت خاوندان دجايز اوناجايز په تشخيص کښې له عامو مسلمانانو نه فرق لري.

دعامو مسلمانانو تقوی همدغه ده چه پردی حرام مال ونخوري اوله کبيره ګناهونو ځخه ځان وساتی. دزاهدانو تقوی داده چه پخپل حلال مال هم ځان موړنکړي او دنفس دتزکيې او د روح دتصفيې دپاره جايز لذتونه هم په ځان ودروي يائې ډيرکم کړي.

هغه بډائي چه دحرامو مالونو په غونډولو لاس ته نه وي راغلی او فرايض و واجبات پکښې نه وي ترک شوی شرعاً منع نه ده.

درسول الله(ص) په اصحابو کښې هم اغنياء موجودولکه حضرت عثمان غنی، عبد الرحمن بن عوف او وروسته بيا طلحه اوزبير يادا سې نور، مګر پخپله حضرت محمد (ص)، حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت علی اوځينې نوروبه دومره مال له ځانه سره نه ساته چه بډايانو کښې حساب شي. دوی به د اربشو په ډوډی هم ځانونه نه مړول او دمترفينوله اسوده ژوند ځخه ئې کرکه کوله.

داکارپه اسلام کښې اجباري نه دی اختياري دی. اسلام هغه دين نه دی چه دبشري فطرت اوانسانی غرايزو په مخکښې سد شي او بيخې ئې بنده کړي. اسلام د بشري اوعالمي دين په حيث په خلکو باندې عسراوحرج نه راولي. (لاَ يُكَلِّفُ اللّهُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا –وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ –يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ البقره آيات ۲۸۶او ۱۸۵) داهغه آيتونه اوقرآني نصوص دي چه داسلامی قوانينو اساس ئې ګڼلی شو. پدې آيتونو کښې له وسع نه زيات تکليف له اوږو ځخه اخيستل شوی او په دين کښې حرج نفی شويدی خدای نه غواړي چه پخپلو بندګانو عسراوسختي راولي. دقرآن دا آيتونه:

(وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا القصص آيت ۷۷)، (لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ التحريم آيت ۶۶)هغه حياتي درسونه دي چه د صحت اوقوت وقايه ورپورې تړلې ده او سړی له دې ځخه منع کوي چه خپله دنيائي برخه هيره کړي ياپه ځان باندې دخدای حلال حرام کړي.

رسول الله(ص) هغه زاهد او عابد چه هره ورځ به روژه واو هره شپه به ئې په نفلونو سباکوله مخاطب کړ او ورته ئې وويل: (.....ولِنَفسِکَ عَلَيکَ حَقٌ وَلِبَدَنِکَ عَلَيکَ حَقٌ وَلِزَوجَتِکَ عَلَيکَ حَقٌ.......) په تاباندې ستا نفس حق لري، بدن دې درباندې حق لري، او ښځه دې درباندې حق لري. لکه چه په عبادت او رياضت کښې افراط منع دی او رهبانيت نفی شويدی دغه شان په صدقاتو کښې هم خپل ټول مال صدقه کول او دپولی ټک ته کښيناستل ښه کار نه دی. که څوک خپل ټول مال صدقه کړي او ځانته هيڅ پرې نږدي. له دې آيت ځخه سرغړوي.

(وَلاَ تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلاَ تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا الاسراء آيت:۲۹) مه خپل لاس خپلې غاړې پورې تړه او مه ئې خلاصوه په تمام خلاصوالی چه کښېنې ملامت شوی او درمانده.

پاک خدای هغه کسان ستايلی دی چه دمال په انفاق کښې اعتدال ساتي او له افراط او تفريط نه ځان ژغوري (وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا الفرقان آيت ۶۷) يعنی هغه کسان چه مالونه نفقه کوي نه اسراف کوي او نه بخل او وي د بخل او اسراف ترمنځ اعتدال ساتونکی.

دژوند په چارو اوانساني اعمالو کښې اعتدال ساتنه په اسلام کښې يومهم اصل دی چه ښه اوبد په همدغه معيار سنجول کيږي او داسلامی اخلاقو اساس ګڼل شويدی. داسلام جمالی خوا همدغه اسلامي اخلاق دي چه انسان مهذب کوي او سړيتوب صيقلوي.

داسلامي تعليماتو غايه اسلامی تربيه ده چه په اسلامی اخلاقو پورې ټينګ تعلق لري او د افرادو د شخصيت په جوړولو کښې ئې نقش ډير ځرګند دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام رښتياني ممثلين او برجسته افراد هماغه کسان دي چه اسلامي شعاير، آداب او اخلاق پخپل کردار و عمل کښې تمثيلوي او صعودي سير و حرکت ئې د انسانيت دلوړو مدارجو په لوري وي. که د تشبيه له مخې اسلامي روش په بدني ورزشونو کښې دغره ختل وګڼو ويلی شو چه دغه ورزش په مطلق کوه ګردی، تامينيږي او په ټيټو غرونو کښې په ګرزيدو او د غونډيو په ختلو هم سر ته رسيږي مګر هغه کسان چه په دغه ورزش کښې خپله فوق العاده لوړتيا او پيشقدمي ښيي هغوی دلوړو غرونو لوړو څوکو ته خيژي او تاريخي ياد ګارپريږدي.
په اسلام کښې هم اخلاقي رهبران همدغه شان وګڼئ چه د انسانيت ډيرو هسکو مقامونو ته ځانونه رسوي او نورو ته عملاً لوړختل ممکن ګرزوي. دوی د مثل اعلی په حيث اخلاقي معيارونه او مقامونه اوچتوي او نور د لوړتيا لور ته رابولي چه د دوی اقتضا وکړي او په دوی پسې لاړشي.

د اسلامی اخلاقو غايه او اغيزه:

انسان چه اشرف المخلوقات بلل کيږي معنا يې دا نه ده چه دده ټول خويونه او عادتونه د ستاينې وړدي او په هرڅه کښې هرڅه نه ښه دی. د ی د خلقت د مثل اعلی په حيث د تکامل په لوړه مرحله کښې واقع دی او په نورو موجوداتوئې د خپلو خاصو استعدادونو او معنوي قواو په مرسته تسلط موندلی مګر له ډيرو فضايلو او محاسنو سره ډير معايب او نقايص هم لري. د خير و شر، د صلاح او فساد، د پاکی او نا پاکی متضاده جنبې په ده کښې موجود دي او د اضدادو مجموعه ده. حضرت مسيح (ع) او بودا هم انسانان و او چنګيز و هلاکو هم دانسان په بڼه و. د جوړولو او ورانولو دواړه استعدادونه په ده کښې شته او علم و جهل ئې په وجود کښې داسې خواپه خواوسي لکه چه ابوجهل د حضرت محمد (ص) په ګاونډکښې اوسيده د انسان وجود خوله خاورو پيدا دی مګر داورلمبې داوبوڅپې او د هوا طوفانونه پکښې خوندي دي له خاکساری سره کبر او غرور هم لري او له نرمی سره ئې دوسپني صلابت ملګری دی. په رحم کښې ئې قهر، په قوت کښې ئې ضعف او په پوهه کښې ئې ناپوهی ځان ښيي.
دغه عالم او عاقل موجود که دعقل او پوهې په مرسته دژوند ښه کولو وسايل او اسباب برابروي ورسره داتم او هايدروجن بمونه هم جوړوي او په دواړو خواوکښې اسباب سازدی.
که له يوې خوا د بشري امراضو د پاره نوي علاجونه او نوي دواګانې کشفوي له بلې خوا د عالمي تباهی مواد او آلات تهيه کوي.
که دانسان ضعيفي او ناوړه جنبې اصلاح نشي او ښه استعدادونه پکښې ونه روزل شي له قوت څخه ئې ليوان له عقل نه ئې شيطانان او له شتمنی نه ئې طوفان پيدا کيږي. عقل دانسان ډيره لويه شتمني او دټولو شتمنيو مور ده چه انسان ته ډير څه ورکوي مګر له دغه دنيائي عقل سره يوبل عقل هم په کاردی چه هغه انسان ته سړيتوب ښيي او سړی کوي ئې.
داعقل ددين په رڼا کښې پيدا کيږي او له دين څخه الهامونه اخلي. دا د معاد عقل او هغه د معاش عقل دی. د معاش عقل له هرچا سره شته او نورحيوانات هم پکښې څه نه څه برخه لري مګر د معاد عقل لکه عالي تعليم ټولو ته نه دی رسيدلی.
ډير غوليدلی دي هغه کسان چه دين له عادي او معمولي عقل سره برابروي او دغې سطحې ته ئې راټيټوي. ډير ښه پوهيدلی دي هغه خلک چه دعقل لوړولو کوښښ کوي او د دين عالي مقام ته ئې اوچتوي يعنی عقل متدين کوي او ددين په لاره ئې برابروي. الهی کتاب (قرآن) دهغو متقيانو لارښود دی چه په غيب ايمان ولري (يُؤمِنُونَ بِالغَيبِ) په غيب باندې ايمان پيدا کول ددغه ظاهربين عقل کار ندی او داعقل هيڅکله مومن کيدلی نشي. داعقل دجسم او خيټې خدمت ته پيدا دی او دژوند پاللو مهمه وظيفه وربه غاړه ده چه په انسانی نړۍ کښې ډيرلوی ارزښت لري او دنيا ئې مرهونه ده مګر دمعقولاتوله سرحد نه هغه خوا څه ليدل او په څه پوهيدل ديوه بل عقل کاردی چه ملاخورشوی ندی او دعارفانو په برخه دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دپښتوژبې عارف اوصوفي شاعر عبدالرحمن بابا دغو دوو عقلونو ته په دې ډول اشاره کوي:

ددنیا په کارکښې هرسړی عاقل دی

چه سړی پرې سړی کیږي عقل بل دی

سړی څنګه سړی کیږي ؟ دا سوال ښايي چه ظاهراً تحصیل دحاصل وګڼل شي او پـه ظاهري عقل برابر نـه وي. مګر دبصیرت خاوندان پوهیږي چه ځینې سړي په معنوي لحاظ سړي ندي صورت به ئې دسړي وي مګر سیرت به ئې دسړي نه وي او دشر وفساد جنبه به ئې ډیره غالبه وي.

داسلام مقدس کتاب چه مطلق انسان ته په کرامت قایل دی دانسانی فطرت په تشخیص کښې دغه دشر او فساد جنبه اودانسان شهواني غوښتني هرهرځای بیانوي او داثرګندوي چه انسان باید داخلاقي تهذیب اونفسي تزکیې په وسیله خپل انسانیت تکمیل کړي او واقعي انسان شي.

انسان دخدای خلیفه دی او داسمان ملکي ورته په سجده پریوتي دي مګر انساني فطرت دملایکوله خولې داسې ښودل شویدی:(قَالُواْ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاء البقره آیت ۳۰)یعنی پـه ځمکه کښې هغه څوک پیداکوي چه په ځمکه کښې فساد کوي او وینې تویوي. سربیره په دې په ډیرونورو آیتونو کښې بشري طبیعت داسې معرفی شویدی:

۱ـ (إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَ اذا مَسَّهُ الخَيرُ مَنُوعــاً- سورة المعارج آیات ۱۹،۲۰ او ۲۱)

یعني انسان بی صبره، بې ثباته حریص او بخیل پیداشوی که شرور ورسیده جزع وفزع کوي که خیراو د دنیا مال ئې وموندنوبیاله ډیربخل نه کاراخلي.

۲ـ(وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ - والعادیات آیت ۸) په دې آیت شریف کښې خیردمال په معنی دی چه انسان ورسره ډیره شدیده مینه لري.

۳ـ(قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الإِنفَاقِ وَكَانَ الإنسَانُ قَتُورًا -الاسراء آیت ۱۰۰) داآیت انسان داسې ممسک ښیي چه که دخدای درحمت خزانې ئې په برخه شي بیاهم ویریږي چه د لګښت او مصرف په صورت کښې به ټولې تمامې شي داځکه چه انسان ډیر حریص او ډیر بخیل دی.

٤ـ (كَلَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَــى ، أَن رَّآهُ اسْــتَغْنَى -العلق آیات ۶،۷) انسان چه ځان غني ووینې ارومرو سرکښې اونافرماني کوي.

۵ـ(إِنَّ الإِنسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ -ابراهیم آیت ۳۴) انسان هرګوره ډیرظالم او ډیر ناشکره بنده دی.

٦ـ(وَكَانَ الْإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا -الکهف آیت ۵۴) انسان لـه هر څه نـه زیات خصومت کوونکی او کج بحثه دی یعنی جدل ئې په خټه کښې ګډدی.

۷ـ(خُلِقَ الْإِنسَانُ مِنْ عَجَلٍ -الانبیاء آیت ۳۷) انسان له بیړې او شتاب نه جوړ دی.

۸ـ(وَكَانَ الإِنسَانُ عَجُولاً -اسرىٰ آیت ۱۱) انسان ډیربې صبره او الپته دی.

۹ـ(زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاء وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّـةِ وَالْخَيْــلِ الْمُسَــوَّمَةِ وَالأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ......آل عمران آیت ۱۴) په دې آیتونو کښې هغه شهوانی مینې بیان شویدی چه انسان دهغو دپاره هر څه کوي اوځان اور اوبوته غورځوي.

داسلام اخلاقي لارښودنې، دحرام مال غندنه، دنفسي خواهشاتو دپاره حدودټاکل، دقناعت اوصبرتوصیه، دعفت اوتقوی درسونه دهمدغو غرایزو اوانساني طبیعت د اصلاح او تعدیل دپاره دي او په ډیر صحیح تشخیص بنا دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا چه په قرآن کريم کښې دصبرتوصيه بيابيا په مکرر ډول هر هرځای شويده ددې دپاره نده چه سړی دظلم او ناروا په قبلولو کښې صابر اوسي او مظالمو ته تسليم شي يا ذلت ته غاړه کيږدي، بلکه ددې دپاره ده چه په سختو حالاتو او بدو ورځو کښې حوصله له لاسه ورنکړي او له مشکلاتو نه ونه تښتي يا دخپل عجولانه فطرت په تقاضا په هرڅه کښې دومره بيړه ونکړي چه تفکر او تعقل ته هيڅ موقع پاتې نشي او عاقبت انديشی هيره کړي.
دقناعت درس هم له حراموڅخه دځان ژغورلو معنی لري او دتجاوزمخه نيسی نه دا چه دکسب اوکار په مقابل کښې دانسان لاس اوپښې تړي او سعی او عمل ته ئې نه پريږدي.
دا راز آيتونه چه انساني فطرت اوفطري غرايز مشخص کوي او دديني لارښوونو محورئې بللی شو نورهم ډېر دي چه دټولو لټيون ډير وخت اوډير کارغواړي.
لوی خدای چه د انسان خالق دی او په نفسي وسوسوئې ډيرښه خبردی: (وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ -سورت ق آيت ۱۶) انسان په مطلق ډول زيانکار ګڼي اوهغه کسان مستثنی کوي چه مومنان او دنيک عمل خاوندان دي او نوروته هم دحق اوصبر توصيه کوي.
(وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ) په عصرقسم دی چه انسان هرګوره په زيان کښې دی مګرهغه کسان ندي په زيان کښې چه ايمان ئې راوړی اوکړي ئې دي نيک کارونه، يوه اوبل ته ئې دحق توصيه کړې او دصبر توصيه ئې کړيده.
دادی دانسان تشخيص او دعلاج نسخه.
داسلام دين دانسان داخلاقي اونفسي امراضو علاج د رياضت اوعبادت ،د زهد وتقوی، دنفسي او روحي تزکيې او تطهيرپه وسيله کوي او له حرامو څخه ئې پرهيزوي. لکه چه دطب علم دبدني امراضو علاج کوي، دين داخلاقي مرضونو معالجه خپل اساسي هدف ګڼي او دبشر باطني رنځونه له مينځه وړي ځکه وايي:(اَلعِلمُ عِلمَانِ عِلمُ الاَبدَانِ وَعِلمُ الاَديَان) بدني طب په غذا او دواو جود تقويه کوي او دتقويې په وسيله مرض مغلوبوي او محوه کوي ئې مګردين دنس اونفس په خوارولو اوضعيفولو دتقوی اوپرهيزګاری له لاري دشهوانی اونفسانی امراضو مخه نيسي ياورسره مجادله کوي يعنی دنفس اوشيطان په مغلوبولو او دجسماني قوت په کمولو معالجه بنا کوي او لوړه يې هم غذا ده او هم دوا ده:

دهرچاچه حيواني قوت زياتيږي	نفس شيطان لره هغومره مغلوبيږي
که څوک غواړي چه غالب شي په شهواتو	په مرښت نشي داکارپه لوږه کيږي

****

کموي روژه غوښتني شهواني	مضمحل کړي هوسونه نفساني
د روژي غايه همدغه ده نوځکه	روژه نه نيسي صغيرشيخ فاني

دادی دعلم الابدان او علم الاديا ن د اساسي فرق يومثال چه مونږ دبدني طب اوديني طب په مغايرت پوهوي او دايقين راکوي چه هغه شفا چه په قرآن کريم کښې شته:
(وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاء وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ -الاسراءآيت۸۲) (قَدْ جَاءتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاء لِّمَا فِي الصُّدُورِ –يونس آيت ۵۷) هيڅکله ئې دبوعلی سينا په شفا کښې نشو موندلی.
دنن ورځې عصري طب که دصدري اوقلبي امراضو په علاج موفق هم شي اودشفاءالصدور دارو ومومي بيا هم نشي کولی چه(مافی الصدور) لره د شفا موجب شي او دحرص اوحسد ياقلبی قساوت علاج وکړي اوپه بې رحمه زړه کښې رحم پيدا کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دغسې اخلاقي امراضو کښې ددنيا طبيبان له مريضانونه ډېر بتر دي، او دا مرضونه په مترقي ممالکو کښې ډېر زيات دي.
(حُبُّ الدُّنيَا اَوحُبُّ المَال) چه دټولو خطاګانو او غلطيو راس بلل شوی. (حُبُّ الدُّنيَا رَاْسُ کُلِّ خَطِيئَةٍ) هغه بې علاجه مرض دی چه يوازې دين ئې مخه نيولی شي.
په صدر اسلام کښې چه له دغه اخلاقي مرض سره مجادله شروع شوه، په مسلمانانو کښې دايثار داسې جذبه پيدا شوه چه خپل مالونه، کورونه او ډېر څه ئې ددين په لاره کښې يا د دين دپاره قربان کړه او په حرص او بخل داسې غالب شوه چه مقتصد عقل ورته ګوته په غاښ ونيوله، مهاجرينو په همدغه جذبه خپل اصلي وطن او ټوله شتمني په مکه کښې پرېښوده او مدينې ته ئې ددين ساتلو دپاره هجرت وکړ او انصارو په همدغه جذبه په مهاجروباندې له ځانه زياته پيرزوينه څرګنده کړه يعنی په نفسياتي او اخلاقي لحاظ يو عظيم انقلاب په اسلامي امت کښې پيدا شو چه نظيرئې چا نه و ليدلی.
ددغه انقلاب اثر تر اوسه په مسلمانانو کښې لږ او ډېر يو ځای بل ځای وينو او په يو زړاو څوسوه کاله کښې ئې نښې نښانې لا ندي محوه شوي چه رحمن بابا ئې هم په وصف الحال کښې وائي:

داهنرندی چه خاورې ځوک سره زر کا   چه زر خاورې کړي رحمانه هنر دادی

علوم او فنون خلکوته دا هنر ښيي چه خاورې زر کړې او ددنيا شتمنې زياته کړې مګر دين ورته ددغه هنر بل اړخ څرګندوي او په دغه ډول انسان له دواړو هنرونو سره اشنا کوي.
د انفرادي او اجتماعي ژوند موافقه او مصالحه په همدې راځي چه دغه دواړه هنره دانسان په برخه شي چه هم خاورې زر کړې او هم زرخاورې کړي. که څوک لومړی هنر ونلري دوهم هنرئې نه نصيب کيږي چه زر نه وي نو زربه څنګه خاورې کړي؟ که اول هنر ولري او دوهم هنر پکښې پيدا نشي لومړی هنربه هرګوره منفور او مردود وي داڅرګنده ده چه علم وفن، صنعت او حرفت دژوند او معيشت حاجتونه او ضرورتونه نه پوره کوي او مدنيت ته رنګ او رونق ورکوي. ددنيا ودانی او زيبائي په هغه وسايلو او اسبابو پورې تړلې ده چه دعلم وفن په مرسته لاس ته راځي او لاس ته راغلي دي مګر دين دتساند او تعاون په پيدا کولو او دمعنوي ارتباط په قايمولو دبشري جامعې سعادت تامينوي او داجتماع مزي ټينګوي.
دبشري سعادت لوښی او ظرفونه دعلم اوصنعت په کارخانو کښې جوړيږي مګر په دغو لوښو کښې دحيات او به د دين ساقي اچوي اودين دی چه داخلاقو په تهذيب انساني باغ و بڼ له وحشي بوټو دربو اوکبلونه ساتي او دښوبوټونيلي اوريښې تقويه کوي.
که اخلاقي تهذيب او دنفس تزکيه نه وي کيدی شي چه ډېر زر دجهان سمسور باغونه په هغو ځنګلونو بدل شي چه ځناور او وحشي حيوانا ت پکښې استوګنه کوي او ماران پکښې اوسيږي.
کيمياوي پوهه مونږ ته هغه صابونونه په لاس راکوي چه دبدن او جامو خيرې اوناپاکی وړي او دلباسو نو توري لکې محوه کوي.
مونږ دغې پوهې او دغو صابونونو ته حياتي ضرورت لرو او په ډېر ښه ارزښت ورته قايل يو مګر هغه خيرې، کثافتونه او خباثتونه چه په زړه او دماغ په نظر او احساس کښې پيدا کيږي ديني پوهه او داخلاقو کيميايي سعادت ته شديد ضرورت لري او بل صابون ورته په کار دی چه هغه د انسان کبر او غرور د زړونو کينه او قساوت حسادتونه او شرارتونه له مينځه وړي او دهوی وهوس ناولتيا پاکوي.
که دانسان باطن پاک نه وي او په اخلاقي مفاسدو لړلی وي نو دسر و صورت ظاهري سپين والی او پاکوالی څو لولی هم لري او دمتمدنو خلکو سپي هم هره ورځ په صابون مينځل کيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دين يوازې دغه راز نظافت او طهارت کافي نه بولي او ظاهر بين ندی، د اسلام سپيڅلی دين د طهارت او تزکيې په باب ډېر عميق او دقيق نظر لري او له ظاهر نه ئې باطن ته توجه ډېره زياته ده مګر له ظاهر نه هم صرف نظر نکوي او په ارزښت ورته ګوري.

د اسلام پـه ديـن کښـې چـه ژوره څيړنـه وکـړو پـه نهـائي تحليـل کښـې دې نتيجوتـه رسيږو چـه د اسـلامی هـدايـاتـو او ارشاداتو اصلي او اساسي هدف د نفس تزکيه او د جسم او روح تطهير يعني پاکوالی دی.

تزکيه او تطهير هغه ټکي دي چه په قرآن کريم کښې په مکرر ډول راغلي دي او معنیٰ ئې ډېره عامه او هم ډېره عميقه ده. په دې ټکو کښې له هر راز نجاست خباثت او کثافت نه د جسم او روح ظاهري او باطني طهارتونه شامل دي چه د اخلاقو تهذيب او د انسانيت لوړول ئې لازمي نيتجه ده.

اديان عموماً پداسې وخت کښې دنياته راغلي دي چه انساني اخلاق ډېر فاسد شوي او انسانيت ډېر ټيټ شويدی يعنی د دين ډيوه هروخت په تورتم کښې بله شويده او خلکو هغه وخت ځانونه مينځلي دي چه ډېر خيرن شويدي.

د اسلام د ظهور په وخت کښې هم د عربو مختلف او مخالف قبايل په اخلاقي او روحي لحاظ په ډېرو مرداريو ککړ و او په ډېر تورتم کښې ئې ژوند کاوه، فحشا او منکر نهائي حد تـه رسيدلی و د حلال او حرام فرق نه و، د خير و شر معيار ازلام يعني د فال غشي و، د خدای کور بتانو نيولی و، د ښځو او نرو بربنډ طوافونه طاعت او عبادت ګڼل کيده.

شرک، بت پرستي، سودخوري او چوروچپاو، قتل وقتال، شراب او قمار، لوڼې ژوندی خښول، ضعيفان غلامول او د حيوانا تو په څېرئې استعمالول د ژوند دود او دستورو، په دغسې وخت او دغسې ځای کښې حضرت محمد (ص) ته د خدای له لوري جبرئيل امين داوحی راوړه:

(يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ......المدثر آيات ۱-۵.) يعنی لـه بړستني پـاڅيږه خلک له خدايه وويروه، خپل رب لوی وګڼه جامې دې پاکې کړه او پليدي لرې کړه.

په دې وحی کښې د تطهير مکرر امر دا ښيي چه پاکيدل او پاکول په عام وتام ډول د اسلام اصلي او اساسي منظور دی.

(رجز) په لغت کښې د ګناه په معنیٰ، د بت پرستی په معنیٰ او د پليدی په معنی استعماليږي او مفهوم ئې ډېر عام دی.

پيغمبر(ص) ته اول د جامو پاکولو امر وشو چه د ځان پاکولو امر پکښې دلالتاً موجود دی ځکه چه پاک کالي په پاک بدن اغوستل کيږي. په دغه ظاهري پاکوالي پسې په بل آيت شريف کښې له (رجز) څخه لرېوالی باطني پاکوالی دی چه له شرک او اخلاقی مفاسدو نه د زړه او روح صفائي ايجابوي.

دغه آيتونه چه د نزول په اعتبارئې د قرآن کريم مطلع ګڼلی شو د تطهير او تزکيې اهميت ډېرښه ثابتوي او مونږ پدې پوهوي چه په اسلام کښې د مراد ټکی دی.

په سورت (الاعلی) کښې دادوه آيتونه (قَدْ أَفْلَحَ مَن تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْــمَ رَبِّــهِ فَصَـــلَّى آيات ۱۴-۱۵) اول تزکيه او بيا د خدای ذکر اولمونځ د فلاح موجب ګڼي.

دلته تزکيه يوازې د تن او جامو هغه پاکوالی نه دی چه د لمانځه شرط ګڼل شوی ځکه چه د دغه لغت په معنی کښې اول معنوي پاکي او اخلاقي تهذيب او بيا ورسره ظاهري او جسماني پاکوالی مقصد دی. د فلاح کلمه په قرآن کريم کښې کله د مفلحون په صورت او کله په (قد افلح) کښې ډېره راغلې ده چه معنی ئې بری او مقصد ته رسيدل دي.

په صورت (المومنون) کښې په لومړيو نهو آيتونو کښې د مومنانو د فلاح موندلو د پاره څو شيه ذکر شويدي چه يو پکښې لمونځ او په لمانځه کښې خشوع، او خضوع ده آيتونه دادي:

(قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَــاةِ فَــاعِلُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاء ذَلِــكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ) يعنـي هغـه مومنان

(c) ketabton.com: The Digital Library

بری مومي او مقصد ته رسيږي چه په لمانځه کښې ويره او تواضع ولري، له بيهوده خبرو او کارونو څخه ډډه وکړي، دمالونو زکات وباسي له زنا او فحشا څخه ځان وساتي، امانت خيانت نکړي په عهد ولاړ وي او په لمانځه ټينګ وي.

په صورت اعلى کښې چه يو ازې تزکيه او لمونځ دفلاح موجب ښودل شوي او په صورت مومنون کښې شپږ يا او ه شيه وښودل شوه تطبيق ئې پدې شان کيدی شي چه تزکيه ډيره عامه وسعيه معنى لري او په دغو ټولو صفاتو او افعالو دلمانځه په شمول حاوي ده.

زکات خود لفظ او معنى په اعتبار له تزکيې سره اشتقاقي تړون لري او زکات هم ورته ځکه وائی چه د زکات په ورکولو هم مال او هم زکات ورکوونکی له بخل څخه پاکيږي، لکه چه په سورت توبه کښې پاک خدای رسول الله (ص) ته امر کوي چه د مسلمانانو له مالونو څخه صدقه قبوله کړه چه دوی پرې پاک شي (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا التوبه آيت ۱۰۳) زنا او فحشا هم يو مردار عمل دی او ځان ساتل ترينه تزکيه ده ځکه پښتانه هم دغسې سړي ته پاک لمنی وائي.

په امانت کښې خيانت کول، عهد ماتول ، بيهوده مشغولتيا هغه ناوړه او ناولي صفتونه دي چه له خبث باطن څخه نشات کوي.

لمونځ هم سړی له ګناه څخه پاکوي او د تزکيې معنى لري ځکه د اهتمام په وجه په مستقل ډول ذکر شويدی، د خدای پاک په کتاب کښې عمومي مطالعه دا ښيي چه د تزکيې کلمه په ټولو ظاهري او باطني طهارتونو مشتمله ده ځکه د سورت (الشمس) په دې آيت کښې (قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا) يو ازې د نفس تزکيه د فلاح وسيله ښودل شويده.

په سورت (التغابن) کښې دا آيت شريف: (وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ المُفلِحُون) د عبارت په تغير هماغه کسان مفلحون ګڼي چه نفسونه ئې له بخل څخه پاک وي او د نفس تزکيه ئې په برخه وي. همدغه تزکيه ده چه هم د خدای د پاره د مال په ورکړه حاصليږي لکه چه په سورت (الليل) کښې وايي: (وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى آيات ۱۷-۱۸) يعني د دوزخ نه به په څنګ وي هغه پرهيزګاران چه خپل مال د ځان د پاکولو د پاره ورکوي او هم له حرامو څخه په سترګو پټولو او له فحشاء نه په ځان ساتلو د مومنانو نصيب کيږي لکه په سورت (النور) کښې چه راغلی دی: (قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ آيت ۳۰) د فلاح ارتباط تزکيې او طهارت سره په قرآنکريم کښې ډير ټينګ ښودل شوی يعني له پليديو څخه ځان ژغورل فوز او فلاح ته رسيدل دي.

پليدي يوازې ظاهري نجاست نه دی ګناه او معصيت هم د قرآن کريم په حکم (رجس) ګڼل شويدی لکه په سورت (المايده) کښې چه وائي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ آيت ۹۱) يعنى شراب، قمار، بتان او په غشو فال نيول پليد شيطانی عملونه دي او ځان ساتل ترينه د فلاح موجب دی.

دخلکو ظاهري او باطني پاکول (تزکيه) د پيغمبر وظيفه ده لکه چه په سورت البقرة کښې راغلي دي:

(كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولاً مِّنكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ آيت ۱۵۱) په دې آيت شريف کښې (ويُزکيکم) په ډير وضاحت او صراحت دا مفهوم اداکوي چه رسول الله (ص) تاسو پاکوي او دهمدغه مقصد د پاره استول شويدی.

په يوه بل آيت کښې هم دغه مطلب ډيربنه څرګند وي چه وايي: (رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ البقرة آيت ۱۲۹) دلته حضرت ابراهيم او حضرت اسمعيل دعا کوي او له خدايه غواړي چه د دوي په اولادونو کښې رسول مبعوث شي چه په دوی د خدای پاک آيتونه ولولي، په کتاب او حکمت ئې پوه کړي او پاکيزه ئې کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سورت (النازعات) کښې هم راغلی دی چه الله تعالی موسی (ع) ته ويلي و: (اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى فَقُلْ هَل لَّكَ إِلَى أَن تَزَكَّى آیات ۱۷-۱۸) فرعون ته ورشه !........او ورته ووايه آيا ميل لرې چه تزکيه دې نصيب شي. د موسی(ع) په بعثت کښې هم د رسالت غايه (تزکيه) ده له دغو شوا هدو نه ښائی چه دا مطلب ډېر ښه ثابت شوی وي چه د خلکو تزکيه او تطهير د دين کاردی او پيغمبران د همدغه کار د پاره وخت په وخت استول شويدي چه د خلکو فاسد اخلاق او ناوړه عادتونه سم کړي، په زړونو کښې ئې صفائي او د خير و احسان مينه پيدا کړي په نفسياتی حالاتو او کيفياتو کښې د انسانيت په ګټه ښه بدلون راولي او په اجتماع کښې نوي روحيه خلق کړي مګر دا کار يعني د نفس تزکيه او د اخلاقو مهذب کول څه اسانه او ارزانه کار نه دی.
د اجتماع په اخلاقو او عرف و عادت کښې بدلون راوستل او د زړو عقايدو په ځای نوي عقايد په ذهن کښې کښينول د هغو بتانو ماتول دي چه حضرت ابراهيم (ع) ئې د نمرود سرولمبو ته وغورځاوه او حضرت مسيح ئې په سولۍ وخيژاوه. د خلکو اجتماعي اخلاق که هر څومره فاسد او کاسدوي او زاړه عقايد که هر څومره خرافاتي وي بيا هم د جامعې په ذهن او دماغ بې قيد و شرط حکومت کوي او مخالفين ئې په فنا محکوم کيږي.
يو شخص که هر څومره مقتدر سلطان وي عمر ئې لنډوي او زمانه ډېر مهلت نه ورکوي مګر اخلاق او عقايد خپل حاکميت له يوه نسل نه بل نسل ته په ميراث پريږدي او څومره چه زړيږي هغومره قوي کيږي.
زمانه چه کارئي تغير راوستل دي د دغه ذهني سلطان مقابله په ايوبي صبر کوي او د نوح عمر غواړي ترڅو چه غير مرئي تدريجي تغير پکښې راولي او له نظره نشي. په انقلابی ډول د زاړه اجتماعي نظام نړول او نوی دين په خلکو منل د اولو العزمه پيغمبر کاردی چه په خپل سر اره قبلوي او دغه کار سرته رسوي.
حضرت محمد (ص) د دغه جهاني اجتماعي انقلاب په سرته رسولو کښې ډېرو کړاوونو په قبلولو خپل مشکل رسالت په ځای کړ او په ډېرو سختو خطرناکو حالاتو کښې ئې صبرو استقامت له لاسه ورنکړ دا ځکه چه په خپل نبوت او رسالت ئې ډېر ټينګ ايمان درلود او دغه قوي ايمان په ده کښې خارق العاده روحي قدرت پيدا کړی ؤ دا ايمان د په نورو کښې هم پيدا کړ چه مومنان ئې په جهان مسلط کړه او عمومی حالات ئې بدل کړه. د خدای کور (کعبه) يې له بتانو پاک کړه د خلکو زړونه او دماغونه ئې صفا کړه، اجتماعي مفاسد او ناولي عقايد ئې محوه کړه او سيئات ئې په حسناتو له مينځه يوړل.

کوم امر چه پاک خدای حضرت ابراهيم (ع) او حضرت اسمعيل (ع) ته د خپل کور د پاکولو په باب کړي و: (وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ البقرة آيت ۱۲۵) دا امر په خپل وخت کښې حضرت محمد (ص) هم په ځای کړ او چه خلک ئې له شرک او بت پرستۍ نه پاک کړه نو بيائې قرآن کريم پاکانو او مطهرونو ته په لاس ورکړ: (إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ الواقعة آيات ۷۷-۷۹) د دغه کتاب د نيولو د پاره پاکې منګولې په کاروې او طهارت ته ضرورت و.
دا طهارت د خدای پاک په اراده اول له اهل بيتو څخه شروع شو: (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا الاحزاب آيت ۳۳) لکه چه په (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ الشعرا آيت ۲۱۴) کښې هم اهل بيت خاص ډول ياد شويدي.
د اهل بيتو له تطهير سره د امت تطهير هم شروع شو او خلک د وحدانيت په منلو د صالحو اعمالو په اجراکولو د اخلاقو په تهذيب او د نفس په تزکيه له کفر او عصيان څخه پاک شوه.
د دينی پوهانو له جملې څخه يو تن (شاه ولی الله) وايي: پيغمبران د اخلاقو ، تهذيب او نفس تزکيې ته توجه لري او په علمي مسايلو کښې مستقيم د خالت نکوي، مطلب دا چه پيغمبر د علم او فلسفې معلم ندی د انسانيت مربي او اخلاقي رهبردی ځکه د نفس تزکيه او د روح تربيه خپل هدف ګڼي او وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(بُعِثتُ لِاُتَمِّمَ مَكارِمِ الاَخلَاق) الله تعالى هم د ستاينه په خلق عظيم كوي: (وَإِنَّكَ لَعَلى خُلُقٍ عَظِيمٍ القلم آيت ۴)
ددي دپاره چه خلک سړي شي او سړيتوب زده كړي بايد پيغمبر په خپله دكامل انسانيت مثل اعلىٰ شي او خپل عالي كردار د هغوى دپاره سرمشق وګرځوي يعني په عملي ډول خلكو ته دصبر و استقامت، درحم او شفقت، دعدل او انصاف دايمان او احسان، دصدق وصفا، دايثار او قرباني او دشجاعت او شهامت ګران ګران درسونه وركړي او داثابته كړي چه انسانان دعزم او ارادي دروحي قوت او قدرت په مرسته په جهان كښي څومره لوى بدلون راوستلى شي. امت جوړول او تربيه كول او دامامت وظيفه عملي جهاد او مقاومت غواړي.
په خلكو باندي دڅبي په سر يو څه زده كول دومره ګران كارندى مګر په خلكو كښي څه پيدا كول، په زړونو كښي ئي څه كښينول او په دماغونو باندي دنوو عقايدو منل دهرڅا كارندى.
يو سړى كولى شى د الفاظو او كلماتو په وسيله خلكو ته دعفت، تقوى او رياضت مفهوم او معنىٰ توضيح كړي يا مقالي او رسالي پري وليكي او كتابونه تري جوړ كړي مګر خپل ژوند ددغو صفاتو او حالاتو مظهر او مثال ګرځول او د كردار په هنداره كښي ئي تمثيلول ځان خوارول او له نفس و شيطان سره مجادله او مبارزه غواړي.
كه څوک چا ته د اخلاقو درس وركوي دا نده لازمه چه په خپله دي ښه اخلاق ولري بلكه يوازي همدغه كافي ده چه د اخلاقو پوهه ولري مګر هغه څه چه په خلكو كښي اخلاقي فضايل پيدا كوي نو بيا په كار دي چه پخپله ئي هم ولري يعنى اول ئي په ځان كښي پيدا كړي بيائي په نورو كښي د پيدا كولو كوښښ وكړي.
د اخلاقي امراضو طبيب دبدني امراضو دطبيب په شان نه دى كيدى شي چه د قلبي امراضو طبيب په خپله قلبي مرض ولري او په دغه مرض اخته وي، يو سودخور كه دمنبر په سر سود هرڅومره وغندي او قرض حسن هرڅومره وستايي په چا باندي ښه اثرنه كوي. كه بې حيا سړى نورو ته دحيا درس وركوي دا په خپله لويه بې حيايي ده.
پاک خداى اسلامى امت په امر معروف مامو كړيدى مګر هغه واعظان او ناصحان ئي تهديد كړيدى چه نوروته دنيكۍ امر كوي او ځانونه يې هيروي:(أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ البقره آيت ۴۴) كه دغه ايت يو بې لاري سړى له دينه نه وي منع كړى چه نور سمي لاري ته راوبولي بللى ئي شي مګر په سمه لارئي بيولى نشي. خلكوته دحق توصيه اودصبر توصيه بايد له قرآني ترتيب سره سم هغه مومن وكړي چه دصالحو اعمالو خاوند وى:((وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ العصر) تش په ژبه امرمعروف ډير ګران كارندى مګر د امرمعروف اهليت او صلاحيت په ځان كښي پيدا كول له ګران نه ګران كار دى.
حضرت محمد (ص) چه ډير عالم ئي په سمه لار وخوځاوه او ډيرعالي اخلاق ئي په خپلو پيروانو كښي پيدا كړه يو مهم علت ئي دا و چه په خپله دكامل انسانيت او خلق عظيم خاوند و او په همدغه حقيقى معجزه ئي عالمونه مسخر كړه.
كوم كسان چه معجزه دنبوت شرط ګڼي او معجزه دعلت او معلول له سلسلي نه بهر خارق العاده امر بولي نو دشق القمر ياد معراج مسئله مطرح كوي حال دا چه درسول الله (ص) عظيم خلق داسي عظيمه معجزه ده چه په دنيا كښي نظير نلري او انكار ترينه نشي كيدى.
ځيني خارق العاده كارونه شته چه دسحر و افسون په وسيله ديوه اوبل له خوا وخت په وخت څرګند شوي او دحيرت وړګڼل شويدى لكه چه مشهوره ده چه عبد الله بن مقنع (حكيم بن عطا)دنخشب په شاوخوا كښي له يوي څاه نه دسپوږمۍ په شان رڼا راويستله او څلورفرسنګو پوري يي ځمكه رڼا كوله او مزدک هم يوه داسي وسيله راپيدا كړي وه چه له اورڅخه به خبري اوريدل كيدى.
داوسنى علم مطابق دمسمريزم او هيپنو تيزم په بنا ځيني د تعجب او حيرت وړكارونه كيدى شي ددي عصر الوتكي او فضائي بيړۍ هم دسليمان عليه السلام له هوا پيما تخت سره بي شباهته ندي مګر هغه لوړ اخلاقي معيار چه حضرت محمد صلى الله عليه وسلم په خپل كردار قايم كړاو انسانيت ئي معراج ته ورساوه هغه حقيقي او واقعي معجزه ده چه تقريباً په يوزر او څلورسوه كالو كښي ئي خپل اعجاز ساتلى دى.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دمعجزي په اووشرطونوكښې يو شرط دا دى چه له دعوې سره دې موافقت ولري يعني كه څوک دا دعوه كوي چه زه خلک سمې لارې (صراط المستقيم) ته رابولم او مفاسد له منځه وړم او درسالت يانبوت دليل (معجزه) مې داده چه خاورې زركومه نو دا كارمعجزه نشو ګڼلى ځكه چه له دعوې سره څه ارتباط نلري مګر داچه حضرت محمدصلى الله عليه وسلم عملاً خپل ځان د ډېر لوړ كردار په لرلو دمثال اعلى په حيث دامامت وړو ښود او دخلكو په اخلاقي اونفسي حالت كښې ئې معجزه آسا بدلون راووست، دده درښتيانى ادعاډير ښه ثبوت دى. انس بن مالک وايي: زه لس كاله درسول الله (ص) په خدمت كښې وم او په دغه دومره موده كښې ئې ماته كله (اف) هم ونه ويل څه مى چه كړي نه ئې دي ويلي چه ولې دې وكړه، كوم كارمى چه ندى كړى بيائې هم داندى ويلى چه ولې دې ونكړ، له يوه خدمتګارسره په لسو كالوكښې دغه شان سلوک كومه عادي او وړه خبره نده ښائې چه ډيرعلم او تربيت خاوندان هم له خپلو ډيروګرانو زامنو سره دغه شان رويه ونكړى شي چه په لسو كالوكښې ورته (اف)قدرې هم ونه وايي. داكيدى شى چه يوه زړه سواندي مهربانه سړى كله دعفوې او حلم ډيرعالى مثال قايم كړى حتىٰ چه دخپل څوى قاتل ياخپل قاتل دمرګ دسلګيوپه وخت كښې معاف كړي مګر ټول عمر په مختفلواحوالو كښې دغومره ضبط نفس اوپه نفسي حالاتو تسلط لرل خارق العاده امردى.

د احد په جنګ كښې چه دحضرت محمد (ص)غاښ مات اومبارک مخ ئې زخمي اوكړم شونو اصحابو د ډير قهر په وجه له دوى څخه وغوښتل چه ددښمنانو دتباهى دعا وكړي او لعنت پرې ووائې مګر رسول كريم صلى الله عليم وسلم وفرمايل زه دلعنت ويلو اوښيروكولو دپاره نه يم راغلى بلكه درحمت په حيث سمې لارې ته دبلنې دپاره استول شوي يم. (اَللّهُمّ اِهدِ قومِي فاِنّهُم لايَعلمُونَ). دهغه چا معافول چه په رسول الله صلى الله عليه وسلم باندې ئې دقتل په اراده توره راوايستله، هغې يهودى ښځې ته سزا نه وركول چه دپسه په غوښه كښې ئې ورته زهر ګډ كړي و اوپه خپل جرم ئې اعتراف هم وكړ دعفو اوبخښنې برجسته مثالونه دي.

جود او سخا:

درسول الله (ص) كرم اوسخاوت دكيفيت اوكميت په لحاظ ساري نلري، اودخپلو خصوصياتو په وجه ئې منحصر بفرد صفت ګڼلى شو بلكه ويلى شو چه سخاوت نه وايثا رو چه مقام او منزلت ئې له سخاوت نه ډير لوړ دى.

له خپل ډير مال نه لږ څه نوروته وركول يا له خپل حاجته زيات مال صدقه كول جود او سخابللى شو مګر ځان محرومول، خپل نفس خوارول او نور مړول بلكه غني كول هماغه صفت دى چه په قرآن مجيد كښې ئې ستاينه شويده: (وَيُــؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آيت ۹) هغه درياضت او دمشقت ژوند چه رسول الله (ص) درلوده له حده زيات فقيرانه او غريبانه ؤ مګر دا دبيوسى په وجه او دمجبوريت له مخې څخه نه و بلكه اخلاقى غايه او پايه ئې در لوده اوهمدغه قرآني منظور پكښې مضمرو.

قرآنى فلسفه دډير شخوند او دډير خوند ژوند مردودګڼي ځكه مترفين او د ناز اونعمت خاوندان په مكر را او موكد ډول غندي اوبد ورته وايي قرآن كريم په ډير وضاحت اوصراحت بډ ايان او متمولين دهر ديني نهضت او ارتقائي حركت په مخكښې سدګڼي او د زاړه ارتجاعي حال محا فظين ئې بولي.

هغه اسلامي ژوند چه الهى كتاب اونبوي سنت ئې دمسلمانانو دپاره خوښوى كه مسلمان ئې په ځان باندې تطبيق كړي طبقات له مينځه ځي او دغني اوفقير مسئله په ښه شان حل كيږي.

د رسول الله (ص)دژوند عملي اړخ همدغه وچه د دنيا مال ئې لكه غليم خپل كورته نه پريښوده اونه ئې په كوركښې ځاى وركاوه هرڅومره مالونه به چه ورته راغله په فقيرانو اومستحقينو به ئې ويشل اوتش دقوت لايموت په اندازه ئې ډيرلږ څه ځانته ساتل مګر څومره چه په ځان سختګير و هغومره په نورو زهير واو بخششونه ئې بې حسابه ؤ. وايي چه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دحنین په ورځ رسول الله صلی الله علیه و سلم صفوان بن امیه ته د پسونو دومره رمې وبښلې چه یوه لویه دښته پرې ډکه شوه.

په همدغه ورځ ئې ابو سفیان ته ځلوېښت اوقیې سپین زر او سل اوښان ورکړه د هغه زامنو معاویه او یزید ته او حکیم بن حزام ته ئې هم سل سل اوښان وبښل، مګر حکیم بن حزام سل اوښان نور هم وغوښتل او هغه ئې هم ورکړه.

دغه شان نور ډیرو کسانو ته لکه: نصر بن حارث، اسید بن جاریه، حارث بن هشام، قیس بن عدي، سهیل بن عمر حویطب بن عبد العزی اقرع بن حابس عینیه بن حصن، مالک بن عوف، عباس بن مرداس، مخرمه بن نوفل، علا بن حارثه سعید بن یربوع، عثمان بن وهب او هشام بن عمر ته په دغو بخششونو کښې چا ته سل چا ته پنځوس او چا ته ځلوېښت اوښان ورسیدل او عباس ته خوئې دومره سره زر ورکړه چه جګولی ئې نشوه، پدې دومره ډیرو مالونو کښې رسول الله (ص) پخپله خپل کور ته هیڅ یو نه وړل او اهل بیتو دغه شپه په نهره تیره کړه.

ایا خپل ځان په مطلق حرمان کښې ساتل او په نورو باندې د کرم او احسان بارانونه ورول معجزه نده؟ ځوک چه په یوه ورځ دغومره فیاضي لري کله چه له دنیانه رحلت کوي هرچاته دا ځرګندیږي چه په کور کښې ئې د اوربشو له ډوډۍ پرته نور څه نشته او د جنګ زغره یې په یوه یهودي د کور د نفقې د پاره ګرو کړیده، دغه راز غیرعادي ژوند چه انساني غرایز ئې مهار کړي و او عادي عقل ورته حیران حیران کتل خارق العاده امر دی.

د شرک او بت پرستۍ په وطن کښې د عربو مختلف او یو له بله مخالف قبایل چه لوښې بۀ ئې ژوندي خښولې او ابوجهل ئې د جهالت سمبول و دا ټول د توحید په یوه کلمه راغونډول او یو داسې ملت او امت ترینه جوړول چه اسلام په اسیا، افریقا او اروپا کښې خپور کړي او د جهان دین او آئین بدل کړي که معجزه نه وي نو څه بۀ وي؟

دا منوچه فاتحین او جهانګیران په دنیا کښې ډیر پیدا شوي چه خپل پریوتې او بې نام و نشانه قوم ئې تاریخ ته بریالی او توریالی ښودلی او خپله امپراطوري ئې په نورو قهراً منلې ده مګر دیوه ملت معنوي او روحي سویه لوړول په اخلاقو کښې لوی بدلون راوستل او انسانیت معراج ته رسول د چنګیز او هلاکو، د اسکندر او ناپلیون کار نه دی.

حضرت محمد صلی الله علیه و سلم چه نه سړي ئې سړي کړه او سړي ئې ملکوتي مقام ته ورسول د داسې معجزې خاوند دی چه بشري تاریخ ئې کامل مثال نشی ښودلی.

په زور او قوت ډیر خلک غلامول کوم خارق العاده کار نه دی غلامان ازادول او د ضعفیانو مرسته که څه هم د خیر و احسان عالی مثال دی مګر اعجاز ندی، خو غلامان او ضعیفان له سردارانو او سرکردګانو سره برابرول بلکه په هغوی باندې ئې لوړول او یو حبشي د نیک عمل په وجه له قریشي نه ښه ګڼل محمدي معجزه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زيد بن حارثه:

درسول الله (ص) په مواليوکښې زيد بن حارثه زيات شهرت لري، دی دبی بی خديجې غلام و چه رسول الله (ص) تـه ئې بخښلی و. رسول الله (ص) هغه ازاد کړاو خپل ځوی ئې وګاڼه ځکه به خلکو زيد بن محمد باله ترڅو چه داآيت: (اُدعُوا هُم لِاٰبَائِهِم) نازل شوا وپس له هغه زيد بن حارثه وبلل شو.
کله چه دزيد پلار حارثه او تره ئې کعب دزيد په لټون مکې ته راغلل او دی ئې له حضرت محمد (ص) سره ومونـد نولـه رسول الله صلی الله عليـه وسلم نـه ئې خواهش وکړچه زيـد دوی تـه وسپاري حضرت محمد (ص) وويـل کـه زيـد لـه تاسو سره ځي هيڅوک ئې مخه نه نيسي مګر زيد تګ ته غاړه کښېنښوده او رسول الله (ص) ئې ترهرڅه بهتر وګاڼه.
موالي که څه هم لـه غلامۍ څخه ازاد ومګر بيا هم عربو مخصوصا قريشو خپل سيالان نـه ګڼل او دکفائت لـه نعمتـه محروم و.
دمواليو له جملې څخه هيڅا ته دا حق حاصل نه و چه دقريشو خور يا لور پـه نکاح کړي او دهغوی اشرافيت تـه صد مـه ورسوي.
رسم و رواج پدې کار ډير سخت بند يزلګولی و مګر حضرت محمد (ص) پـه اسلامی تعليماتو ټول خلک اسلامی اخوت ته رابلل او هر راز امتيازات او تبعيضونه ئې له مينځه وړل يوازې تقوی اونيک عمل ئې دفضيلت معيار ګاڼه اوبس. ځکه ئې دخپلې ترور لور (زينب دجحش لور) زيد ته په نکاح کړه او دعرف او عادت بت ئې مات کړ. داکار پـه هغه وخت کښې له هغه اشرافی ذهنيت سره له معجزې نه کم نه و. هغه وخت لا څه چه اوس بـه هـم پـه امريکا غونـدې ازاد اومترقي هيوادکښې څوک حاضر نشي چه له يوه تور پوستکي سره دغه راز معامله وکړي.
حضرت محمد (ص) په خپله کورنۍ کښې دغـه تبعيض او امتيـاز لـه مينځه ويوړمګر هغه توافق چه دښځې او ميړه ترمينځ پـه کاردی اوپـه نفسياتي کيفياتو پـوري تعلق لـري د زيد او زينبې ترمينځ موجود نـه وه ځکـه دغـه ازدواج تراخرعمره دوام ونکړ اوڅه موده وروسته زيد دزينبې دپريښودو په باب خپله اراده حضرت محمد (ص) ته څرګنده کړه دوی ورته دعقد د دوام توصيه وکړه مګر زيد دخپل معذرت په وړاندې کولو اصرار وکړ او داعقد فسخ شو.
رسول الله (ص) دخدای په امر بې بې زينب ځانتـه پـه نکاح کـړه چه پـه دغـه وسيله دهغې پـه زخمې زړه ډيره ښـه پټـۍ ولګيده.
ديوه ازاد شوي غلام مطلقه په نکاح کول يوبـل اخلاقي درس وچه خپلو پيروانو تـه ئې ورکـړاو ددغـه کـار عـار ئې لـه مينځه يووړ.
دزيد بن حارثه خبره په همدغه ځای نه تماميږي کله چه رسول الله (ص) دري زره مسلمانان د موتـه ښارته چه پـه شام پـوري مربـوط ؤ دغـزا دپـاره ليـږل او دا دمسـلمانانولومړی جنـګ و چـه دهجـرت پـه اتـم کـال د روم دقيصـر لـه اميـر اومسيحيانو سره کيده نو د دغه اسلامي لښکر امير د رسول الله (ص) لخوا زيد بن حارثه وټاکل شو.
په دې لښکر کښې جعفر بن ابيطالب دحضرت علی کرم الله وجهه ورور او دپيغمبر دتره زوی، عبد الله بن رواحه، خالد بن وليد دعربو مشـهور قهرمانان او نور قريش شامل و يعنی دقريشو سرداران چه جنګی مهارت اوقابليت ئې درلـود دزيد سپايان و.

اسامة بن زيد:

دزيـد بـن حارثـه زوی اسـامة هـم رسول الله (ص) دمسـلمانانو دهغـه لښـکر مشـر وټاکـه چـه د روم غـزا تـه ئې ليـږه پـدې لښکرکښې مهاجرين او انصارپه ډيرزيات شمير شامل واو پـه دغـه حمله کښـې حضرت ابوبکرصديق (رض) حضرت عمر(رض)، سعد بن ابی وقاص غوندې لوی لوی شخصيتونه د اسامة له فرمان لاندې و.
د اسامة عمرپه دغه وخت کښې لـه (١٧) کالونـه زيـات نـه و ددغسـې نـوي ځلمـي لاس لانـدې دغـه راز مهـم اشـخاص پـه اطاعت او انقياد مامورول او دهغوی له خوا په خوښۍ ددغه امرمنل دنفس د تزکيې ډيرښه ثبوت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز اخلاقي تربيه او دفداكارۍ روحيه په خپلو پيروانو كښې پيدا كول چه دډيرلوی اجتماعي مقام او منزلت خاوندان او داوليت او الويت حق لرونكي ديته حاضر شي چه د اسلام دخدمت دپاره دمواليو له جملی څخه له ځانه ډير كشر سړی په مشرتوب ومني او د هيڅ رازكسرشان احساس ونكړي كه خارق العاده كارنه وي نوڅه به وي؟
درسول الله (ص) دغه امرپه داسي وخت كښې صادر شو چه دی دمريضۍ په بستركښې و او دلښكر له خوځيدونه دمخه ئې ظاهري ژوند خاتمه وموندہ او حضرت ابوبكر (رض) د اسلام لومړی خليفه شو.
په دغه حال كښې چه ابوبكر صديق(رض) په انتظامی چارو ډير زيات مصروف واو ډير مشكلات ئې په مخكښې و بيا ئې هم درسول الله (ص) په امركښې تاخير جائز و نه ګاڼه او سمد لاسه ئې داسامة دحركت دپاره لازم ترتيبات ونيول. خليفه په خپله له دغه لښكر سره دمشايعت او وداع دپاره له مدينی نه دباندې پياده روان ؤ.او اسامة په آس سپور و ، هغه كه هرڅومره اصرار وكړچه يا به خليفه هم په آس سپريږي يا به دی له آس څخه كوزيږي خو حضرت ابوبكرصديق(رض) قسم ياد كړ چه نه به ته كوزيږې اونه به زه سپريږم.
په دغه وخت كښې حضرت ابوبكر (رض) د حضرت عمر (رض) مرستې او مشورې ته ډير احتياج درلود اوهغه بې داسامة له اجازې څخه نشو پاتې كيدی ځكه ئې اسامة ته وويل: كه ماسره دا مرسته وكړې چه عمر راته پريږدې څومره به ښه وي. هماغه وچه حضرت عمر (رض) د اسامة په اجازه له خليفه سره پاتې شو اونور لښكر غزا ته روان شو. دا و درسول الله (ص) هغه كامل روحي نفوذ چه دخپلو اصحابو د روح په اعماقو كښې ئې درلود او په ډيرقوي ايمان ئې دهغوی نفسي اوشعوري حالت بيخی بدل كړی و.
درسول الله (ص) نه وروسته هم دغه عالي اخلاق تريوه وخته په اصحابو كښې باقي ؤ او اسلام په همدغه قوي روحيه مخ په ترقي روان ومګر دحضرت عمر (رض) د خلافت له ختميدو وروسته اسلامي تربيه او اسلامی اخلاق مخ په ټيټيدو شوه او ښكاره تغيرپكښې راغی.

حضرت ابوبكر صديق (رض):

د اسلام لومړی خليفه چه درسول الله (ص) له وفاته وروسته دخلافت لوړمقام ته ورسيده، دغه لوړاو عالي مقام دده په وضع اوحال كښې هيڅ تغير پيښ نه شو كړی او څنګه چه و هغسې و ، خلافت او رياست په هرسړي كښې ارو مرويو څه تغير راولي، هر څوک چه اولوالامرشي اوخلک ئې په اطاعت مكلف شي دجاه وجلال اوشان وشوكت له اغيزې لاندې راځي اوبايد چه راشي مګر درسول الله (ص) ځينې اصحاب له دغه تاثير لاندې رانغله او له ډير اقتدارسره بياهم متواضع متقيان او دخدای دمخلوق ريښتوني خدمتګاران و نه باداران.
خلافت دا ونكړی شوچه حتی دابوبكر صديق(رض) داستوګنې په كور كښې څه جزئي تغير راولي په خپله دی خو لا پريږده هماغه وړوكی كورچه له مدينې نه دباندې ده درلود له خلافت نه وروسته هم دده د استوګنې ځای و او څه فرق پكښې رانغی لكه چه پخوا به كله پياده او كله په خپل شخصي اس مدينې ته راته، پس له خلافته ئې هم تګ او راتګ كله پخپل هماغه اس و او كله به پلی روان و يعنې د بيت المال په اس نه سپريده.
ده غوښتل چه په خلافت كښې هم له بيت المال نه څه وانخلي ا و دخپل لاس په ګټه ژوند وكړي يعنی دخلافت دچارو د اجراكولو سره خپل كار وكسب هم وكړي او بې معاشه دغه درنه وظيفه په غاړه واخلي مګر مسلمانانو اجازه ورنكړه او وئې ويل له دغه لوی اجتماعي خدمت سره بل شغل امكان نه لري ته بايد دځان اوخپل عيال د قوت په اندازه له بيت المال څخه معاش واخلې اوهغه معاش هم خلكو دكفايت په قدر وټاكه خوكله چه خليفه وفات كيده نو امرئې وكړ څه چه ده له بيت المال څخه اخيستي دي دده له مال څخه دې بيت المال ته مسترد شي.
حضرت ابوبكر (رض) لكه چه له خلافت نه پخوا دضعيفانو دمرستې په لړ كښې ديوې ضعيفې كونډې ميږې ورته لوشلې له خلافته وروسته ئې هم دغه كار دخدای دپاره كاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت عمر (رض):

داسلام دوهم خليفه چه دکسرى اوقيصر دوه لوئي امپراطورى ئي له اغيزي لاندي شوي او د مسلمانانو بيت المال دده په وخت کښي لـه حده زيات غني و بيا هم ده خپل نفس ددنيا لـه خوندونو او نعمتونو محروم کړى و او ژوندئي ډير فقيرانه و يوازې دا نه چه مادي عيش اولذت ئي په ځان حرام کړى و بلکه معنوي او احساسي لذتونه ئي هم په نفس دروليو.

وايي چه يوه ورځ دغه ستر خليفه چه دعدالت له هيبته ئي د زورورو زړونه رپيدل د اوبو مشک په شاکړى و چه خلکو ورته په حيرت او تعجب کتل، دده ځوى چه په مخه ورغى نو د انکار په ډول ئي ورته وويل: داڅه کوې؟ خليفه ځواب ورکړ، نفس ته مي عجب او غرور پيدا شوى غواړم چه ذليل اوحقيرئي کړم.

همدغه خليفه چه دحج دفريضي په اداکولو کښي ئي له خپلو ملگرو سره شپاړس ديناره مصرف کړي و دتاسف په ډول ئي وويل: بيت المال ته مو ډير زيان ورساوه يو خليفه چه دخپل مصرف دپاره د ورځي دوه درهمه لـه بيت المال څخه اخلي او په قوت لايموت قناعت کوي بايد شپاړس ديناره مصرفول له حده تيرى وگڼي.

دحضرت عمر(رض) دغه سختگيري يوازې په ځان باندې وه او خپلو عمالوته ئي کافي معاشونه ورکول مثلا عماربن ياسر دکوفي والي ته ئي په مياشت کښي شپږ سوه درهمه ورکول او د ورځي نيم پسه له څه اوړو سره همدارنگه عبدالله ابن مسعود ته ئي يو سل درهمه او د ورځي ديوه پسه څلورمه برخه ورکوله، عثمان ابن حنيف تـه يو سل او پنځوس درهمه او په ورځ کښي د پسه ربع.

حضرت عمر (رض) د اسلامى روحيي په بنا د اسياست ډيرښه عملي کاوه چه صالح اشخاص او دتقوى خاوندان ئي که موالى هم و له هغو قريشونه ډيرښه گڼل چه اسلامى پايه به ئي ټيټه وه او ضعيفان ورته له زورورو نه ډير محترم و.

په همدغه اساس ئي عماربن ياسر چه دمواليو له جملي څخه و دکوفي والي کړى و.

وائي چه يوه ورځ دده په دروازه کښي ابوسفيان بن حرب، سهيل ابن عمر، حارث ابن هشام او دقريشو نور سرداران ولاړ و اوله دوى سره صهيب اوبلال هم چه دمواليوله جملي څخه و دخليفه دليدو په انتظار کښي شريک و، خليفه اول خپل حضورته صهيب او بلال وغوښتل اونور هماغسي منتظرپاتى شو، دابوسفيان پزه لـه ډير قهره وپړسيده او په ډيرتاثر ئي وويل: داسي ورځ هم راورسيده چه مريان غوښتل کيږي او مونږ په دروازه کښي ولاړ پاتي کيږو.

دحضرت عمر (رض) دغه کار تصادفي ياغير ارادي نه و هغه پدې ډيرښه پوهيده چه داکار دقريشو په سردارانو اوخصوصاً په ابوسفيان څومره درنه روحي اونفسياتي اغيزه لري مگر اسلامي روحيه اوديني مقدسه غايه په ده حاکمه وه او ځان ئي اخلاقاً او ديانتاً مجبور گاڼه چه همدغسي وکړي.

دقرآن کريم په سورت قصص کښي دفرعون او هامان په مقابل کښي دضعيفانو اوناتوانوخلکو دقوي کولو او دهغوى دخوارولو اوذليلولو بيان: (وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ القصص آيت ۶) همدغه اسلامي روحيه څرگندوي چه ترجمه ئي داده: غوښتل موچه دځمکي له ضعيفانو سره احسان وکړو او پيشوايان ئي وگرزوو، دځمکي وارثان او صاحبان ئي کړو، فرعون وهامان او ددوى لښکر وته دضعيفانو له لاسه هغه عذابونه ونښيوچه دوى ترينه حذر کاوه.

دادى دخداى هغه قانون چه قرآن ئي بيانوي او د الهي سنت په حيث تاريخي سابقه لري.

حضرت عمر(رض) داسلام دغه اساسي هدف ډيرښه تشخيص کړى و او دخپلي خط مشي اصلي مرام ئي باله.

يو وخت عمرابن الخطاب په مکه کښي وليدل چه دقريشو سرداران په ډوډۍ ناست او خدمتکاران ورتـه ولاړدي ځکه ئي په قهر وويل: (مَالِقومٍ يَستَأثِرُونَ عَلىٰ خُدّامِهِم) يعنى نه ښايي چه يو قوم ځان لـه خادمانو نه غوره وگڼي، بيائي خدمتگاران په يوه دستر خوان له خپلو صاحبانو سره په ډوډۍ کښينول او دغه امتيازئي مردود وگاڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه خلیفه چه په عسفان نومی ځای کښې ئې دمکې عامل اوپه اوسنۍ اصطلاح والي (نافع ابن حارث) ولید پوښتنه ئې تري وکړه چه دخپل قایمقام دې څوک پریښود هغه وویل: ابن ابزي مې پریښود. خلیفه بیا پوښتنه وکړه: ابن ابزي څوک دی؟ نافع وویل: زموږ له موالیو څخه یو تن.
عمر (رض) وویل: مولی دې خپل خلیفه پرې ایښی دی؟ نافع ځواب ورکړ هغه دقرآن قاری اوپه فرایضو ښه پوه سړی دی.
حضرت عمر (رض) وویل: ایا زموږ پیغمبر دا ندي ویلي: (اِنّ اللّٰهَ یَرفعُ بِهذَا الکِتَابِ اَقوَاماً وَیَضَعُ بِهِ اٰخَرِینَ) یعنی پاک خدای ددې کتاب (قرآن) په وسیله قومونه لوړوي او نور راټیټوي. پس له هغه نافع پوه شو چه دحضرت عمر دغه پوښتنه د انکار دپاره نه وه داستفهام دپاره وه. اوغوښتل ئې چه د ابن ابزي په مزیت پوه شي. که داسې نه وای نو ده به ولې عماربن یاسر دکوفې والي کاوه او ولې به ئې صهیب اوبلال له ابو سفیان نه دمخه خپل حضور ته غوښتل. بلـه دا چه د حضرت عمر نه چا پوښتنه وکړه چه وروسته له تانه به څوک دخلافت دپاره مناسب وي او دشورى په غړو کښې درته کوم یو ډیر ورمعلومیږي.
ده وویل: (لَو کَانَ سَالِمٌ مَولیٰ اَبِی حُذَیفَةَ حَیاً لَوَلَّیتُهُ) که سالم دابی حذیفة مولی ژوندی وای مابه ورګمارلی و. دشورى غړي دغه کسان و: عثمان، علی، طلحه، زبیر، عبد الرحمن بن عوف، سعدبن ابی وقاص او عبد الله بن عمر یعنی دده خپل زوی چه د رایې حق ئې ورکړي نه ومګر په شورى کښې ئې شامل کړی و.
حضرت عمر په خپل خلافت کښې معاشونه او عطایا په دې اساس ورکول چه په اسلام کښې دچا سابقه زیاته ده اوپه څومره غزاګانو کښې له رسول الله (ص) سره ملګری و مګر دا قاعده ئې داسامة بن زید په حق کښې ماته کړه ځکه چه هغه ته ئې څلور زره درهمه وټاکل او خپل ځوی عبد الله ابن عمر ته ئې درې زره درهمه ټاکلي و. عبد الله دا اعتراض په ډول وویل: زه په ډیرو غزاګانو کښې شامل شوی یم چه اسامة پکښې ګډون نه درلود او سابقه مې له هغه نه زیاته ده مګر دهغه معاش ډیر او زما لږ دی. حضرت عمر وویل: هغه له تانه په رسول الله (ص) ډیر ګران واو پلار ئې هم ستاله پلارنه رسول الله (ص) ته محبوب و.

حضرت علی کرم الله وجهه:

داسلام څلورم خلیفه په داسې وخت کښې دخلافت قبلولو ته مجبور شو چه اسلامي تربیه او اسلامي اخلاق مخ په ځوړ و او مسلمانان د ډیرو عظیمو فتوحاتو له برکته دډیرو شتو خاوندان شوي و.
ثروت اوبډائي له ځان سره عیاشي او تن آسایي راوړي، په زړونو کښې دجاه وجلال مینه پیدا کوي او غفلت زیاتوي. څوک چه په دنیا پورې زړه وتړي او دنفسي خواهشاتو پنډي شي په اخلاقو کښې ئې بدلون راځي او روحاني تعلقات ئې کمیږي.
دحضرت عمر(رض) له خلافته وروسته دحضرت عثمان(رض) په خلافت کښې مسلمانان که څه هم د هیوادونو په فتح کولو او داسلام په خپرولو کښې کامیاب ومګر له دغو کامیابیو سره معنوي او اخلاقي انحطاط هم ملګری ؤ.
په مسلمانانو کښې داقتدار او شخصي ګټو مینه را ژوندۍ شوې وه حرص وهوس غځونې شروع کړې وې، امویانو دموروثي سلطنت خوبونه لیدل او ځانونه ئې دسبا ورځې دپاره قوي کول.
دخلافت په باغ وبڼ کښې دحکم او مروان په شان بدبوټي پیدا شوي و، سیاسي رشوتونه رایج شوه او د ضمیرخرڅولو تجارت په مزه کښې و. حضرت علی ددغه بازارسړی نه و او د وخت ناوړه غوښتنې ئې ردولې. ده په موقت ډول هم دیوې وسیلې په حیث مسلک له سیاست څخه نه قرباناوه او د اخلاقي انحراف په بیه یې سیاسي کامیابي لویه ناکامي ګڼله. دی په دې پوهیده چه دیني جذبه په خلکو کښې ضعیفه شویده او اکثر اشخاص دهغه چا ملګري کیږي چه ددوی ضمیرونه په پیسو رانیسي یائې اقلاً په وعدو وخوشحالوي مګر ده دا کارنه کاوه او سمه لاره ئې نه پریښوده هیچاته ئې بې شرعي استحقاقه څه نه ورکول او نه ئې څوک په طمع کښې ساتل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چه ده ته دده ورور عقیل په ډیر لوی امیدراغی چه له بیت المال نه دومره څه ورکړي چه نیستي ئې غوځه شي نوده امام حسن ته وویل: زمابرخه چه له بیت المال ځخه راووته له خپل تره سره بازار ته لاړشه یو جوړ نوي جامې اونوې پڼې ورته واخله، همدغه عقیل چه له ده نه خوابدی حضرت معاویه ته ورغی هغه له بیت المال ځخه سل زره درهمه ورکړه. د سیاست تقاضاهمدغه وه چه وورور له وورور نه په دغه ډول بیل کړي مګر دیانت اومسلکي تقوی حضرت علي ته اجازه ورنکړه چه دبیت المال پیسې د سیاسي مصلحت دپاره ولګوي.

حضرت علی به ویل: زه پوهیږم چه څه شی تاسو اصلاح کوي مګرنه غواړم چه دځان په فاسدولو تاسو اصلاح کړم.

دده په عقیده هغه څوک بریالی نه و چه ګناه پرې بریالۍ شي.

ده هغه غالب مغلوب ګاڼه چه په ناجایزه طریقه اووسیله ئې غلبه حاصلوله.

یو مصلح اخلاقي لاربنود دا نه خوښوي چه دوخت په تقاضا خپله لاره بدله کړي او د سیاسی مصلحت دپاره مسلکي اصول قربان کړي.

علی کرم الله وجهه غوښتل چه درسول الله (ص) او دوو لومړیو خلیفه ګانو په لاره مستقیم لاړشي او هیڅ راز انحراف ونکړي مګر مسلمانانو په عمومي صورت هغه اخلاق اودیني احساسات بایللي وچه دهغوی په زمانه کښې ئې لرل. همدغه اخلاقی انحطاط او معنوي سقوط ددې باعث شوچه په اسلام کښې رخنې اوتفرقې پیداشي اوفتنة الکبری ته لاره خلاصه شي دهمدغه فاحش تغیر په وجه اسلامي زعامت خپل عظمت بایلود اونتیجه ئې داشوه چه بالاخره یزید او یزیدیان دقدرت خاوندان شوه او اداري دستګاه بیخي فاسده شوه.

درسول الله (ص) له رحلت څخه پنځوس کاله وروسته دمسلمانانو داحال وچه دکوفي والي زیاد ابن ابیه به مسلمانان مجبورول چه په مجامعو کښې دمنبر په سرعلی او اهل بیتوته کنځلي وکړي اوفحش وواپي که چابه لدې خبرې انکار کاوه نو په ډیرې بې رحمۍ به وژل کیده حال داچه قرآن په ډیرصراحت خپل پیروان له کنځلونه ډیرسخت منع کړیدی که څه هم مقابل لوری کافران اومشرکان وي: (وَلاَ تَسُبُّواْ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللّهِ ......الانعام آیت ۱۰۸).

زیاد ابن ابیه دکوفي والي هغه سړی وچه مورئې (سمیة) له ابوسفیان سره بې نکاحَ شپې تیرولې اورسمي میړه ئې بل څوک و، همدغه وجه وه چه ده ته ابن ابیه ویل کیده او معلوم پلارئې نه درلوده.

ده د دې دپاره چه نسب یې له معاویه سره ګډشي او دهغه وورور وبلل شي په رسمي محفل کښې ئې داخبره اعلان کړه چه دی د ابوسفیان ځوی دی او دخپلې مورلـه رسمي اوقـانوني میړه څخه نـدی پیداشوی او داد اخلاقـي انحطـاط ډیربرجسته مثال دی.

درسول الله (ص) ډیرګران لمسی امام حسین(رض) دزیاد ابن ابیه په امر له اویا تنو ډیرو نژدو خپلوانو، ښځو اوماشومانو سره په کربلا کښې دعمربن سعد بن ابی وقاص په لاس ووژل شوه داحقیقت ډیربنه څرګندوي چه په مسلمانانو کښې څومره لوی بدلون راغلی و.

دهمدغه عمر پلار سعدبن ابی وقاص هغه سړی وچه داحد په غزا کښې ئې دخپل سر په سوداپه ډیرې ایمانداری، اوفداکاری له رسول الله (ص) څخه په ډیرسخت خطرناک حالت کښې تراخره په ډیروزیاتو غشو ویشتلو بې مثاله مدافعه وکړه او په همدغه وجه په ډیرو خاصو اصحابو (عشره مبشره)کښې حساب شو.

داسلام په تاریخ کښې که څه هم دیزیدیانو توره منحوسه دوره د اخلاقی مفاسدو اوناوړه اعمالو یوطغیاني حالت و چه قهقرائي رجعت ورته ویلی شومګر دغو ټولو شوموحوادثوونکړی شوه چه داسلام عمیق معنوي ناثیرات بیخي له مینځه یوسي اوداسلامي اخلاقو جرړې وباسي.

دغه معنوي اوظاهري خزان داسلام باغ وبڼ سپیره ډاګ کړ اوڅاروي ئې پکښې وڅرول مګرله خاورولاندې نیلي ریښې ئې محوه نشوې کړی او په دغه ګلشن کښې کله ناکله ډیربنه بوټي وټوکیدل چه په دغه جمله کښې عمربن عبدالعزیز دحضرت عمربن خطاب ډیربنه پیروګڼلی شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عمر ابن عبد العزیز:

دخلافت دعهد وروستی ځلانده ستوری همدغه مبارک شخص دی چه اسلامی روحیه ئې په ډیر ښه شان تمثیل کړه.
کله چه ده دخلافت په نامه دسلطنت واګې په لاس کښې ونیولې منبرته وخوت اوداسې ئې وویل:
((......زه په یوه داسې کارکښې له ازمیښت سره مخامخ شوم چه مانه غوښتنه اوتاسوهم دانتخاب له لارې دا کارماته نه دی راسپارلی دغه دی ماخپل ځان خلع کړاو تاسو اختیار لرئ چه هرڅوک انتخابوئ......)) وروسته له دغې خطابې له هرې خوا دا اوازونه اوچت شوه چه مونږته انتخاب کړې تاغواړو او په تاویاړو ای امیرالمومنینه !
وروسته تردې خلیفه بیا خلک مخاطب کړه او وئې ویل: په دې یوه شئ چه مخلوق ته داسې اطاعت نه ښایي چه هغه دخالق په معصیت کښې وي. که څوک دخدای اطاعت کوي اطاعت ئې واجب دی او که له خدایه غاړه غړوي په چاباندې داطاعت حق نه لري. تاسوتر هغه حده زما اطاعت وکړئ ترڅو چه زه دخدای فرمان وړم که هروخت مې دخدای له امر سر وغړاوه نوبیا زما امرته غاړه مه ږدئ.
پس لدې نه عمرابن عبدالعزیز سمدلاسه دتیرو مظالموپه ردولو کښې اول له ځانه شروع وکړه کوم مالونه چه ده ته داسلافو اقتدارپه میراث پریښی وه هغه ئې دمسلمانانو بیت المال ته مسترد کړه حتی چه هغه قیمتي ګوته ئې چه په ګوته وه او ولید ورکړې وه هغه ئې هم له لاسه ور وایستله، کومې ځمکې چه یو ځای اوبل ځای ده ته ورکړه شوې وې ټولې ئې پرېښودې یوازې یوکاریزئې چه په سویدا کښې په خپلو پیسو ویستلی وځانته وساته چه په کال کښې ئې یوسل اوپنځوس دیناره کله لږکم کله لږ زیات حاصل ورکاوه، اوده خپله ګذاره پرې کوله یعنی له بیت المال څخه ئې هیڅ نه اخیستل اوټول عایدات ئې همدغه و.
یوه ورځ چاورته وویل چه عمرابن الخطاب خوله بیت المال څخه دورځې دوه درهمه اخیستل ته ئې هم باید واخلې عمرابن عبدالعزیز وویل هغه په خپله څه نلرل ځکه ئې اخیستل زه خودومره څه لرم چه ګذاره مې پرې وشي.
دده ښځه دعبدالملک بن مروان لوروه اوپلارئې څه قیمتي جواهر دتحفې په ډول ورکړی و عمر فاطمې ته وویل: ته اختیارلرې چه په دې دووخبروکښې هره یوه منې اوهغه داچه یا دغه جواهرات بیت المال ته وسپاره یاماته اجازه راکړه چه له تانه بیل واوسیږم ځکه چه زه اودغه جواهرپه یوه کوټه کښې نشویاتې کیدی.
فاطمې وویل: یا امیرالمومنینه ! ماته له دغو جواهرو اوددې څوچنده جواهرونه ته ښه ئې هماغه وچه جواهر هم بیت المال ته وسپارل شوه، په دغه ډول هغه ټول مالونه چه په غیر عادلانه توګه له یوه اوبل سره جمع شوې و اودبیت المال حق و بیرته بیت المال ته مسترد شوه او اسلامې عدالت بیا قایم شو.
کله چه عمرابن عبدالعزیز وفات شواو یزید ابن عبدالملک امیرالمومنین شونو خپلې خورفاطمې ته ئې وویل: ته کولی شې چه خپل جواهر له بیت المال نه بیرته واخلې، هغې وویل: ما دعمر په ژوند په خپله خوښه بیت المال ته سپارلې دي دهغه له مرګه ئې وروسته هم بیرته نه اخلم. هماغه وچه یزید هغه جواهرپه خپل اهل وعیال وویشل اوله بیت المال نه بیا شخصي ملکیت اوعین المال ته لاړل.
داؤ دهغه لوړواسلامې اخلاقو ځینې ممثلین چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم دخپل سیرت اوعمل په وسیله په خپلو پیروانو کښې پیدا کړې ؤ.
هغه محمد (ص) چه مسلمانانو ته له ځانه او له موروپلاره ډیر ګران و اوایمان یې پرې راوړی وپه ورځنې ژوند کښې ځانته په کوم شخصی امتیازنه وقایل اوله نورونه ئې څه فرق نه درلوده. همدغه عملي تعلیم اوتربیت وچه اغیزه ئې دده په اصحابو او دهغوی په وسیله په تابعینو او تبع تابعینو کښې ثم فثم دسکې دضرب په شان باقي پاتې شوه او انفوسوکښې ئې داسې لوی معنوي بدلون راووست چه ددایمي معجزې حیثیت اوماهیت لري.
دااغیزه کله لږ او کله ډیره داسلام په نخبه اشخاصو کښې دکامل انسانیت مظهر بللی شوچه ځینې نور مثالونه ئې دادي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابو عبیده بن جراح:

د رسول الله(ص) په اصحابو کښې ابو عبیده ډېر لوړ مقام او منزلت درلود، دی هغه وخت د اسلام منونکی او د پیغمبر (ص) ملګری شو چه د مسلمانانو شمیر لا څلویښتو تنو ته نه و رسیدلی او د اسلامي سابقې په لحاظ له حضرت عمر نه د مخه دی.
رسول الله (ص) دی په ډېرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې شمیرلی و او د امین الامة لقب ئې ورکړی و.
دغه جلیل القدره صحابی د حضرت ابوبکر صدیق په خلافت کښې په شام کښې د اسلامي لښکر وعمومي قوماندان و چه حضرت ابوبکر(رض) د ده په ځای خالد بن ولید مقرر کړ او ده ته ئې ولیکل زه په دې ښه پوه یم چه ته په دیني لحاظ له خالد څخه بهتر او افضل یې مګر په جنګ کښې هغه خاص مهارت او زیرکي لري ځکه مې هغه په تا باندې امیر کړ ته د هغه اطاعت کوه او له امر نه ئې سر مه غړوه.
ابو عبیده چه د نبوي اخلاقو په پیروی خپل نفسي خواهشات محوه کړي و او بې د اسلام له اعتلا نه یې بل مقصد نه درلوده په ډېرې خوښۍ ئې د غه امر ومانه او د خالد لاس لاندې د خدای د پاره جنګیده، حسد او رقابت په ده باندې څه بری ونه موند یعني دی غالب او نفس و شیطان مغلوب و، همدغه حقیقي مجاهد چه د حضرت عمر په خلافت کښې د لښکر د قاید په حیث په عمواس کښې و او هلته ډیره سخته وبا ولګیده او د مرګ خطر په هر ان کښې موجود و نو حضرت عمر په امین الامة (ابو عبیده) وویریده ځکه یې یو خط ورو لیږه چه مضمون ئې داؤ:
((زه تا ته ضرورت لرم او غواړم څه خبرې درسره وکړم ته د خط له رسیدو سره سم راروان شه او ماته ځان راورسوه)).
ابو عبیده چه خط ولوست پوه شو چه خلیفه دی د څه د پاره ورغوښتی دی ځکه ئې په جواب کښې خلیفه ته ولیکل: ((زه ستاسو په ضرورت پوه شوم زه د اسلامی لښکر یو تن یم او ځان را باندې له هغوی نه ګران نه دی زه ډېر خوښ یم چه دوی سره د خدای امر او قضا ته منتظر او سم، امید دی چه امیر المومنین ما معاف کړی او لښکر سره د پاتې کیدو اجازه راکړي)) ښائي چه ډېر عسکري قوماندانان د محاربې په میدان کښې ثابت قدم پاتې شوي وي مګر د ابو عبیده دغه ثبات او په دغسې حال کښې د خلیفه د امر له تعمیل نه معذرت غوښتل ډېر قوي ایمان او قضا و قدر ته کامل تسلیم غواړي. کیدی شي چه ډېر توریالي اشخاص هم چه له ویستلو تورو څخه نه ویریږي. له وبا څخه وویریږي او د دولت د مشر دغه راز له لوړینې ډک امر په ډېره بېړه ومني او شکرونه ئې اداکړي.

خالد بن ولید:

د اسلام دغه مشهور فاتح چه هیڅکله ئې شکست نه و خوړلی او د جنګ په چارو کښې د عزم و تدبیر او ډېر مهارت خاوند و په شام کښې د اسلامي لښکر و قوماندان و چه د وهم خلیفه حضرت عمر(رض) دی عزل کړ او په عوض ئې ابو عبیده بن جراح د لښکرو مشروټاکه نو بیا خالد دیوه سپاهي په حیث د ابو عبیده له قیادت لاندې د دین د اعتلاد پاره هماغسې جنګیده او د مقام و منزلت د غه ظاهري تنزیل په ده باندې کوم څرګند اثر ونکړی شو.
د خالد هغه حیرانوونکي فتوحات چه د جنګ په میدانونو کښې ئې په برخه شوي و او ده ته ئې دیوه لوی قهرمان حیثیت ورکړی ښائي چه د تاریخ په اوږدو کښې د نورو هم نصیب شوی وي مګر د نفسي اغیزو او د انساني غرایزو په مقابل کښې د غه اخلاقي بریالیتوب ډېر نادر او نایابه دی.

امام ابو حنیفه:

د اسلامی اخلاقو په لړ کښې د صداقت او راستکارۍ، د تقوی او پرهیزګارۍ یو ښه مثال د دغه مجتهد امام د تجارت قصه ده. ده د خپل معیشت د تامین د پاره د تجارت پیشه غوره کړې وه او حفص بن عبد الرحمن ورسره په تجارت کښې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریک و ، یو خل امام ابوحنیفه یوځه کالي د پلورلو د پاره خپل دغه شریک ته ولیږل او تاکیدئي وکړ چه په دغو کالیو کښې دغه عیب موجود دی په هرچائي چه خرځوي باید اول ورته دعیب یادونه وکړي او بیائي پرې وپلوري.
حفص هغه کالي خرځ کړه مګر دعیب بیانول ئي هیر کړه، د کالیو قیمت په یوه روایت دیرش، زره او په بل روایت پنځه دیرش زره درهمه په لاس ورغله چه هغه ئي امام ابوحنیفه ته وروړل نو امام پوښتنه وکړه چه خریدار دې له عیبه خبرکړ حفص وویل نه هیرمې شوه، امام صاحب روپۍ وانخستې او حفص ته ئي وویل چه خریدار پیدا کړه هغه هرڅه کوښښ وکړ خریدار پیدا نشو په همدغه وجه امام له خپل شریک سره معامله قطع کړه او هغه پیسې ئي له خپل نور مال سره ګډې نکړې دخدای په لار کښې ئي صدقه کړې.

یونس ابن عبید:

داسړی هم تاجر و او دکان ئي درلود له ده سره دوه ډوله چینې وې چه یو ډول ئي ځلورسوه درهمه ارزښت درلود او بل ډول دوه سوه درهمه.
کله چه یونس دلمانځه دپاره مسجد ته ولاړ او وراره ئي په دکان کښې ناست و، یو اعرابي راغی د دوه سوو روپو چینه ئي په ځلورسوه واخیسته اولاړه مګر په لاره کښې یونس په مخه ورغی او پوښتنه ئي تري وکړه چه چینه دې په څو واخیسته اعرابي وویل په ځلورسوه، یونس ورته وویل ددې چینې قیمت دوه سوه دی راشه چه په دکان کښې دوه سوه روپۍ بیرته درکړم. اعرابي وویل داچینه زمونږ په ښار کښې په پنځه سوه خرځیږي زه پرې راضي یم یونس وویل که ته راضي یې زه راضي نه یم له ټاکلي قیمت نه زیات څه واخلم هماغه و چه اعرابي ئي بیرته راووست دوه سوه روپۍ ئي بیرته ورکړې او خپل وراره ئي ډیر وراټه چه دغه راز معامله بیاتکرارنشي.

ابو بلال:

داسلامي اخلاقو په ممثلینو کښې ابوبلال هم دیادونې وړدی. دی په بصره کښې دخوارجو د طرفداری په تورله څو تنو خوارجو سره بندي شو، بندیوان ددغه زاهد او عابد بندي معتقد شو او د قرآن تلاوت ئي ډیرخوند ورکاوه ځکه ئي اجازه ورکړه چه دشپې خپل کورته ځي او د ورځې راځي او کله کله به ئي د ورځې هم رخصت ورکاوه، یوه ورځ چه ابوبلال له بندیخانې نه بهر وچاورته وویل چه عبیدالله بن زیاد ستاسو څو تنو بندیانو د وژلو امر صادر کړی چه سبا ته به عملي کیږي. ابوبلال چه دا واوریدل نو په ډیره بیړه ئي ځان بندیخانې ته ورساوه چه دده د نشوالي په وجه بندیوان دحاکم له قهر وغضب لاندې رانشي، ابوبلال چه دبندیوان دا احسان په خاطر ځان د مرګ په خوله کښې ورکړ سباته دده ځیني ملګري ووژل شوه او دی تقدیراً معاف کړی شو اوله بندیخانې نه ژوندی راووت مګر کوم مظالم چه ده لیدل تحمل ئي ده ته ډیرګران و او په همدغه وجه له څلوېښتو ملګرو سره له بصرې نه بیدیاته لاړ او دا تعهد ئي په خپلو مینځو کښې وکړ چه دظلم او تیري مخه به نیسي، عدل او صلاح ته به خلک رابولي، نه به په چاتعرض کوي نه به دچامال لوټي له فساد نه به ځانونه ژغوري. دقتل اقدام به نه کوي مګر که چادوی وژل نو مدافعه به کوي. ابن زیاد چه خبر شونو اسلم بن زرعة ئي له دوه زره تنو سره واستاوه چه ابوبلال له خپلو ملګرو سره راولي. اسلم په اسک کښې له ابوبلال سره مخامخ شو او ورته ئي وویل راځئ له مونږ سره لاړ شئ او د ابن زیاد اطاعت ته غاړه کیږدئ. ابوبلال وویل مونږ دیوه فاسق او ظالم اطاعت نه منو اوله تاسو سره نه ځو. هماغه وچه جنګ د اسلم دلښکر له خوا شروع شو او ابوبلال دفاع کوله. دخدای قدرت وچه څلوېښتو تنو دوه زره تنو ته ماتې ورکړه او ابن زیاد په داسې حال کښې چه اسلم ابن زرعة ئي ډیر زیات و راټه عباد بن احضرئي له ځلور زره لښکر سره په ابوبلال پسې واستاوه له دې لښکر سره هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دابوبلال جنګ په همدغه ډول شروع شو یعنی لومړی تعرض دعباد لښکر له خوا و او ابوبلال دفاعي جنګ شروع کړ. دغه سخت جنګ ډیر دوام وکړ او ابوبلال متوجه شو چه دمازدیګر لمونځ قضا کیږي ځکه ئې پیشنهاد وکړ چه دلمانځه اداکولو دپاره جنګ متوقف کړو او پس له لمانځه بیا پیل کوو. عباد هم داخبره ومنله او دواړه جانبه په لمانځه مشغول شوه مګر عباد په لمانځه کښې یا ډیره چالاکي وکړه یاد اچه لمونځ ئې قطع کړ او جنګ ئې په داسې حال کښې شروع کړ چه ابوبلال او ملګري ئې په لمانځه ولاړو خو دجنګ دپاره ئې لمونځ پرینښود او ادامه ئې ورکړه ځکه څوک په قیام، څوک په رکوع او څوک په سجده شهیدان شوه او په دغه ډول څلورزه لښکر په څلویښتو تنو بریالی شو.

دا و داسلامي اخلاقو مظاهر چه دنمونې او مثال په ډول په مختلفو ساحو کښې وښودل شوه او داڅرګنده شوه چه اسلام دسیاست او اداري په ډګر کښې لکه ابوبکر او عمر او دجنګ په ډګر کښې لکه ابوعبیده او خالد ممتاز شخصیتونه جوړکړه، په تجارت او مالي مسایلو کښې ئې خپلو پیروانو ته دصداقت او ایمانداری درس ورکړ او دحق په مجادله او مبارزه کښې ئې علي او حسین ابراهیمي قربانۍ ته تیار کړه او دابوبلال دکارنامو په شان ډیرې حیرانوونکې کارنامې ئې تاریخ ته وسپارلې.

دصدراسلام نیکان او صالحان به پریږدو ګنهګاران به ئې وګورو چه څنګه خلک و او اسلامي تربیې پرې څه اثرکړی و؟ په اصحابو اولومړنیو مسلمانانو کښې هم ځینې کسان دنفسي خواهشاتو په تقاضا دګناه مرتکب شویدي مګر خپله پټه ګناه ئې دخپل ضمیر او وجدان په حکم ښکاره کړیده او هغه جزائې دځان دپاره غوښتې ده چه اسلام ورته ټاکلې وه.

په دغه جمله کښې دماعز ابن مالک قصه ډیره مشهوره ده. بریده روایت کوي چه ماعز ابن مالک رسول الله (ص) ته راغی او وئې ویل: دخدای رسوله ماله ګناه څخه پاک کړه هغه ورته وفرمایل: لاړ شه! له خدایه بخښنه وغواړه او تایب شه! ماعز ولاړ اولږه شیبه وروسته بیا راغی او هماغه څه ئې بیا وویل: رسول الله (ص) هم خپله خبره تکرار کړه او دغه سوال وجواب ادامه پیدا کړه ترڅو چه څلورم ځل ماعز بیا راغی او د (تطهیر) مطالبه ئې وکړه. رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته داخل وفرمایل: له کومې ګناه نه دې پاک کړم ماعز وویل له زنا څخه پیغمبر پوښتنه وکړه چه مجنون خو به نه وي، ورته وویل شوه نه مجنون نه دی بیائې تپوس وکړ آیا شراب ئې څکلي دي؟ یوتن ورنږدې شو او وې ویل دشرابو بوی ورڅخه نه ځي. پس له هغه چه ماعز بیا په زنا اقرار وکړ نو رسول الله صلی الله علیه وسلم د رجم حد پرې جارې کړاو دماعز ژوند ختم شو.

دوه یادرې ورځې وروسته رسول الله (ص) وفرمایل: ماعزته دمغفرت دعا وکړئ هغه داسې تایب شو چه که توبه ئې په ټول امت تقسیم شي ګنجایش لري، تردې وروسته یوه ښځه راغله هغې هم له رسول الله (ص) څخه دځان دطهارت غوښتنه وکړه پیغمبر ورته داستغفار او توبې توصیه وکړه، هغې وویل ماهم دماعز په شان ردوئې زه له زنا څخه حامله شوې یم.

رسول الله (ص) ورته وویل: ترهغه وخته انتظار وکاږه چه د حمل وضع وشي او دغه ښځې ئې دانصارو یوه تن ته وسپارله چه د ولادت تروخته ئې وساتي، کله چه دښځې اولاد وشو هغه سرې راغی او دحمل د وضع اطلاع ئې ورکړه، رسول الله (ص) وفرمایل اوس ئې نه رجم کوو چه اولادئې صغیر پاتې کیږي او څوک نشته چه شودې ورکړي. دانصارو له جملې څخه یوتن پاڅیده او دطفل درضاعت مصرف ئې په غاړه واخیست پس له هغه رسول الله (ص) د رجم حکم صادر کړ او دغې ښځې هم خپله ګناه پخپلو وینو ووینځله.

ماعز ابن مالک او دغې ښځې ته دخپلې ګناه دغه سزا معلومه وه چه رجم دی مګر سره له دې دواړو اصرار کاوه اوپخپله ئې دغه جزا دځان دپاره غوښتله.

هغه باطني شعور چه اسلام او ایمان په دوی کښې پیدا کړی و په دوی حاکم او شرعي حدئې پرې جاري کاوه.

داسلامي اخلاقو له بحثه وروسته داسلامي تصوف بحث ضروري معلومیږي. اسلام، اخلاق او تصوف یوله بله معنوي تړون لري او یو بحث بل ته منتهی کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه کسان چه دين ته په مادي نظر ګوري او د اقتصادي ايجاباتو او ضرورتونو مولود ئي ګڼي وايي: دين په دوهمه مرحله کښې يعني کله چه له خپل مادي اصل اوزماني ضرورت څخه لرې کيږي او تخذيري حالت پيدا کوي نو تصوف ترې جوړيږي او عرفاني شکل اختياروي. ددوی په خيال تصوف د اسلام ددين منحرف او محذر شوی شکل دی.
ځيني وائي تصوف د سامي دين يعني اسلام په مقابل کښې د آريايانو دفاعي عکس العمل دی ځکه چه سامي نژاد په زور او فشار په دوی باندې اسلام تحميل کړي او تصوف د همدغه فشار نتيجه ده.
يوه فرضيه داده چه د تصوف منشا نوي افلاطوني فلسفه ده چه د افلاطون د خير محض، ښکلا او مثل له نظريې سره تعلق لري. ځيني کسان د تصوف ارتباط بودائيت او هندي روحانيت سره ښيي او ځيني ئي له زردشتيت سره تعلق ته ګوته نيسي او څوک ئي له مسيحيت څخه ماخوذ ګڼي مګر اصلي او صحيح خبره داده چه په اسلام کښې زهد او تقوی د تصوف لومړی مرحله ده چه د رسول الله صلی الله عليه و سلم په سيرت کښې ئي د اعتدال په حالت کښې وينو د حضرت محمد (ص) زهد او رياضت، روژې نيول، تهجد او عبادت کول او له خوندورو خوراکونو څخه ځان ژغورل او نفس خوارول يو داسې حقيقت دی چه څوک ترينه انکارنشي کولی مګر دغه زهد او رياضت په ده کښې داسې ضعف نه دی پيدا کړی چه دی ئي له جهادونو څخه عاجز کړی وي يائې دده مبارک وجود مقاومت کم کړی وي.
د رسول الله (ص) ځينو اصحابو هم زاهدانه ژوند درلود او رياضت ئي کاوه چه اهل صفه پکښې ښکاره مقام لري. همدغه زهد او رياضت د اسلامي تصوف آغاز و چه وروسته ئي ځيني مراحل طی کړه او بالاخره پکښې نورڅه هم راګډ شوه او د نورو فلسفو او مذاهبو رنګ ئي واخيست او مسيحی رهبانيت ته نژدې شو مګر بيا هم د اسلامي اصيل تصوف تشخيص او تميزکيدی شي او د دغه تصوف د عرفاني شخصيتونو او د ډيرو صالحو او مصلحو افرادو په جوړولو کښې موثر نقش لري او داسې رجال ئي وروزل چه د علم و معنی او د روحانيت سطحه ئي ډيره او چته کړه او د اسلامي نړی له مفاخرو څخه وګڼل شوه.

اسلامی تصوف

صوفيان په دين کښې درې درجې او مرتبې مني: اسلام، ايمان، احسان.
د لااله الا الله محمد رسول الله شهادت اداکول، لمونځ کول، روژه نيول، زکات ورکول او حج کول اسلام دی.
د مسلمانۍ دغه پنځه بنا ددين ظاهري شکل او صورت دی چه د اسلام ارکان بلل کيږي.
ايمان چه ددين روح ئي بولي په خدای، په ملايکو، په ټولو پيغمبرانو د قيامت په ورځ او د خدای له لوري د خير او شر په قدر باور لرل دي.
احسان چه ددين حقيقت ئي ګڼي دا دی چه سړی په اقوالو او اعمالو او په خاطراتو کښې له خدای سره تعلق ولري او په هرڅه او هرحال کښې ئي حاضر او ناظر وګڼي چه مراقبة الله هم ورته وايي.
په دغه باب کښې ددوی سند هغه حديث شريف دی چه مسلم ئي له سيدنا عمر ابن لخطاب څخه روايت کوي او هغه دادی:
(بَينَمَانَحنُ جُلُوسٌ عندَرَسُولِ الله (ص) ذَاتَ يَومٍ اذ طَلَعَ عَلَينَا رَجُلٌ شَدِيدُ بَيَاضِ الثِّيَابِ شَدِيدُ سُوَادِ الشَّعرِ لَا يُرىٰ عَلَيهِ اَثَرُ السَّفرِ وَلَا يَعرِفُهُ مِنَّا اَحَدٌ حَتّیٰ جَلَسَ اِلَی النَّبِی (ص) فَاسنَدَ رُکبَتَيهِ اِلیٰ رُکبَتَيهِ وَوَضَعَ کَفَّيهِ عَلیٰ فَخذَيهِ وَقَالَ: يَامُحَمَّدُ! اَخبِرنِی عَنِ الاسلام فَقَالَ رَسُولُ الله الاسلامُ اَن تَشهَدَ اَن لا اله الا الله وَاَنَّ مُحَمَّدً رَسُولُ الله وَتُقِيمَ الصَّلوٰةَ وَ تُؤتِی الزَّکَاةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ وَتُحجَ البَيتَ اِن اِستَطَعتَ اِلَيهِ سَبِيلاً.

قَالَ: صَدَقتَ! فَعَجِبنَالَهُ يَسألُهُ وَيُصَدِّقُهُ.
قَالَ: فَاَخبِرنِی عَنِ الايمَانِ؟
قَالَ: اَن تُؤمِنَ بِاللهِ وَمَلَائِکَتِهِ وَکُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَاليَومِ الاخِرِ وَتُ، مِنَ بِالقَدرِ خَيرِهِ وَشَرِهِ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قالَ: صَدَقت !
قالَ: فَاخبِرنی عَنِ الاحسَان؟
قالَ: ان تَعبُدَ اللهَ کَانکَ تَراهُ فَان لم تَکُن تَرَاهُ فَانهُ يَرَاکَ.
قالَ: فَاخبِرنی عَنِ السَاعَة؟
قالَ: مَاالمَسئُولُ عَنهَا بِاعلَمَ مِنَ السَائِل.
قالَ: اخبِرنی عَن اَمَارَاتِهَا ؟
قالَ: ان تَلِدَ الامَةُ رَبَّتَهَا وَاَن تَرَیٰ الحُفَاةَ العَرَاةَ العَالَةَ رُعَاةَ الشَاءِ يَتَطاوَلُونَ فِی البُنيَانِ. ثُمَ اَنطَلَق... ! فَلَبِثتُ مَليّاًثُم
قالَ يَاعُمَر ! اَتَدری مِنَ السَايِل؟
قُلتُ: اللهُ وَرَسُولُهُ اَعلَم.
قالَ: انَهُ جِبرِيلَ اَتَاکُم يُعَلِّمُکُم دِينَکُم !

يعني: مونږ يوه ورځ د رسول الله (ص) په حضور کښې ناست وچه يو سړی راغی جامې ئې ډيرې سپينې وې ويښتان ئې ډير تور و د سفر ګرد او اثرېې نه ليدل کيده. زمونږ هيڅ يوه هغه نه پيژانده، پيغمبرته مخامخ کيناست زنګونونه ئې دهغه په زنګونو ولګول خپل دواړه ورغوي ئې دهغه په ورنو کښېښودل او ويې ويل:

ای محمده ! له اسلامه مې خبره کړه، رسول الله (ص) ورته وويل اسلام دا دي چه دا سې شاهدي اداکړې: اَشهَدُ اَن لا اِلهَ اِلا اللهَ وَاَن مُحَمَدً رَسُولُ الله او مونځ اداکړې، زکات ورکړې د رمضان روژې ونيسې او دبيت الله حج وکړې که دلاري توان ئې ولري.

هغه وويل: صدقت رښتيا دي وويل.

مونږ تعجب وکړ چه هم سوال کوي او هم تصديق. بيائې وويل له ايمانه مې خبرکړه، رسول الله (ص) ورته وويل: ايمان دا دی چه الله او دهغه په ملايکو، پيغمبرانو اودآخرت په ورځ ايمان راوړې اود قدر په خير وشر مومن اوسې.

هغه صدقت وويل.

بيائې وويل: له احسانه مې خبرکړه.

رسول الله (ص) وفرمايل احسان دا دی چه د خدا ی بندګي داسې وکړې لکه چه ته ئې وينې اوکه ئې نه وينې نو هغه خو دې ويني. هغه وويل: له قيامته مې خبرکړه.

پيغمبر وويل: پوښتل شوی له پوښتونکي څخه زيات عالم نه دی.

هغه وويل: د قيامت له نښو نښانو مې خبر کړه، رسول الله (ص) وويل: چه وينځه خپله بادار ه وزيږوي او چه ووينې پښې ابل، بربنډ، اړ، ميږې او اوزې څرووونکي کسان چه په کورونو جوړولو او لوړولو کښې زياتی کوي. وروسته تردې هغه لاړ او له يو څه درنګ نه وروسته رسول الله (ص) وويل: اې عمره ! پوهيدې چه سايل څوک و؟

ما وويل: الله او رسول ئې ښه عالم دی. رسول الله (ص) وويل هغه جبريل و، تاسو ته راغی چه دين مو درزده کړي.

له دې حديث څخه صوفيانو دا مفهوم واخيست چه جبريل عليه السلام د دين تعليم د اسلام ايمان او احسان په بيانولو مونږ ته راکړ او دغه درې درجې يا مرحلې ئې راپه ګوته کړې څوک چه د احسان مقام ته رسيدلی وي هغه به ارومرو مومن او مسلمان هم وي. هغه چه مومن وي مسلم به هم وي مګر هر مسلم به مومن نه وي او نه هر مومن ته د احسان په درجه قايليدلی شو.

د اسلام او ايمان فرق په قرآن کريم کښې هم په واضح ډول وينو په سورت حجرات کښې دا آيت: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ الحجرات آيت ۱۴). وويل د عربو باديه نشينانو مونږ ايمان راوړی وو ايه ! (ورته) تاسو ايمان نه دی راوړی مګر اسلام ته موغاړه ايښې ده مسلمان شوی ئې خو ايمان موزړونو ته نه دی ننوتی.

د دين له دغو درو درجو نه صافيانو درې شيه استخراج کړه: شريعت، طريقت، حقيقت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریعت دظواهرو د اصلاح دپاره، طریقت دضمایرو داصلاح دپاره او حقیقت د سرایرو د اصلاح دپاره.
لومړنۍ اصلاح په توبه، په تقوی او په استقامت لاس ته راځي، دوهمه اصلاح اخلاص، صدق او طمانیت غواړي، د سرایرو او ارواحو د اصلاح دپاره مراقبه، مشاهده او معرفت په کار دی.
علم هم دصوفیانو په نظرکښې په دوو ډولو دی: یو د وراثت علم بل د دراست علم.
تدریسي علم هغه دی چه په زده کړه او تعلیم له استاذ څخه یعني دځان غوندې انسان نه زده کیږي.
علم وراثت هغه دی چه بې ظاهري وسیلې او واسطې دخدای له لوري دعبادت او ذکر و فکر له لارې دچا په نصیب شي.
دوراثت علم صوفیانو له دې نبوي حدیث څخه رایستلی دی:
(مَن عَمِلَ بِمَا عَلِمَ اَورَثَهُ اللّٰهُ عِلمَ مَالَم يَعلَم) په دې حدیث کښې ویل شویدی څوک چه په علم باندې عمل وکړي نو خدای ورته په میراث دهغه څه علم ورکوي چه دی پرې علم نه لري. همدغه علم ته لدني علم هم وایي چه ذکریې په دې آیت کښې شویدی: (وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا الکهف آیت ۶۵) داعلم دخضرعلیه السلام په برخه وچه موسی علیه السلام ته نه و ورکړشوی یعنی موسی علیه السلام ته د شریعت ظاهري علم حاصل و او خضرد باطني علم لرونکی وچه قصه ئې په قرآن مجید کښې راغلې ده.
صوفیان وایي: جبریل اول ځل شریعت راووړچه دټولو دپاره دی کله چه شریعت تقرر وموند نو بیائې حقیقت دخواصو دپاره نازل کړ چه ددین اعلی مرتبه ده. وایي چه د حقیقت تعلیم اول ځل حضرت علی کرم الله وجهه ته وشو چه پیغمبرته ډیر نژدې و او له کوچنیتوب څخه ئې درسول الله (ص) تربیت حاصل کړی و.
درسول الله (ص) په اصحابو کښې یو شمیر داسې کسان وچه اهل سرګڼل کیده لکه حذیفه یماني، سلمان فارسي او نور چه له حضرت علی (رض) سره ئې خاص ارتباط درلود. دتصوف مختلفې طریقې چه نن رایجې دي سلسله ئې بالاخر حضرت علی کرم الله وجهه ته رسیږي او سرحلقه دی ګڼل کیږي. اصحاب صفه یعنی هغه اصحاب چه له دنیا سره ئې علایق قطع او ځانونه ئې زهد وعبادت ته وقف کړي و، دتصوف دلومړۍ مدرسې بنیاد دوی کیښود چه رسول الله (ص) ئې پالنه کوله او ددوی دحال مراقب و، په دغه جمله کښې ځینې اهل سرهم شامل و.
داهل سرله جملې څخه حذیفة یماني زیات معروف و او پخپله له ده څخه روایت شویدی چه حضرت عمر ابن الخطاب ده ته وویل:
اې حذیفة ! ماته ووایه چه په ماکښې څه نفاق شته او که نه ؟ دی وایي ماورته وویل: اې امیرالمومنینه ! په تاکښې څه نفاق نشته.
بلکه داچه کوم وخت داآیت دعبیدالله بن ابی له مرګه وروسته نازل شو: (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَىَ قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُواْ بِاللّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُواْ وَهُمْ فَاسِقُونَ التوبة آیت ۸۴) او په منافقانو باندې دجنازې دلمانځه اداکول منع شوه، نو حضرت عمربه د ډیر احتیاط له مخې دمجهول الحاله کسانو دجنازې له لمانځه څخه ځان ژغوره او ترڅو به حذیفة په دغسې جنازه کښې حضورنه درلود، دجنازې لمونځ به ئې نه کاوه، داځکه چه رسول الله (ص) اکثر منافقین هغه ته ښودلی و او په همدغه وجه په صاحب السرملقب و.
وایي چه حضرت علي به حذیفه له ځینو داسې خبرو څخه منع کاوه چه څوک به پرې نشو پوهیدلی او خلک به ئې په اشتباه کښې اچول.
حسن بصري چه په تصوف کښې دلومړی شخص په حیث پیژندل شویدی دغه زده کړه ئې په یوه روایت له حضرت علي څخه او په بل روایت له حذیفة یماني څخه حاصله کړیده وایي چه له حذیفة یماني څخه چاپوښتنه وکړه ته ځینې داسې خبرې کوې چه مونږ له نورو اصحابو څخه نه دي اوریدلي هغه وویل: زه رسول الله (ص) په دغسې خبرو خاص کړی یم نورو به له رسول الله (ص) څخه دخیرپوښتنه کوله او ما به دشر تپوس کاوه چه شرڅه شی دی، زه پوهیدم چه ترڅو شر ونه پیژندل شي خیرنه پیژندل کیږي. تصوف او دحقیقت پوهه همدغه دسرله خاوندانو سره په خاص ډول موجوده وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریعت او حقیقت یا تشریع او تحقیق:

دصوفیانو فهم او نظر په قرآنی آیتونو او نبوي احادیثو کښې دوه جنبې وینې یوه شرعي جنبه بله دحقیقت جنبه چه یو ته تشریع او بلی ته تحقیق وایي. دوی وایي کله قرآن او سنت یو ځای شریعت بیانوی او بل ځای حقیقت یا بالعکس.

کله قرآن تشریعی جنبه ښیي او سنت ئې تحقیقی جنبه توضیح کوي یا سنت تشریعی جنبه او قرآن تحقیقی جنبه بیانوي هغه څه چه دخدای له لوري نازل شویدي رسول الله (ص) ئې په توضیح او بیان مامور دی:

(وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ سورت نحل آیت۴۴) دقرآن داآیت: (اُدْخُلُواْ الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ نحل آیت ۳۲) یعني پخپل ښه عمل جنت ته ننوزئ تشریعی جنبه لري او په مقابل کښې ئې د رسول الله (ص) داقول: (لَن يَدخُلَ اَحَدَکُمُ الجَنَّةَ بِعَمَلِه).

یعني ستاسو هیڅ یو به پخپل عمل جنت ته داخل نشي تحقیقی جنبه څرګندوي چه د شریعت لارښودنه هغه او دحقیقت داده.

همدارنګه داآیت: (وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَن يَشَاء اللَّهُ الدهر آیت ۳۰) تحقیقی خوا لري او داحدیث: (اِذاهَمّ اَحَدُکُم بِحَسَنَةٍ کُتِبَت لَهُ حَسَنَةٌ) تشریع ده چه دغه ډول کله سنت قرآن مقید کاندي او کله قرآن سنت مقید کوي. انسان باید دوه سترګې ولري یوه د شریعت دپاره بله دحقیقت دپاره. دآیت او حدیث ترمینځ معارضه هم په دغه صورت له مینځه ځي او څه اشکال نه پاتي کیږي ځکه چه جهتونه مختلف دي.

دقرآن تحقیقی برخه چه مطالعه کړو نو دتصوف او طریقت اساسي ټکي لکه: مراقبه، محاسبه، توبه، انابت، ذکر، فکر، محبت، توکل، رضا، تسلیم، زهد، صبر، ایثار، صدق، مجاهده، دنفس او هوامخالفت، نفس لوامه، نفس اماره، نفس مطمئنه همدارنګه اولیاء صالحین، صدیقین او داسې نورټول په قرآن کښې موندلی شو، دا آیت: (وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا مزمل آیت ۸). دخدای د ذکر او له ماسوی الله سره مقاطعه په ډیروضاحت اعلاموي او ویلی شو چه تصوف له قرآن څخه اخیستل شوی او ددین له یوه رکن (احسان) سره اصلي او اساسي رابطه لري مګر فهم ئې لکه چه محی الدین ابن عربي وائي د رجال الله کار دی. په رښتیا چه ددوی فهم او دنورو فهم ډیر تفاوت لري او شعور و ادراک ئې نورو غوندې نه وي.

عبدالقادر جیلانی دقادریه طریقې خاوند وایي ترڅو سړی داعقیده پیدا نکړي چه په ژوند کښې ټول شیان بتان (اصنام) دي ترهغه په روحانیونو کښې نه حسابیږي.

سړی باید له خپلو اعضاؤ او له خپلو حواسونه ګوښی شي او غیر له خدایه بل وجود ته قایل نشي. ځنګه چه داصنامو او موجوداتو مفهوم ددوی په نزد له نورونه فرق لري نورمفاهیم هم دصوفیانو په ذهن کښې بل شان دي.

دتوحید دکلمې مفهوم داسلامې تصوف ددرې مرحلو په اعتبار په دې ډول تغیر موندلی دی.

۱- بې خدایه بل معبود نشته. (په لومړی مرحله کښې)

۲- بې خدایه بل فاعل نشته. (په دوهمه مرحله کښې)

۳- بې خدایه بل موجود نشته. (په دریمه مرحله کښې)

کوم تفسیر چه صوفیانو په کتاب الله او نبوي احادیثو کښې کړیدي دظاهري علم خاوندانو نه دي کړي او نه ئې ورته پام شویدی.

ابن عربي وائي کتاب الله او نبوي احادیث دخلکو دفهم مطابق یو ظاهري مفهوم لري چه لساني عرف پرې دلالت کوي او له دینه علاوه نور مفاهیم دهغو فهمونو د پاره وي چه باطني پوهه ئې په برخه ده.

په یوه حدیث کښې راغلي دي چه آیتونه ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تراوو بطنو یا او یا بطنو پورې. دا یت ظاهر، عبارت دی له هغه نافع علم څخه چه صالح اعمال پرې بنادي او معقوله جنبه لري.

باطن ئې الهي عرفان او مطلع ئې هغه معنی ده چه ظاهر او باطن پکښې یو کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام غزالي هم پخپل تفسير جواهر القران کښې دمشابهو آيتونو تفسير کښې باطني مفاهيم بيانوي اوبيا وايي: که ته په دغو معناګانو نه ئې پوهيدلی نو په قرآن کښې بې ظواهرو او پوستکونوره برخه نلرې لکه څاروی چه په درمنده کښې له بوسو پرته څه برخه نلري:

(فَاِن لَم تَفهَمِ المَعَانِی کَذَالِکَ فَلیسَ لکَ نَصِیبٌ مِنَ القُرآنِ الّا فِی قُشُورِہِ کَمَالیسَ لِلبَهِیمَةِ نَصِیبُ مِنَ البُّرِالّافِی قِشرِهِ)

ځنګه چه غزالي په قرآن کريم کښې ظاهر اوباطن بوس اودانه بيلوي مولانا جلال الدين رومي داسلام لوی صوفي هم پخپل کتاب مثنوي کښې دغه مطلب داسې افاده کوي:

مـــــا ز قـــــرآن مغـــــــز را برداشـــــــتيم پوســـــــت را بـــــا ديگـــــران بگذاشـــــتيم

په شريعت باندې ډيرټينګ صوفيان په اسلامي فقه کښې په احسن او افضل عمل کوي او له رخصت نه عزيمت دځان دپاره دپيروی وړګني يوازې دفرايضو اداکول اوله محارمو څخه اجتناب کافي نه ګڼي لايعني هم ترک کوي، په ډير لږ څه قناعت لري دنفس و هوی متابعت پريږدي له غفلته ځان ژغوري او زړه له ماسوی الله نه پاک ساتي.

وايی چه امام احمد بن حنبل له امام شافعي سره ناست وچه يو صوفی (شيبان الراعی) راغی. احمد وويل غواړم له ده څخه څه پوښتنې وکړم. امام شافعی ورته وويل داکارمه کوه، هغه وويل کوم ئې. امام احمد شيبان ته وويل که څوک څلور سجدې په څلورو رکعتونو کښې هيرې کړي څه پکښې وايې؟

شيبان وويل هغه زړه غافل دی او تاديب ئې واجب دی په دې خبره امام احمد بيخوده شو او لږ غوندې وروسته بيرته په حال شو، دا ځل ئې وويل: که څوک څلويښت پسونه لري زکات ئې څومره دی؟ شيبان وويل: زمونږ په مذهب که ستاسو په مذهب؟ ستا په مذهب خو په څلويښتو پسونو يو پسه دی او زمونږ په مذهب بنده دخپل مالک په مقابل کښې دهيڅ شي مالک نه دی: (إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ التوبة آيت ۱۱۱).

دصوفيانو اجتهاد د فقهاوله اجتهاد نه فرق لري دوی وايي داسلام مجتهدين (ابوحنيفه، شافعی، مالک، اوحنبل) دي. د ايمان مجتهدين اشعريه يعنی دعلم کلام علما دي. داحسان مجتهدين صوفيان اومشايخ دي. که يو روژه دار (صايم) د ورځې څه شی وخوري دشريعت په حکم ئې روژه ماتيږي. که غيبت وکړي نو دطريقت په لحاظ ئې روژه باطله شوه، که ئې په زړه کښې ماسوی الله وګرزيده نو دحقيقت له مخې ئې روژه فاسده شوه.

يو فقيه په اسلامي احکامو کښې ظاهرته ګوري او په ظاهر عمل کوي ځکه وايي چه شروع ظاهرته ګوري، صوفي له ظاهرنه هغه خوا حقيقت په نظرکښې نيسي اوحال ته ګوري ځکه ئې صاحب حال بولي. وايی چه مشهور فقيه (ابويوسف) به دکال په آخرکښې خپل مال، خپلې ښځې ته وباښه چه يو کال ئې پوره نشي او په دغه شرعي حيله له زکات نه خلاص شي دا حکايت چا امام ابوحنيفه ته وکړ هغه وويل: دی دفقهې له علم څخه دغه استفاده کوي او له شرعي حکم نه پخپله پوهه ځان خلاصوی مګر دآخرت ضرر ئې ددنيا له ګټې څخه زيات دی.

په فقه کښې ځينې شيان شرعاً جايز دي مګر ديانتاًجايز نه دي، دفقيه اوصوفي فرق په دغسې مسايلو کښې ډير زيات دی. کله يو فقيه له شرعي فرض شوي زکات نه هم ځان خلاصوي او خپل ټول مال په شرعي حيلوله ځان سره ساتي مګر يوصوفي يوازې د زکات ورکړه کافی نه ګڼي خپل ټول مال دخدای ګڼي اودخدای په لاره کښې ئې صرفوي يوازې قوت لايموت دضرورت په حکم ځانته ساتي او بس. د رسول الله (ص) په اصحابو کښې هم ځينې ؤ چه دلکونو روپو نقد ،جنس جايدادونه ئې لرل اويوازې دزکات ورکړه ئې په ځان لازمه ګڼله مګرداسې کسان هم وچه په کورکښې به ئې ډير لږ څه يا هيڅ نه ساتل او ټول مال به ئې رسول الله (ص) ته راووړ چه په جهاد کښې ئې ولګوي يائې دخدای دپاره صدقه کړي چه حضرت ابوبکرصديق به هم همدغسې کول. ابوذرغفاري پدې خبره ډيره مجادله وکړه چه يوازې د زکات په ورکړه سړی نه خلاصيږي بايد ټول مال صدقه کړي او ځانته ديوه کال له عادي اومعمولي خرڅ نه زيات څه ونه ساتي.

د کنزيعني دسرو اوسپينو ذخيره کول او زياته بدائي ناروا ګڼله اوپه دی آيت باندې ئې استنادکاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آیت ۳۴) حضرت علی به هم ویل چه له څلورزرو درهمونه لږ مال نفقه ده اوتردې زیات په کنزکښې حسابیږي. سلمان فارسي هم چه څه له بیت المال څخه اخیستل هغه ئې ټول د خدای په لارکښې صدقه کول او خپله نفقه ئې په کار او کسب ځانته پیدا کوله. ده هم په کورکښې د کال له خرڅ نه زیات څه نه ساتل. صوفیان د زمان او مکان د اختلاف په وجه په مختلفو فرقو ویشل شویدي او هر راز خلک، هر راز خبرې او راز راز عقیدې پکښې پیدا شویدي.

ځینې په فرعي مسایلو کښې غلط شوي او ځینې په اصولو او اساساتو کښې بې لارې شویدی چه علما او فقهائې په اسلام شکمن شوي او یو نیم ئې لا د کفر او الحاد په تور په مرګ هم محکوم کړیدي. اشعري، ابن حزم، امام قلعی او ابن الجوزي بغدادي د صوفیانو ډیر شدید مخالفین دي.

امام فخر رازي د صوفیانو ځینو فرقو ته بد وائی. مګر اصحاب حقیقت د لوړې درجې او مرتبې خاوندان ګڼې او فرق پکښې کوي.

ځینې نورلکه لوی مورخ ابن خلدون او ابو المظفر اسفرایني صوفیان عموماً نبه ګڼي او په ډیر ښه نظر ورته ګوري ځینو خبروته ئې ښه تاویلونه پیدا کوي او معذورئې بولي. امام غزالي د اسلام لوی صوفي هم وائې ډیر صوفیان غولیدلي او لاره ئې ورکه کړیده ابو الحسن شاذلي هم ویلي دي زمونږ په طریقه کښې نجات موندونکي لږدي او هلاک شوي ډیر دي.

ابو نصر سراج پخپل کتاب (اللمع) کښې اول هغه غلطی په ګوته کوي چه په فروعاتو کښې مینځ ته راغلي دي او ضلالت ورته نه ویل کیږي بیا هغه غلطی ښیی چه په اصولو کښې پیښې شویدي او د ضلالت موجب ګرزیدلي دي لکه:

۱- د عبودیت او حریت په معنی کښې غلطیدل. ځینې لار ورکي صوفیان داسې پوه شویدي چه ترڅو د خدای او د بنده ترمینځ د عبودیت او بندګۍ رابطه قایمه وي عبد او بنده ورته ویل کیږي کله چه خدای ته وصل شي نو بیا حر او آزاد بلل کیږي او عبودیت له مینځه ځی.

۲- بله لار ورکې فرقه هغه ده چه ولایت له نبوت نه افضل ګڼي او هغه ولیان چه دوی ئې مریدان او پیروان دي له انبیاو نه خدای ته نژدې او وړاندی بولي.

۳- حلولیه فرقه پدې عقیده ده چه الله تعالی ځینې اجسام غوره کوي او حلول پکښې کوي په چاکښې چه خدای حلول وکړي د هغه بشری جنبه له مینځه ځي او د ربوبیت شان او مقام و منزلت پیدا کوي. دوی په دغه عقیده کښې دومره غلو کړیده چه چا پخپله ځان خدای ګڼل او اناالحق ئې ویلی دی.

۴- ځینې د جبر په مسئله کښې هغه حد ته رسیدلي دي چه پخپل حرکت او عمل کښې ځانته په هیڅ اختیار نه قایلیږي او له شرعي حدود نه خپل تجاوز غیر اختیاري ګڼي هیڅ راز ملامتې په ځان نه مني او هر څه کوي ځان ورته ګنهګار نه ښکاري.

۵- اباحیه فرقه هم په دغه جمله کښې ده چه د شرع تغرئې ټول کړی او حرام ئې هم حلال ګرزولی دی. دوی وائې خدای زمونږ عمل ته هیڅ احتیاج نلري نو ولې پخپل نفس مشقت راولو. دغه راز خطاګانې او غلطی په فروعاتو کښې دي که په اصولو کښې د اسلامي تصوف خپل شی نه دي او اسلامي تصوف ورته نشو ویلی.

مذهبونه په اصل کښې یو راز وي او په تطبیق کښې بل راز شي که ښه غور وکړو د فارسي مزدکی مذهب څخه اباحیت د نصرانیت څخه حلولیت، د هندي مذهب څخه د بشریت فنا، د اسلامي تصوف په وروستیو مرحلو کښې اسلامي تصوف ته راننوتل او شیعي او سني تصوف هم خپلې نیلي او ریښې یو له بله سره وتړلي.

وائي بایزید بسطامي (ابو یزید طیفوربن عیسی بسطامي چه پلار ئې زردشتي او نیکه ئې مجوسي و) د اتحاد او حلول طرفدار د هندوانو د تصوف د عقیدې له تاثیر لاندې راغلي و. او حسین بن منصور حلاج د مسیحیت د حلول څخه متاثر شوی ؤ چه ده (انا الحق) ویل او د هغه ویناوه (لَآ اِلٰهَ اِلا اَنَا فَاعبُدُونِی سُبحَانِی مَا اَعظَم شَانِی)ځینې صوفیان د شریعت

(c) ketabton.com: The Digital Library

ظواهروته په اصلي ارزښت قايل ندي او داسي فکر کوي چه شرع حق ته د رسيدو وسيله ده کله چه عارف حق او حقيقت ته ورسيږي نو بيا وسيلي ته څه حاجت نه پاتي کيږي.

مولانا جلال الدين بلخي هم دمثنوي په دريم دفتر کښي دغه مطلب ته په شاعرانه ډول اشاره کوي او ديوه عاشق داستان رانقلوي چه خپلي معشوقي ته رسيږي او په وصل کښي ورته دخپل عشق هغه سندري وائي چه په هجران اوفراق کښي ئي دهغي په مدح کښي ويلي او دخپل عجز اونياز او اشتياق اظهار ئي پکښي کړيدی. معشوقه مقابلتاً ورته داسي وايي:

گفت معشوق اين اگر بهر من است — گاه وصل اين عمر ضايع کردن است
من به پيشت حاضر و تو نامه خوان — نيست باری اين نشان عاشقان

بل ځای همدغه مفهوم داسي افاده کوي:

چونکه با معشوق گشتی همنشين — دفع کن دلالگان را بعد ازين
هرکه از طفلی گذشت و مرد شد — نامه و دلاله بروی سرد شد

شيخ محمود شبستري هم دشرع ظواهر لکه لمونځ، روژه، حج، دمبتديانو دکمال وسيله ګڼي او داسي وايي:

ولی تا ناقصی زنهار زنهار — قوانين شريعت را نگهدار

دصوفيانو لغزشونه او انحرافات په اصولو کښي دي که په فروعو کښي ډير سببونه لري چه يومهم سبب ئي سياست او سياسی اغراض دي. دفقهاو، متکلمينو اوصوفيانو اختلاف چه اوږد تاريخ لري دسياسی، اجتماعي او اقتصادي اوضاعو اوحالاتو په تقاضا کله شديد شويدی او کله ضعيف شويدی.

تصوف په ابتدا يعني دحسن بصري په زمانه کښي ساده او بسيط وچه په لږو خلکو پوري محدود ګڼل کيده. وروسته ئي دآدابو او تعليماتو دايره پراخه شوه او عموميت ئي وموند.

داحرکت په دوهم او دريم هجري قرن کښي دزهد په نامه پيژندل کيده. په څلورم او پنځم قرن کښي ئي دکشف و معرفت نوم وموند، په شپږم او اووم قرن کښي ئي دوحدة الوجود او د اديانو داتحادبڼه پيدا کړه.

دصوفيانو مقامونه او احوال:

په تصوف کښي اووه مقامه دي او په دي ډول دي:

توبه، ورع، زهد، فقر، صبر، توکل، رضا، په هرمقام کښي صوفي ته يونفسي حالت اوباطني تاثيرپيدا کيږي چه (حال) ورته وايي اومجموعاً (احوال) بلل کيږي.

احوال لس دي اوهغه دادي: دمراقبي حال، دقرب حال، دمحبت حال، دخوف حال، د رجاحال، دشوق حال، دانس حال، داطمينان حال، دمشاهدي حال، ديقين حال.

دتصوف مقامونه اکتسابي دي او دسالک له اختيار او ارادي لاندي دي. مگر احوال د احساساتو او روحاني انفعالاتو اود نفسي مخصوصو کيفياتو له مقولي څخه دي چه دانسان په اختيار کښي ندي بلکه الهي مواهب دي چه دخدای له لوري دسالک زړه ته نازليږي.

دتصوف طريقي مختلفي او متعددي دي چه ضيا الدين ئي په (جامع الاصول) کښي ۷۳ ښيي. جهاد يا مجاهده، شيخ نيول، او دنفس معرفت ددغو ټولو طريقو مابه الاشتراک يعنی مشترک څيزونه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجاهده په لغت کښې د محاربې په معنی ده او په شرع کښې د خدای له دښمنانو سره محاربه ده، مګر د صوفیانو په اصطلاح له نفس اماره سره محاربه، جهاد او مجاهده بلل کیږي. د خدای په لار کښې مجاهده خدای ته د رسیدو ډیره مهمه لاره او وسیله ده.

الله تعالی وایی: (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا العنکبوت آیت ۶۹) سبل د سبیل جمع ده د لارې او طریقې په معنی چه د طریقت قرآني اساس ئې بللی شو. له نفس سره مجاهده ډیرې لارې لري چه باید شیخ او پیر ئې د مرید د پاره انتخاب کړي لکه چه یو ډاکټر د هر مریض د پاره د هغه له حال سره مناسب بیله بیله دوا تعیینوي.

د تصوف له (۷۳) طریقو څخه ځینې طریقې چه زیات عمومیت لري دادي.

۱-قادریه:

دا طریقه چه د جنید د مکتب له اغیزې لاندې ده موسس ئې شیخ عبد القادر جیلاني دی چه په ۴۷۰ هجري کښې زیږیدلی او په ۵۶۱ هجري کښې وفات شویدی.

په شرعي علوموکښې د تبحر خاوندو او په ۱۳ علوموکښې ئې لاس درلود.

فقهي فتوی به ئې د امام شافعي او امام احمد بن حنبل په مذهب ورکوله. ډیر کرامات ده ته منسوب دي ځینې ئې دادي:

ده له مور څخه حکایت شوی چه دروژې په میاشت کښې به ده د ورځې د مورتی نه روده، یوه ورځ چه د خلکو د پاره مشتبه وه چه روژه به وي که بوزه نو د عبد القادر د مور نه تپوس وشو هغې وویل تی نه روي، وروسته بیا خلکو ته معلومه شوه چه هغه ورځ د روژې ورځ وه.

په خپله له ده څخه حکایت شوی چه په افق کښې ئې ډیر عظیم نور ولید چه یوصورت پکښې ښکاره شو او ویل ئې:

اې عبد القادره! زه ستا رب یم او ټول محرمات مې تاته حلال کړه ده ورته وویل: ورک شه! لعینه! لدې وینا سره هغه نور په تورتم بدل شو او هغه صورت لوګی وګرځید چه بیائې ورته وویل:

ماپه دغه ډول اویا تنه د طریقو خاوندان ګمراه کړیدی مګر تا نجات وموند. چا له ده نه پوښتنه وکړه ته څنګه پوه شوې چه دا شیطان دی؟

شیخ عبد القادر وویل د حرامو په حلالولو.

وایي یوه ورځ په نظامیه مدرسه کښې ډیر فقها او علما راغونډ ؤ او شیخ عبد القادر د قضاو قدر په باب خبرې کولې یو مارله چت څخه راولوېد او ټول وتښتیدل یوازې دی په کوټه کښې پاتې شو او خپلې خبرې ئې کولې مار راغی ده له کمیس لاندې ننووت او په جسد باندې ئې تیر شو له ګریوانه ئې راووت بیائې له غاړې نه تاوشو او ده په حال کښې هیڅ تغیر رانغی ماربیرته ځمکې ته ښکته شو او مخامخ ورته په لکۍ ودرید ده څه غرتږینه پورته شو مګر څوک چه له کوټې نه دباندې و، یوهم پوه نشو چه څه ئې وویل، مار بیرته لاړ او خلک کوټې ته راننوتل. له ده څخه ئې دغږ په باب پوښتنه وکړه چه څه ئې ویل؟

شیخ په جواب کښې وویل مار راته وویل ما ډیر اولیا په دغه شان ازمویلی دي مګر ستا ثبات مې په بل چا کښې نه دی لیدلی. ما ورته وویل ته یو چینجی یې چه قضا او قدر دی په حرکت راولي او بس.

د شیخ عبد القادر تصوف سني او طریقه ئې په اعتدال، د سنتو په متابعت، حب الخیر، شفقت او تواضع بنا ده.

نهه څلویښت اولاده ئې درلوده چه یوولسو تنوئې دده لار ښودنه او طریقه د آسیا په غرب او مصر کښې خپره کړه.

ده له فقیرانو، صغیرانو، وینځو او غلامانو سره مینه او ناسته ولاړه درلوده مګر د دولت اعیانو او اکابرو ته هیڅکله نه پاځیده او نه د وزیر او د سلطان دروازې ته ورته.

۲ - رفاعیه:

دا طریقه سید احمد رفاعی ته منسوبه ده چه په ۵۸۰ هجري کښې وفات شویدی. بني رفاعه د عربو یوه قبیله ده چه رفاعي ورته منسوب دي. په ده کښې رحم او شفقت ډیر زیات و او په حیواناتو هم ډیر زهیروحتی چه کله به ئې د جامو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پيشکه پيشو ويده وه او دلمانځه وخت به شو هغه پيشکه به ئي له خپلو جامو نه غوڅه کړه او چه له لمانځه نه به بيرته راغی او پيشو به پاخيدلی وه نو بيرته به ئي په جامو پورې وګنډله.

۳- احمديه:

احمد بدوي د مصر له لويو اولياؤ څخه دی چه په ٥٩٦ هجری کښې زيږيدلی دا احمديه طريقي مرشد دی.
دی هم لکه احمد رفاعي شافعي مذهب ؤ. او د تعليماتو اساسي ټکي ئي دا دي:
د نورو په مصيبتونو به نه خوشحاليږئ، ګوندیوته به ضررنه رسوئ، د بديو مقابله په احسان سره کوئ. وږي به مړوئ، بربنډ به پټوئ. په يتيمانو اوضعيفانو به مهرباني کوئ.

٤- د سوقيه:

د ابراهيم دسوقی طريقه ده چه په ٦٧٦ هجری کښې د ٤٣ کالو په عمر وفات شويدی طريقه ئي په خالص سني تصوف بنا وه او په کتاب او سنت ئي تمسک درلود، شريعت ئي اصل او طريقت ئي فرع ګاڼه، د ټولو خلکو مينه ئي د کمال ضروري شرط او د مريد راس المال شميره.

٥- اکبريه:

دا طريقه ځکه اکبريه بولي چه شيخ الا کبر (محی الدين ابن عربي) ته منسوبه ده، دا شيخ د وحدة الوجود د مدرسی زعيم (٦٣٨هجری) دی چه له وحدة الوجود څخه وحدة الاديان ته رسيدلی دی. ده ټول دينونه يودين ګاڼه چه هغه د محبت دين دی. د ده طريقه په څلورو صفتونو او خصلتونو بنا وه. چپوالی، ګوښه توب، لوږه، بيخوبی. په دې طريقه کښې پيرخپل مريد ته امر کوي چه له ټول صغيره او کبيره ګناهونو څخه توبه وباسي پس له هغه ئي بيا لاس په لاس ږدي او ورته وايي چه خپلې سترګې پټې کړه. اول درې ځله پيرلا اله الاالله وايي او مريدئی اوري بيائې مريد وايي او پيرورته غوږ نيسي.
وروسته بيا تبرکاً دا آيت شريف وايي: (اِنّ الذينَ يُبَايِعُونَکَ)تر (اَجراًعَظِيماً) پورې. پس له هغه مريد هره ورځ سل ځله استغفار، سل ځله لا اله الا الله دزړه په حضور او د معنی په پوهه وايي، بيا سل ځله (الله) ورپسې سل ځله دا درود وايي:
(اَللّهُمَ صَلِی وَسَلِم وَبَارِک عَلیٰ سَيدِنَامُحَمَدِ النَبِی الأُمِی اِمَامُ الهُدیٰ وَعَلیٰ اٰلِهِ وَصَحبِهِ وَسَلِم عَدَدَکُلِّ ذَرَةٍ اَلفَ اَلفِ کَرَةٍ)

٦- شاذليه:

ددي طريقي مؤسس او باني ابومديان و او ابولحسن علی شاذلي تونسي په خلکو کښې رايجه کړه ځکه ئي شاذليه بولي. علی شاذلی په ٥٩٣ هجري کښې زيږيدلی او په ٦٥٦ هجري کښې وفات شويدی.
دا طريقه د علم په طلب او ډير ذکر بنا ده او مشقت او مجاهده پکښې ډيرښت نلري.

٧- مولويه:

د مولانا جلال الدين رومي طريقه ده چه په ٦٧٢ هجري کښې په قونيه کښې مدفون شو. ده رقص او موسيقي د ذکر په طريقه کښې شامل کړه او عالمی شهرت ئي وموند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸- نقشبندیه:

شیخ بهاؤالدین محمد بن محمد بخاري چه په شاه نقشبند مشهور و ددې طریقې پیشوا دی. دی بخارا ته نژدې په یوه قریه کښې په ۶۱۸ هجري کښې زیږیدلی او په ۷۹۱ هجري کښې وفات شویدی. نقشبندیه طریقه هم لکه شاذلیه سهله او اسانه طریقه ده چه په مرید باندې ډیرې سختۍ نه راولي.

۹- چشتیه:

موسس ئې معین الدین چشتي دی.

د تصوف درې مدرسې

۱- د زهد مدرسه ۲- د کشف او معرفت مدرسه ۳- د وحدة الوجود مدرسه.

لومړۍ مدرسه:

یعنی د زهد مدرسه چه اساس ئې په زهد ایښودل شویدی.

ددې مدرسې ممیزات دادي:

د خدای عبادت، د دنیا له خوندونو او آسوده ژوند سره متارکه، د صالحو اسلافو متابعت او محبت.

په دې مدرسه کښې سړی له خلکو څخه ګوښه په خلوت کښې د خدای عبادت کوي. حسن بصری (۱۱۰ هجری) د ځینو په قول ددې مدرسې لومړی فرد دی چه زهد ئې د خدای له خوف سره د خپل حیات په هنداره کښې منعکس کړیدی.

رابعة العدویة:

چه په (۱۳۵ یا ۱۸۰ یا ۱۸۵ هجري) کښې وفات شویده زهد ئې د خدای په محبت بنا دی څکه ئې ویل: (وَعِزّتِکَ مَاعَبَدْتُکَ خُوفاًمِن نَارِکَ وَلَارَغبَةً فِی جَنّتِکَ بَل کَرَامَةً لِوَجهِکَ الکَرِیم وَمُحَبَةً فِیکَ).

ترجمه: ستا په عزت مې دې قسم وي چه ستا د اور له ډاره مې عبادت درته ندی کړی او نه مې د جنت لپاره. بلکه زه ستا د مکرم مخ (رضا) د پاره او ستا د محبت په خاطر چه راسره دی عبادت کوم.

ددې له ویناؤ څخه یوه داهم ده چه ویل به ئې: (زمونږ استغفار هم استغفار ته محتاج دی).

ابن خلدون د زهد مدرسه د تصوف د بنا اساس بولي او ددغه مذهب په تشریح او تحلیل کښې وایي:

انسان له نورو حیواناتو نه په ادارک بیلیږي او اداراک ئې په دوه ډوله دی:

یو د علومو او معارف ادارک د یقین، ګمان، شک، اووهم په صورت. بل د احوالو ادراک لکه خوشحالی، غم، قبض او بسط، رضا، غضب، صبر، شکر او داسې نور، دا دوه ادراکه او س د عقلي حیات او شعوري حیات په نامه یادیږي.

د ابن خلدون له بحث څخه دا نتیجه په لاس راځي چه د صوفیانو طریقه په وجداني حیات او د نفس په محاسبه بنا ده چه په دوی کښې ذوقونه او نفسي مواجد پیداکوي او له عقلي حیات نه ئې لري باسي. د دوی مواجید هغه اذواق او احوال وي چه معروف الفاظ ئې سم تعبیرنشي کولی.

صوفیان وایي انسان دوه ولادته لري یو ولادت ئې هغه دی چه د مور له ګیډې څخه دنیا ته راځي او (ثاني ولادت) د یوه نوي معنوي خلق په پیدا کولو صورت مومي یعنې د ژوند د طریقې او سلوک بدلون د تصوف په اصطلاح(ولادت) ثاني دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې مدرسې ځینې غړي:

ابراهیم بن ادهم:

په (۱۶۱ هجري کښې متوفی) دی د بلخ شهزاده و او دوهم زیږنده (ولادت ثاني) یې په دې ډول وه: یوه ورځ ښکارته وتلی و او خپل آس یې په ښکار پسې ځغلاوه چه ناڅاپه ئې دا غیبي غږ ترغوږه شو: ابراهیمه ایا ته دهمدې دپاره پیدا ئې؟ لږه شیبه وروسته ئې دغه غږ بیا واورید او د هاتف دغو آوازونو دده حال منقلب کړ، خپل آس او شاهانه لباس ئې یوه شپانه ته وسپاره دهغه کوځوئې واغوست د بیت الله شریف لورته ئې مخه کړه دنیا ته یې شا کړه مګر دومره کسب او کار به ئې کاوه چه ځانته حلاله روزي پیدا کړي او نور وخت په طاعت او عبادت تیرکړي.

سفیان ثوري:

په (۱۶۱ هجري کښې متوفی) دی په ټوله معنی دعلمي شخصیت خاوند و او په زهد کښې ئې نظریه په دې ډول ؤ: زهد دانه دی چه سړی زیږ او شړل لباس واغوندی او د ښو خوراکونو له خوړلو ځان وساتي بلکه امیدلنډول او له طول امل نه ځان ژغورل زهد دی. یو سړی به مال لري او زاهد به وي بل به فقیر وي او دنیا ته به ئې رغبت زیات وي یعنی زاهد به نه وي.
دی په دې عقیده وچه ډیر و ښځو لرل زهد ته څه زیان نه رسوي ځکه چه علی رضی الله تعالی عنه په اصحابو کښې ډیر زاهد و مګر څلور ښځې او نولس مینځې ئې درلودې. ده حکام بدګڼل اوله ویناو څخه ئې یوه داده: ((که یو شرطي یعني امنیت ساتونکی (دنن په اصطلاح پولیس) موولید چه ویده دی اولمونځ ترې قضاء کیږي لمانځه ته ئې هم مه پاڅوئ ځکه چه بیا خلکو ته زیان رسوي او خوب ئې بهتردی)) له ده څخه چا پوښتنه وکړه که څوک خپل عیال ته دنفقې پیدا کولو دپاره په کار لګیاوي او جماعت ته په حاضرید لو سره په هغه کارکښې نقصان پیښیږي نو څه به کوي؟ سفیان ثوري ورته وویل: مونځ دې بې جماعته وکړي.

ذوالنون المصري:

(په ۶۹۷ هجري کښې متوفی) دی که څه هم د زهد د مدرسې غړی دی مګر لومړی سړی دی چه په تصوف کښې ئې دمعرفت دمذهب تمهید کیښود. دی دسنتو په متابعت کښې ډیر ټینګ و او دشریعت له احکاموئې هیڅکله غاړه نه غړوله مګر معاصرین ئې پرې بدګمانه و او دکفر و زندیقتوب تور پرې ولګول شو ځکه دی دمحاکمه کیدو دپاره له مصر نه بغداد ته راوستل شو او خلیفه متوکل ته ئې وړاندې کړ.
هغه ترینه پوښتنه وکړه هغه څه چه ستا د کفر و زندیقتوب په باب ویل شویدي ته پکښې څه وایې: ذوالنون غلی واو هیڅ ئې نه ویل دوهم ځل بیا ترینه دغه پوښتنه شوه، ده وویل: که انکاروکړم نو مسلمانان به مې دروغجن کړی وي او که تصدیق ئې وکړم نو ځان به مې دروغجن کړی وي څه چه ستا زړه وي هغه وکړه زه دځان دپاره څه مرسته نه غواړم هماغه وچه متوکل پریښود او دغه تورئې بې حقیقته وګڼه.

ابو القاسم جنید:

(په ۲۹۷ هجري کښې متوفی) دی اصلاً د نهاوند دی او په عراق کښې زیږیدلی دی.
دی له ډیرو لویو صوفیانو څخه و او دکتاب الله او سنت ډیر ټینګ پیرو و چه په تصوف ئې هیڅ راز طعن نه دی ویل شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه حریت چه ځیني نور صوفیان ئې په معنی 'کښې غلط شویدي دی پرې ډېربه پوهیدلی دی او ډیره بنه معنی ئې ورته پیدا کړیده. دی وایی له ماسوی' الله نه د زړه آزادي حریت دی.

اتحاد او حلول:

کله چه عربي امت د غزاګانو او فتوحاتو په وسیله له نورو ملتونو او مدنیتونو سره ګډون وموند او له نورو ثقافتونو سره اشنا شو نو مسیحی، زردشتی، مزدکي او ماني مذهبونو شیعي حرکت او د هند بودائي تعلیم فنا (نیروانا) په اسلامي تصوف کښې خپله اغیزه ځرګنده کړه او ځیني نوي خبرې راپیدا شوې.

په دریم هجري قرن کښې د اتحاد او حلول فکر مینځ ته راغی چه د کشف و معرفت مدرسې او بیا د وحدة الوجود د مدرسې باعث او موجب ئې ګڼلی شو.

ابن خلدون وایي: دصوفیانو اسلاف دحجاب دکشف طرفدار نه و، دوی حتی الامکان د اتباع او اقتداء رعایت لازم ګاڼه او له شرعي حدود څخه ئې تجاوز نه کاوه مګر څه چه راتلونکي دي هغه راځي او څوک ئې مخه نشي نیولی.

دین او مذهب هم د تطور لاره په مخکښې لري او له یوه حاله بل حال ته انتقال کوي.

په ۲٤۳ هجري کښې حارس محاسبي خپله رساله (رعایة حقوق الله) د طریقت د معاملو په توضیع کښې ولیکه چه دخدای په مینه کښې استغراق دخدای د معرفت وسیله ګڼي ددې رسالې خطي نسخه په اکسفورد کښې موجوده ده چه مارګریت سمیت په ۱۹٤۰ م کښې نشر کړه.

امام غزالي د کشف او معرفت د مدرسې زعیم د خپلې طریقې په وضع کولو کښې په همدغه رساله تیکه کوي. هغه فلسفي اساس چه د کشف او وحدت نظریات پرې بنادي خلاصه ئې دا ده:

الله تعالی(ج) انسان په خپل صورت پیدا کړ (خَلَقَ آدَمَ عَلَی ٰصُورَتِه) او انساني نفس دومره وسعت لري چه عالم پکښې ځای شي، په عالم احاطه وکړي او د کل صورت پکښې متجلی شي. الله تعالی په ټولو شیانو احاطه لري او په ده باندې هیڅ شی محیط ندی.

عالم انسان کبیر دی او انسان عالم صغیر دی.

علی ابن ابیطالب چه ځیني نور مورخین ئې لومړی شخص ګڼي چه رسول الله (ص) په تصوفي علم خاص کړیدی دغه مفهوم ته په دې ډول اشاره کوي:

وتحسب انک جرم صغیر وفیک انطوی العالم الاکبر

وایي چه عارف په هرځای او هرڅه کښې خدای لټوي او په دغه ریاضت کښې هغه استعداد او هغو حقایقو ته هم متوجه کیږي چه د ده په نفس کښې دي. دلته ده ته یو دهشت او غرور پیدا کیږي او له خولی ئې (انا الحق) او (مَافِی الجِهَةِ غَیرَ الله) را اوزي چه حلولیون همدغه کسان دي.

غزالي وایي: نصرانیانو مسیح ته وکتل او د خدای نورئې پکښې په ځلیدو ولید لکه څوک چه ستوری په هنداره یا اوبو کښې ووینې او ګمان وکړي چه ستوری په هنداره یا په اوبو کښې دی.

دوی هم په همدغسې غلطۍ کښې واقع شوه او وغولیدل. حلولیون د هندوانو د تصوف د فنا او اتحاد له تاثیر لاندې هم راغلي دي. او فکر کوي چه په نفس کښې د حیواني قواؤ وژل او له بشري طبیعت نه ځان خلاصول فنا ده.

په اسلامي تصوف کښې د کشف او وحدت د تعلیماتو په ضمن کښې د اتحاد او فنا مذهب او د اجنبي تصوف اغیزه لیدلی شو مګر بیا هم اسلامي صفت پکښې غالب دی چه اساس ئې دغه قدسي حدیث دی: (مَاتَقَرَّبَ اِلَی عَبدِی بِشَئٍ اَحَبّص اِلَیَ مِن اَدَآ مَا فَرَضتُ عَلَیهِ وَلَایَزَالُ عَبدِی یَتَقَرَّبُ اِلَیَ بِاالنَوَافِلِ حَتی ٰاُحِبُهُ وَمَن اَحبَبتُهُ کُنتُ لَهُ سَمعاً وَبَصَراً وَیَداً وَمُؤَیِداً) د اتحاد او حلول صحیح تفسیر د اسلامی تصوف په نظر هغه دی چه (جمع او فرق) ورته وایي.

هرکله چه پاک خدای انسان په خپل صورت خلق کړ او انساني نفس په عالم باندې د احاطې قابلیت وموندنو فنا له هغو صفاتو نه ځان خلاصول دي چه د کشف و معرفت مخه نیسي او د هغو صفاتو ساتل دي چه انسان د هغه علم اهل ګرزوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه خدای یې ورپه برخه کوي. د اتحاد او حلول په خاوندانو کښې بایزید بسطامي دهندوانو د تصوف په فنا متاثر شوی ؤ او حسین بن منصور حلاج د مسیحت د حلول دعقیدې له اغیزې لاندې راغلی و.

بایزید بسطامی (ابویزید طیفوربن عیسیٰ بسطامي) په یوه قول په (۲۶۱ هجري) کښې او په بل قول په (۲۳٤ هجری) کښې مړشوی دی چه پلارئې زردشتي او نیکه ئې مجوسي ؤ ده ته ډیر اقوال منسوب دي چه دصوفیانو په اصطلاح (شطحات) بلل کیږي. (لااله الا انا فاعبدُونی سُبحَانِی مَا اَعظمَ شَانِی).

ابومغیث حسین بن منصور حلاج په ۲٤٤ هه په فارس کښې زیږیدلی او په عراق کښې لوی شوی دی. مشایخ دده په باب اختلاف لري، ډیرئې ردوي اولږئې قبلوي. دی دحلول او اتحاد ډیر مشهور سړی دی. دده آرا غامض او تیاره دي، د اناالحق ویناده ته منسوبه ده، ځینې کسان ئې له دغې وینا سره بیاهم د اولیاؤ او شهداؤ په ډله کښې شمیري.

غزالي دده یوشمیر اقوال راغونډکړیدي اودی ئې دسلفو اود اهل ستنو له عقیدې نه مخالف ګڼلی دی.

دخلیفه مقتدر په عصر کښې چه دده دمحاکمه کولو دپاره دفقهاو یو هیئت تشکیل شو دهیئت ځینو غړو دده دتکفیر په فتوی کښې خپل تردد ښکاره کړ ځکه چه آرا ئې غامض و اویقیني فتوی صادرول ئې مشکل کاروګاڼه.

وایي چه دده محاکمې موجب څلور اتهامه و:

۱- دده تعلق له قرمطیانو سره.

۲- انا الحق ویل.

۳- دده په الوهیت باندې دده دپیروانو عقیده.

٤- دحج په باب دده مخالف نظر.

وایي حلاج دبیت الله الحرام حج فرض نه ګاڼه او په پته ئې قرمطي مذهب ته خلک رابلل.

دده له وژل کیدو نه نهه کاله وروسته قرمطیانو په مکه حمله ویوړه او حجر الاسود ئې ترینه په اختطاف ویووړ. حلاج په کیمیا او تصوف کښې دتالیفاتو خاوند دی او معتزلهؤ ته ئې تمایل درلود.

ده ځان په غموض او خفا کښې په کراماتو او خارق العاده اعمالو کښې پټ کړی وچه دده نفوذئې په بغداد کښې دده په اتباعو باندې قوي کړي و. حتی چه دخدایي حدته ئې رسولی و او دده په باب دا عقیده موجوده وه چه مړه ژوندی کولی شي، غیب کشفولی شي او په یوه وخت کښې ځان خوځایه ښکاره کولی شي.

ده د فارسیت سیاسي غایه درلوده او په سرِو اخفا کښې ئې دشیعه ګانو جمعیت سره قوي ارتباط درلود. ده له محی الدین ابن عربي او دهغه له شاګرد ابن فارض څخه درې قرنه دمخه د ادیانو د وحدت آواز اوچت کړ او په دغه برخه کښې دقدامت حق لري.

دوهمه مدرسه (کشف و معرفت):

ددې مدرسې زعیم ابو حامد محمدبن محمد غزالی په (٤٥٠ هه) کښې زیږیدلی په طوس اونیشاپور کښې ئې خپل تعلیم سرته رسولی دی. په شرعي علومو په منطق فلسفه اوحکمت کښې استاذ شو او دبغداد په نظامیه مدرسه کښې دمدرس په حیث ومنل شو.

دهغه وخت خلک ئې فضلیت، فصاحت، دقت او حسن کلام ته حیران پاتې و او ډیر شهرت او محبوبیت ئې په برخه شو.

څلور کاله ئې په دغه ډول تیرکړه. او د ٤٨٨ هجري د رجب په میاشت کښې یوشاذ او نادر نفسی حالت ورته پیښ شو چه ژبه ئې کلې شوه او له تدریس نه محروم شو. قوائې ضعیفه شوه او طبیبانو ئې څه علاج ونشو کړی.

دی له بغداد نه شام ته لاړ. دوه کاله ئې هلته په عزلت، خلوت، ریاضت او مجاهده کښې دنفس په تزکیه تیر کړه او دخدای په ذکر ئې زړه روښانه شو. بیا له دمشق نه بیت المقدس ته لاړ اوپس له هغه دحج په نیت حجاز ته لاړ او یوولس کاله ئې خلوت ته دوام ورکړ چه په دغه موده کښې ورته ډیرڅه کشف شوه. دی وایي دتصوف لومړی شرط له ماسویٰ الله نه د زړه کامله تصفیه اوبیا دخدای په ذکر کښې کامل استغراق اوبالاخره په کلي ډول فنافی الله کیدل دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی دانساني ادراک په باب وايي: انسان ته خدای د ادراک قوه ورکړه چه د موجوداتو له عالمه اطلاع حاصله کړي. ادراک د غه اطلاع د حواسو په وسیله حاصلوي او انسان له محسوساتو سره اشنا کوي. له ادراک نه پورته ذوق دی چه انسان ته د تميز قوه بخښي او په دغه وسیله له محسوساتو نه علاوه ذوقي پوهه پيدا کوي چه هغه د حس په وسیله لاس ته نه راځي له ذوق نه پورته عقل دی چه د امورو ادراک پرې کيږي او د واجباتو، مستحیلاتو، جايز او ناجايز پيژندګلوي ورپورې تړلې ده.

په دغه سلسله کښې هغه څه چه په عقل پيژندل کيږي په ذوق ئې پيژندنه نشي کيدی او هغه څه چه ذوق يې درک کوي حواس ئې درک نشي کولی، په حواسو کښې هم څه چه په غوږونو محسوسيږي سترګې ئې احساس نه کوي او هغه چه په سترګوئې احساس کوو په لمس ئې نشو کولی. له عقل نه پورته يو بل حالت دی چه هلته نورې سترګې د غيب ليدو ته پيدا کيږي او دغه ادراک د عقل د پاره ميسر ندی.

همدغه ادراک دی چه د کشف او معرفت په نامه يادېږي اوله عقله ماورا دی.

دغزالي په نظر ښتينی خوبونه (رویای صادقه) هم د غيب کشف دی. دجذب هغه خاص حالت چه انسان پکښې لکه مړی بيهوشه وي او احساس ترينه زايليږي دغيب کشف پکښې صورت مومي. هغه قوه چه دغه دمعرفت ادراک پرې ولاړ دی غزالي ترينه په قلب او روح يانفس تعبير کوي.

دعلم په باب وايي: علم يا تعليمي وي يا الهامي.

تعليمي علم هغه دی چه په اکتسابي ډول د زده کړی په وسيله حاصليږي اوالهامي علم دقلب په تصفيه او دنفس په تزکيه د الهی کشف په وسيله پيدا کيږي. تعليمي علم له خارج څخه د حواسو له لارې راځي او الهامي علم په قلب هغه وخت تجلی کوي چه قلب له ماسوی الله نه بالکل پاک شي او دخدای په ذکر اوفکر کښې دومره مستغرق شي چه دفنافی الله مرتبې ته ورسيږي.

دغزالي په نظرد رسول الله (ص) لومړنی حال همدغه و چه د حرا غارته ئې مخه وکړه او په خلوت کښې ئې دژړه معامله يوازې له خدای سره وه. غزالي په دې عقيده دی چه په حس باندې کامل اعتماد په کارنه دی او محسوسات له غلطۍ نه په امان کښې نه دي.

سترګې اونظرچه يوه قوي حاسه ده ديوه ديواله سيوری ځای په ځای ولاړويني اوغير متحرک ئې ګڼي مګريو ساعت وروسته دتجربې اومشاهدې له مخی معلوميږي چه له پخوانه اوړد شوی او حرکت ئې کړيدی. دا حرکت دفعتاً اوبغتتاً ندی پيښ شوی بلکه په تدريخ سره ذره ذره امتداد مومي او په ځای نه دريږي مګرنظرئې په هر آن کښې احساس نشي کولی اوظاهراًورته ځای په ځای ولاړ ښکاري. يوستوری زمونږ په نظرکښې ديوه دينارپه اندازه کوچنی معلوميږي مګرهندسي دلايل داثابتوي چه له ځمکې نه لوی دی.

دغه ډول حکمونه چه دحس حاکم ئې کوي دعقل حاکم ئې ردوي اوغلط ئې ګڼي. چه دحس دغه حال دی دعقل به ولې نه وي، کيدی شي چه له عقلي ادراک نه هغه خوا يوبل حاکم وي چه دعقل احکام ردکړي او غلطي ئې څرګنده کړي.

تاسو په خوب کښې څه وينئ اوهغه درته واقعيتونه ښکاري چه هغه وخت پکښې هيڅ شک نلرئ کله چه راويښ شئ پوهيږئ چه هغه محض خوب اوخيال واو حقيقت نه و نوهغه څه چه په وينه دعقل اوحس په وسيله واقعيت ګڼئ ښائي په تاسې يوبل حالت راشي چه دغه ويښتوب مو نسبت هغه حالت ته لکه خوب داسې وي او هغه وخت پدې پوه شئ چه دغه عقلي توهمات مو هم يوخوب اوخيال و.

صوفيان فکرکوي بلکه يقين لري چه که څوک له خپلو دغو حواسو څخه غايب شي داسې حالات پرې راځي چه دغه معقولات ورته واهي معلوميږي.

ښايي چه مرګ هم دغسې حالت وي اونسبت دغه ژوند ته هغه ويښتوب وي لکه چه رسول الله (ص) فرمايي: (الناسُ نيام فاذا ماتُوا انتبهوا) خلک ويده دي کله چه مړه شي نو راويښيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام غزالي فلاسفه په درې ډلو ويشي: دهريون، طبيعيون، الهيون. دهريون هغه بولي چه دخالق له جودنه منکر دي اوپه ماده ايمان لري. ددوی په زعم عالم هميشه بی صانعه بنفسه موجوددی چه تل ترتله حيوان له نطفې نه او نطفه له حيوانه پيدا کيږي.
طبيعيون هغه دي چه دخدای (مدبرقوت) په وجود قايل دي مگر له بعث او حسابه منکردي، جنت، دوزخ او قيامت نه مني.
نه طاعت ته په ثواب قايل دي او نه معصيت ته په عذاب.
الهيون ديونان فلاسفه دي چه ارسطوئي وروستی امام دی او ابن سينا اوفارابی ددوی فلسفه عربي ته رانقل کړيده.
غزالي په تفصيل سره دالهيونو په فلسفه کښې بحث اومناقشه کوي.
په طبيعی فلسفه کښې هغه څه قبلوي چه له دين سره منافات نلري اوپه ځينو معينو مسايلو کښې ورسره مخالفت لري چه هغه ئي په خپل کتاب (تهافت الفلاسفه) کښې بيان کړي دي. په همدغه کتاب کښې غزالی د الهيونو (۱۷) مسئلې ردکړيدي. کله چه حجت الاسلام امام غزالی له فلاسفه وسره خپله مناقشه پای ته رسوي، دباطنيه فرقې له تعليماتو سره منافشه شروع کوي.
باطنيه فرقه دفاطمي شيعه گانو يوه شعبه ده چه د دعوت شاته ئي سياسي غايه موجوده وه، ده د باطنيه فرقې په ردکښې پنځه کتابه (المستظهري، حجة الحق، مفصل الخلاف، الدرج المرقوم بالجداول، القسطاس المستقيم) وليکل چه له ډير دقت نه ئي پکښې کار اخيستی دی او ډير موفق دی.
يو امريکائی عالم (پروفيسرماکدونالد) په خپل کتاب (تطورالفقه الاسلامی) کښې وايي: غزالي تر اوسه څنگه چه ښائي هغسي چاندی پيژندلی.
دقاهرې په جامعه کښې دتصوف استاذ (دوکتورمحمد مصطفی حلمي) دغزالی په باب وايي: دغزالي په شخصيت کښې جلال اوقوت په مذهب کښې عمق اودقت په هغه اندازه وچه پخپل عصر اوپه خپلو معاصرو ئي استيلاوکړه او هغه اهل سنت ئي هم له تاثيرلاندې راوستل چه وروسته ترده راغلل.
هغه لوی خطرچه تصوف ته پيښ واو د زنديقتوب په نظر ورته کتل کيده يعنی له کتاب الله اونبوي سنتو څخه مخالف بلل کيده اودشيعه گانو، اسماعيليانو اوباطنيه ؤعقايد پکښې راگډشوي و غزالی ئي مخه ونيوله او تصوف ته ئي نوی ژوند وباښه، دخلکو ښه نظرئي ورته جلب کړ او دصحيح دين په ښودنه ئي ددين لوی خدمت سرته ورساوه.
ده وکړی شوه چه خپل رسالت دايمان په حرارت دبيان په بلاغت د اسلوب په براعت اوقوي حجت پای ته ورسوي او اوسني تصوف ته نجات ورکړي.

دريمه مدرسه (وحدة الوجود):

دتصوف وروستی مرحله د وحدة الوجود مرحله ده. په دې مرحله کښې مجازي وجود په مطلق حقيقي وجود کښې محوه کيږي او ماسوی الله له مينځه ځي ځکه دتوحيد دکلمې معنی هم تغييرکوي يعنی لا موجود الا الله د لااله الا الله معنی ده.
د وحدة الوجود معتقدين وايي ماده بالذات وجود نلري اوله الهی قوت څخه وجود کسبوي.
دمادي وجود، د ادراک په قوي پورې تړلی دی که ادراک نه وي دموجوداتوتفصيل او تحديد به هم نه وي دوی وايي همدغه الهی قوه ده چه له ذرې نه نيولی ترلوړو موجوداتو پورې هرشي کښې وجود لري نو الله تعالی په هرشي کښې دی او هرشی له ده څخه دي.
ابن دهقان ددغه مذهب په تائيد کښې وايي ددې مذهب دخاوندانو وينا دحکماؤ له هغه قول سره شباهت لري چه درنگونو په باب وايي د رنگونو وجود په رڼا پورې تړلی دی که رڼا ورکه شی درنگونو موجوديت له مينځه ځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه دمحسوساتو وجود دحسي ادراک د وجوداغیزه ده لکه چه دمعقولو او موهومو موجوداتو وجود دعقلي ادراک وجود سره تعلق لري اهل وحدت له علم الیقین نه پورته دعلم دپاره په دوو لوړو مرتبو قایل دي چه علم عین الیقین اوعلم حق الیقین ئي بولي.

علم یقین داسې مثال لري لکه مسلمان چه د تواترپه وسیله دا علم لري چه په مکه کښې بیت الحرام وجودلري چه کعبه ئي بولي.

هغه څوک چه بیت الله ته لاړشي او په سترګوئې ووینی نوعلم الیقین ئې په علم عین الیقین بدل شي اوعقلي علم شهودي علم شي او ذوق هم پیدا شی.

همدغه سړی چه دکعبې له لیدو وروسته الله تعالی (ج) ته ددې بیت په نسبت اوکیفیت اونوروخصوصیاتو کښې عمیقه او دقیقه پوهه حاصله کړي نودغه علم ته دحق الیقین علم ویل کیږي.

په بل عبارت علم الیقین هغه دی چه له صحیح دلیل څخه لاس ته راشي او څه شک اوشبه پکښې نه وي. دعین الیقین علم هغه دی چه په کشف اومشاهده پیدا شي، دحق الیقین علم هغه وخت په زړه کښې ځای نیسي چه سړی دمشهود امر په باطن اوحقیقت پوه شي. په دغه اساس په یوه شي باندې علم لرل درې مرتبې لري چه په هره مرتبه کښې یقین موجودی مګر لومړی یقین نسبي دی، دوهم افتراضي اودریم حقیقي دی چه اهل وحدت ئې مطلوب ګڼي.

دوی په نورو مواردوکښې هم دغو درو مرتبو ته قایل دي. دتقوی په باب وایي: دعوامو تقوی په ژبه ده، دخواصوتقوی په ارکانو ده او خاص الخاصه تقوی د زړه ده.

همدارنګه: دعواموصدق په اقوالو کښې، دخواصو صدق په افعالوکښې اوخاص الخاص صدق په احوالوکښې دی.

ایمان هم درې ډوله دی: دقول تقلیدي ایمان، دفهم استدلالي ایمان، دمعرفت شهودي ایمان چه مقلدین ئې په خوله اظهار کوي د استدلال خاوندان یې په ذهن کښې تصورکوي او عارفان ئې د اسرارو له مخې مشاهده کوي.

دمقلدمؤمن، دمستدل مؤمن او دعارف مؤمن ایمان دمومن به په لحاظ یو دي اواختلاف ئې یوازې په ظهورکښې دي.

محی الدین ابن عربی: (په ٦٣٨ هجري کښې متوفی)

د وحدة الوجود د مدرسې زعیم همدغه شخص دی چه مستشرقین ئې داسلام ددیني فلسفې لوی عبقری مفکر ګڼي اوصوفیانوده ته دشیخ الاکبر لقب ورکړی اوپه خاتم الاولیا هم شهرت لري.

دبحث اوتحقیق خاوندان وایي: ددې مدرسې له برکته داسلامي تصوف تعلیمات تکمیل شوه اوتصوف قایم بالذات علم وګرځیده چه په اروپا، آسیا اوافریقا کښې ئې دصوفیانو طریقې خپرې کړې.

ددې مدرسې پیروان عالم دالله تعالی دوجود مظهربولي چه ددې مظاهروشاته یو حقیقت موجود دی لکه چه دعقایدو او مذاهبو ترشاهم یوحقیقت وجودلري چه له نفس سره جهاد اوخدای ته د رسیدو هڅه ده. کوم حقیقت چه دشریعت له ظواهرونه هغه خوا ځای لري هغه دشریعت باطن اودشریعت روح دی.

دوی دالله تعالی په کتاب اونبوي احادیثو کښې ظاهر اوباطن ته قایل دي. په همدغه اساس ابن عربي قرآن کریم تفسیر کړی چه له ظاهري تفسیر څخه پکښې انکارنه دی شوی مګرنوي مفاهیم ئې کشف کړي دي. علم حقیقت ئې له علم شریعت څخه بیل ګڼلی چه شریعت لکه ونه او حقیقت ئې میوه بولي.

شعراني په دغه مورد کښې وایي: تصوف په شرعی احکامو باندې دعمل کولو لب لباب دی.

چاچه تصوف مستقل عمل ګڼلی اوچاچه دشرعي احکامو له علم سره یو ګڼلی دواړه حق په جانب دي اومثال ئې داسې دي لکه چه علم معاني اوبیان څوک مستقل علم بولي اوڅوک ئې دنحوي دعلم جز بولي.

ابن عربي وایي: دکتاب الله اوسنتو تفسیرچه متصوفین ئې کوي له ظاهر څخه ئې عدول مه ګڼئ آیت اوحدیث دخلکو دفهم مطابق یو ظاهري مفهوم لري چه انساني عرف پرې دلالت کوي مګر دنورو فهمونو دپاره نورمفاهیم هم پکښې شته چه دهرچا نه نصیب کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په يوه نبوي حديث شريف کښې هم راغلي دي چه هرآيت ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر اوو اويا بطنو پورې. په دغه اساس يو ولي اوصوفي هيڅکله نوی شريعت نه راوړي بلکه په کتاب او سنت کښې نوی فهم راوړي.

ابن عربي ټول موجودات په حقيقت کښې يو شی ګڼي چه هغه د الله تعالی حق وجود دی يعنې الهي حقيقت ئې حقيقي وجود او عالم ئې د هغه ظاهري وجود ګڼي.

د ابن عربي د وحدة الوجود نظريه د اهل کلام له ډيرو مناقشو سره مخامخ شوه چه دی ئې د خپل اصلي وطن اندلس په پريښودو مجبور کړ چه لومړی مصر ته لاړ او بيا له يوه ښار نه بل ته او له بل نه بل ته ورته چه بالاخره په دمشق کښې په ۶۳۸ هجري کښې وفات شو.

ابن عربي خپل مذهب د کامل انسان په حقيقت بنا کړ چه د ده د تعليماتو محور وه. دی په هر موجود کښې د خدای يو صفت متجلي ګڼي او يوازې انسان ته په دې حيث قايل دی چه ټول الهی صفات پکښې هغه وخت تجلی کوي چه د خدای پاک په وحدانيت مستغرق شي، د انسان کامل اصطلاح له همدې ځخه نشات کړيدی او اساسی ځای ئې نيولی دی.

ابن عربي په خپل کتاب (فصوص الحکم) کښې وايي: چه حضرت محمد (ص) په انساني نوع کښې اکمل موجود دی ځکه اول او آخر ګڼل شويدی. دی هغه وخت نبي و چه آدم بين الما والطين ؤ او وروستی نبي (خاتم النبيين) هم دی دی.

پدې کتاب باندې ډيرو متصوفو فيلسوفانو شرحې او تعليقات ليکلي دي، په دغه موضوع کښې لومړنی مرجع همدغه کتاب دی.

دا مشهوره ده چه ابن عربي په سلهاؤ کتابونه او رسالې ليکلي دي چه ډيرئې ضايع شويدي. دا دوه کتابونه (فصوص الحکم - فتوحات مکيه) د وحدة الوجود او انسان کامل په موضوع کښې لومړنی اهميت لري.

ځينې مسيحي ايمهؤ د ابن عربي پيروي کړې او دانتې د ايطاليا مشهور شاعر په خپلو ځينو اثارو کښې دده مديون او مرهون دی.

دغه اسلامي صوفي فيلسوف په خپلو ځينو نظرياتو اروپائي فيلسوفان مسحور کړي چه په راس کښې ئې (سپينوز- او هګل) واقع دي.

سيد جمال الدين افغان هم د ابن عربي د وحدة الوجود د مدرسې له اتباعو ځخه دی او د هغه شاګرد شيخ محمد عبده هم د دغې مدرسې پيرووچه (رسالة الواردات) لومړی تصنيف ئې په وحدة الوجود باندې بحث کوي.

شيخ محی الدين ابن عربي د وحدة الوجود د مدرسې باني د يوه واحد حقيقت په لټه کښې هغه حد ته ورسيده چه د ټولو اديانو حقيقت ئې يو ګڼه او د دوستۍ او محبت د واحد دين اساس ئې کيښود چه ډير پيروان ئې پيدا کړه.

دده دا بيتونه د دغه مفهوم ډيرښه اداکوي چه وائي:

لقد کنت قبل اليوم انکر صاحبی — اذا لم يکن ديني الی دينه دان

فاصبح قلبی قابل کل صورة — فمرعی الغزلان ودير الرهبان

ومعبد اوثان وکعبة وطايف — والواح توراة ومصحف قرآن

ادين بدين الحب کيف توجهت — رکائبه فللحب ديني وايمانی

مطلب ئې دا دی چه پخوا به که د چا دين زما دين ته نزدې نه و نو زه به ئې منکر وم. اوس مې زړه هر صورت قبلوي د غزالانو ورشو، د رهبانانو د پاره دير، د بتانو د پاره معبد، د طواف کوونکو د پاره کعبه، د تورات الواح او د قرآن مصحف زما زړه دی. هرې خواته چه مخه کوم دين می د محبت دين دی او ايمان مې هم محبت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مولانا جلال الدین:

دمولویه طریقې خاوندهم دمذاهبو او ادیانو اساس یوګني او په دې عقیده دی چه دمختلفو او راز راز دینونو داختلافاتو منشا دا ده چه دمختلفو هیوادونو اوښارونو خلک یود بل په ژبه نه پوهیږي او په لفظي نزاع اخته دي.
دامفهوم مولانا په مثنوی کښې په سمبولیک او کنائي شکل دمختلفو هیوادونو د څوتنو په هغه داستان کښې بیانوي چه یو دینار ئې درلود او ټولو غوښتل چه انګور پرې واخلي مګر په ژبه سره نه پوهیدل اوهرچا په خپله ژبه دانګورو مفهوم په بل لفظ اداکاوه او په الفاظو ئې مشاجره وه ترڅو چه یو داسې سړی پیدا شو چه د ټولو په ژبو پوهیده او دغه منازعه ئې دانګورو په اخیستلو له مینځه یوړه.
تصوف د مختلفو مدارجو اومراحلو په طې کولو دمعرفت او حقیقت ډیر پلټونکی ځانته جلب او جذب کړه او ډیرنوي معاني او مفاهیم ئې په اسلامی عرفان کښې خوندي کړه. دوکتور(مارتن لنبخر) چه دقاهرې په جامعه کښې دانګلیسی استا ذ و او داسلام له منلو وروسته (ابوبکر سراج الدین) وبلل شو وایي: زه تصوف اسلام ته جذب کړم کوم مثالي انسانیت او ذوقي اداب چه په تصوف کښې شته په بل ثقافت کښې نشته.
ابن سینا د بلخ مشهور فیلسوف هم په اخرعمر کښې تصوف ته مخه کړه او په خپل کتاب (اشارات) کښې ئې مهمه برخه تصوف ته تخصیص کړه.
ابن خلدون مشهورمورخ اولوی محقق په تصوف کښې د ډیر عمیق اودقیق نظرخاوند چه عرفاني اونفسیاتي تحلیلات ئې ډیرلوړمعنوی ارزښت لري تصوف ته په ډیر درانه نظرګوري.
دغه راز ډیر محققین اومفکرین په هرځای اوهروخت کښې شته چه تصوف دانساني کمال د روحي رشد او عرفاني بلوغ اساس بولي اوډیره نمانځنه ئې کوي.

دتصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه:

په تیرو بحثونو کښې داثرګنده شوه چه تصوف له قرآن کریم اوسنتو څخه ماخوذ دی حتی چه تصوفي اصطلاحات هم په قرآن کریم کښې ذکر شویدي داهم وویل شوه چه د تصوف شروع له زهد او ریاضت څخه شویده او درسول الله(ص) اصحاب لکه حضرت علي او اصحاب صفه په زهد ډیر ټینګ و او پخپله حضرت محمد (ص) په روژونیولو ، په لوږوتیرولو اوپه قیام اللیل دزهد او ریاضت عملي تعلیم خپلو اصحابوته ورکړیعنی دتصوف لومړی مدرسه دصدر الاسلام یادګاردی او د پیغمبر زاهدانه اوفقیرانه ژوند ئې ډیربنه سرمشق دی.
ځینې آیتونه اونبوي احادیث چه دتصوف ددوهمې مدرسې (کشف ومعرفت) بنیادټینګوي او دباطني علم اساس بلل کیږي هغه هم په خپل ځای کښې توضیح شوه لکه دعلم وراثت او دعلم لدني بحث اومذاکره یانور. د دغو ټولو اسنادو اومدارکو په نظر کښې نیولو سره ځینې نور آیتونه اونبوي احادیث هم شته چه ظاهراً له تصوف سره معارض ښکاري یاتصوف مقید کوي.
د تصوف په لومړۍ مدرسه یا په زهد او نوافلو باندې څه اساسي اعتراض نشته تش دومره ویل پکاردي چه زهد اونفلي عبادت باید د اهل وعیال دنفقې پیداکولو اونورو حقوقو مانع نشي اونه دځان د دومره ضعیفه کولو موجب شي چه د ژوند فعالیت غیرممکن وګرځوي، په دغه مورد کښې داحدیثونه د ذکر وړدي:
۱-عبدالله بن عمر وایي: زه له رسول الله(ص) سره مخامخ شوم هغه راته وفرمایل: هغه ته ئې چه وایی شپه په قیام او ورځ به په صیام تیروي، ماوویل هو ! ماداویلی دي. رسول الله صلی الله علیه وسلم وویل: (فَقُم وَنُم وَصُم وَافطِر وَصُم مِن کُلِ شَهرٍثَلاثَهَ آیَامٍ وَلَکَ مِثلُ صِیَامِ الدَهرِ) یعنی دشپې یاځیږه او ویده کیږه روژه کیږه او بوزه کیږه. په هره میاشت کښې درې ورځې روژه نیسه اودابه ستادپاره داسې وي لکه د ټول عمر روژه. ابن عمر په ځواب کښې وویل: زما طاقت تردې زیات دی. رسول الله(ص) وویل نویوه ورځ روژه اوسه او دوه ورځی بوزه ابن عمر بیاوویل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تردي مي هم طاقت ډيردی. رسول الله(ص) وويل يوه ورځ روژه اويوه ورځ بوزه اوسه، دا د داؤدعليه السلام روژه او اعدله روژه ده.

هغه بيا خپل طاقت زيات وښود اورسول الله(ص) وفرمايل تردي افضله اوبهتره بله روژه نشته.

٢-ابي برده روايت کوي چه د عثمان بن مظعون ښځه د رسول الله صلی الله عليه و سلم بيبيانو ته ورغله چه هيئت او سر و صورت ئي ښه نه و بيبيانو ورته وويل: په تاخه شويدی؟ په قريشو کښي خو ستاترميړه بډای سړی بل نشته، د عثمان ښځي وويل هغه شپه په قيام تيروي او ورځ په صيام مونږ له هغه نه څه بهره نه لرو. بيبيانو چه د غه حال رسول الله(ص) ته وواپه اوهغه عثمان بن مظعون وليده ورته ئي وويل: آيا تا په ماپسي اقتدا نده کړي؟ هغه وويل څنګه نه؟ رسول الله (ص)وفرمايل: ته د ورځي روژه اود شپي ولاړ اوسي؟

عثمان وويل هو ! زه همد غسي کوم. رسول الله(ص) وفرمايل:

(لاتصفعل انّ لنَفسکَ عَليکَ حَقّاًوَانّ لِجسَدکَ عَليکَ حَقّاً وَانّ لاهلکَ عَليکَ حَقّاً فصَلِ وَنَم وَصُم وَاَفطِر) يعنی داسي مکوه، نفس دي هم په تاحق لري جسد دي هم دربانديِ حق لري او اهل دي هم. مونځ هم کوه، ويده کيږه هم روژه هم نيسه، اوخوره ئي هم. د کشف ومعرفت په باب دا سوال پيدا کيږي چه دصوفيانو دا ادعاچه دوی دتصوفي مقاماتو او احوالو په طی کولو د غيب په کشفولوبريالي کيږي له څينو آيتونو سره ظاهراًموافقت نلري څکه چه دغيب علم په خدای پاک پوري خاص دی اوپيغمبرانو ئي هم دعوه نده کړي په دغه مورد کښي دا آيتونه دملاخطي وړدي:

١-(قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَى إِلَيَّ - سورت انعام آيت ٥٠) ترجمه: و وايه نه وايم تاسوته ماسره دخدای خزائي دي او نه وايم په غيب پوه يم او نه وايم تاسو ته زه ملک يم پيروي نه کوم مگر دهغه څه چه وحی راته شوي وي.

پدي آيت شريف کښي دا څرګنده شويده چه پيغمبرعلم غيب نلري مګرچه وحی ورته وشي، په وحی کښي دغيب کشف شامل دی او کيدی شی چه د وحی په وسيله غيبی پوهه ورته حاصله شی.

٢-(وَعِندَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لاَ يَعْلَمُهَا إِلاَّ هُوَ - سورت انعام آيت ٥٩) دغيب کلی ګاني له خدای سره دي بي له هغه څوک پرې نه پوهيږي.

٣-(قُل لَّا يَعْلَمُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ -سورت نمل آيت٦٥) ووايه ! په غيب باندې نه پوهيږي هغه چه په اسمانو نو او په ځمکه کښي دي مګر الله پاک (ج).

ټول علم غيب يوازي دخدای پاک سره دی او بالذات په ده پوري اختصاص لري چه بي له الهي خڅه چاته نه نصيب کيږي. که الله پاک وغواړي نوځيني بندګان په څينو غيبي چاروخبروي مګرهغه ته عالم الغيب نه ويل کيږي.

له علم الغيب څخه مراد محض ظن اوتخمين نه دی اونه هغه علم چه له قراينو اودلايلو څخه حاصليږي بلکه هغه علم دی چه په قرينه او دليل بنا نه وي. نودغه راز آيتونه چه په ظاهري نظر دصوفيانو دکشف دشهود له اصل سره منافي معلوميږي څه حقيقی مخالفت ورسره نلري. څوک بايد دافکر ونکړي چه تصوف له قرآنی نصوصو سره مخالفت لري اوضد واقع کيږي.

دغه راز آيتونه چه دغيب علم په الله تعالی پوري مختص ګڼي اوهغه آيتونه چه د وحی او الهام په صورت غيبي پوهه د خدای له لوري انسان ته د ورکړي قابله ګڼي يوله بله مخالفت نلري او څه تضاد پکښي نشته. الهامي پوهه چه خدای پاک ئي دچا په برخه کوي او په دغه وسيله انسان ته کشف الغيب حاصليږي معنی ئي دا نه ده چه انسان ته بالذات علم الغيب حاصل شويدی بلکه دالهي علم يو جزئي پرتو دی چه انساني قلب ته د القا په صورت رانقل شويدی او عالم الغيب يوازي خدای پاک دی اوبس. الله تعالی ته هم عالم الغيب په دي لحاظو وايو چه غيبی شيان زمونږ له نظر دي که داسي نه وي نوخدای پاک ته خو هيڅ شی غايب نه دي. لکه چه تصوف دزماني په تيريدو مختلف مراحل طی کړي او په هئيت او ماهيت کښي ئي تغيرراغلي دي. په صوفيانو کښي دغه بدلون لا ډير محسوس او مشهوردی. دنن ورځي

(c) ketabton.com: The Digital Library

صوفي دپرون صوفي ندی بلکه ضدئې دی. دپرون صوفي ابراهیم ادهم دجاه وجلال په بهاصوفي توب حاصل کړ او دنن صوفي په صوفیتوب ددنیا جاه وجلال حاصلوي.
هغه صوفي ځان دخدای باله او داصوفي خدای دځان بولي. صوفي اوس هم وړینې جامې اغوندي او پخوائې هم اغوستې مګر دا وړۍ او هغه وړۍ ډیر تفاوت لري.
چیرته هغه شړله زیږه صوفیانه شړۍ چیرته دا د پت نفیس وړین ټوکر چه بې بډایانوئې بل څوک نشي اغوستی. تصوف او متصوف هم لکه دنن اوپرون صوف وګڼئ. صوفي اوس هم پرهیزګار دی او پخوا هم و خو دا پرهیزاو هغه پرهیز یونشوګڼلی. هغه له خوندنو اومزو پرهیز کاوه اودی له بیخونده اوبې مزې شیانو پرهیزکوي.
هغه ځان خواراوه اودی خلک خواروي. دپرون صوفي دباطن صفائي درلوده او د نن صوفي په ږیره او جامو کښې ظاهري صفائي لري. هغه صوفي هم بی نیازه و او دی هم. خو هغه داستغنا په وجه او دی د ډیرې غنا په وجه. هغه دنیاته شاکړه او ده په شاکړه.
پخوا به هم صوفیانو زیاته شپه په ویښه تیروله او اوس ئې هم تیروي. فرق تش همدومره دی چه هغوی په طاعت او عبادت مشغول و اودوی په عیش وعشرت.
دپرون صوفي لکه دیوجانس دسکندر سیوری په خپل سر نه قبلاوه. مګردنن صوفي ئې ظل الله ګڼي او سرپرې ماتوي.
لکه چه اوسنی صوفي پخوانی صوفي نه دی دغه شان ددې وخت مسلمان هم دصدر اسلام له مسلمان څخه ډیره فاصله لري. یو زراوڅو سوه کاله بعد څه کمه فاصله نه ده. اسلام اوس دیوه رسم په حیث رسیمت لري او په عمل کښې ئې یوازې د عبادت جنبه عادت ګرځیدلی ده. د اسلام شرعي احکام په اسلامي ممالکو کښې د تطبیق وړ نه ګڼل کیږي او اصلي منظور یې له نظره لویدلی دی او اوسنی دماغ داسې فکرکوي چه اسلام باید په اجتماعي نظام کښې څه دخل ونلري او د ذهني موجود په حیث دیوې غیرعملي مفکورې په شان وساتل شي.
اوس په اکثرو اسلامي هیوادو کښې اسلام سیاسي شوی او د سیاسي مصلحت پاسباني کوي.
ډیرو اجتماعي نظامونو د تاریخ په اوږدو کښې دسیاسي اسلام حمایت او رعایت ترهغه حده کړی چه دسیاست او سیاسي اقتدار په ګټه و اوهغه اسلامي روحیه ئې وخت په وخت وژلې ده چه شخصي اقتدار ا ومطلق العناني سره ئې مبارزه اومجادله کوله.
هو ! دا روحیه ئې وژله مګر د دغه مرحوم جنازه ئې په ډیرو شاندارو مراسمو خاوروته سپارله او معابد او زیارتونه ئې ډیر مجلل جوړول له اجیرو او مجبورو ملایانو ئې دخپلو غوښتنو مطابق فتواګانې اخیستې او تحریفونه، بدعتونه ئې په اسلام کښې راګډول.
همدغه وجه ده چه په اسلامي احکامو کښې متضاد حکمونه اومتناقض مسائل راپیدا شوه او دصحیح او غلط تشخیص له هرمشکل نه مشکل کارشو. سربیره په دې ځینو نامسلمانه استعماري قدرتونو اسلام کښې له جعل کاری نه کاراخیست او جعلي اسلام ئې په مختلفو شکلونو استعمال کړ، او د عمل په ژبه ئې دا وښودله چه له اسلام نه هرڅه جوړیدی شی حتی چه دکفر خدمتګارهم.
قادیانیت دجعلي اسلام یوه څرګنده نمونه ده.
په اسلام کښې دمختلفو فرقو اومختلفو عقایدو ظهور د خلفای راشدینونه وروسته شروع شوا وعلاوه د شیعه اوسني په دښمنۍ نورې فرقې اوتفرقې هم راژوندۍ شوې.
د امویانو اوعباسیانو په وخت کښې دمتکلمینو معارضې اومجادلې تودې شوې او په دوو فرقو وویشل شوه چه یوه معتزله اوبله اشعریه یا اشاعره بلل کیږي. دهمدغو دوو فرقوله اختلافونو او استدلالونو څخه علم کلام را پیدا شو او عقلي دلایل په دیني مسایلو کښې دخیل شوه چه شک اوترديد ورسره ملګري و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

متکلمین او علم کلام

د لومړي هجري قرن په آخرکښې مسلمانان په اسلامي عقایدو کښې لکه: توحید ، تجسم، جبرواو اختیار، معاد ، ایمان، اوداسې نور له اختلافاتو سره مخامخ شوه او د هرې عقیدې خاوندانو دخپلې عقیدې د اثبات دپاره عقلي دلایل پیداکول ددغو دلایلو راغونډول، تصنیف اوتالیف دعلم کلام اساس وګرځید او د عقل مذهب په دین کښې حلول اونفوذ وکړ چه معتزله پکښې ډیره درنه برخه لري.

حسن بصري چه د تصوف د لومړۍ مرحلې په سرکښې واقع دی او د دغې مدرسې مدرس ئې بللی شویو شاګردئې (واصل بن عطا) ؤچه په یوه مسئله کښې له خپل استاذ څخه مخالف شو او په مسجد کښې ئې له هغوی نه بیل ځای ونیوه او اعتزال ئې اختیار کړ چه استاذ ئې هم دده په باب وویل: (اعتزل واصل عنا) یعني له مونږ څخه لیرې اوبیل شو.

واصل بن عطا لږ څه وروسته دخپل استاذ د یوه بل شاګرد عمروبن عبید په ملګرتیا یوه نوې ډله جوړه کړه چه (معتزله) وبلل شوه یعني دصوفي شاګرد معتزلی شواو معتزله فرقه ئې تاسیس کړه. معتزله دمتکلمینو هغه فرقه ده چه (قدر) نفی کوي او له اهل سنتو سره په ځینو عقایدوکښې اختلاف لري او له کراماتو او معجزاتو څخه منکردي او په آیتونو تاویل اوتفسیر نه مني.

لومړۍ مسئله چه واصل بن عطا له خپل استاذ حسن بصري سره پکښې اختلاف درلود هغه دګناهګارانو مسئله وه. مسلمانان هغه وخت په دغه مسئله کښې دوه ډلې ؤ. ځینو دکبیره ګناهونو مرتکبین کافرګڼل ځینو نورو فاسقان بلل.

حسن بصري ورته منافقان ویل چه له کافرانو نه ډیر بتر دي.

واصل بن عطا پدې خبره کښې له استاذسره مخالف شواو ویې ویل دوی نه کافران دي او نه مؤمنان بلکه بین المنزلتین منزلت لري او د کفراوایمان په برزخ کښې واقع دي.

دغه دمنزلت بین المنزلتین عقیده معتزله ؤ په نورو مواردو کښې هم تطبیقوله لکه دحضرت عثمان (رض) قتل، دجمل اوصفین واقعه اوداسې نور او دا د امویانو په ګټه وه ځکه دوی هم داعتزال مذهب ته راواوښتل.

دمعتزله فرقې په مقابل کښې دمتکلمینو بله فرقه اشعریه یا اشاعره وه.

دمعتزله فرقې یو تن (ابو الحسن بن اسماعیل اشعري) چه له عبدالوهاب جبائی معتزلی څخه ئې زده کړه کوله دیوه خوب دلیدو په وجه له معتزلي مسلک څخه وګرځیده او له فلسفي روش څخه ئې درسول الله صلی الله علیه وسلم سنتو او اسلامي سني فقهې ته مخه کړه او حنبلي مذهب ئې اختیارکړ. ده وویل زه دخدای په کلام او د پیغمبر په سنتو یعني په هغواحادیثو تمسک کوم چه اصحابو او دحدیثو امامانوئې روایت کړی دی.

اشعریه یا اشاعره فرقه همدغه ابو الحسن اشعري ته منسوبه ده چه دمعتزلی شاګردو. اشعریه په حقیقت کښې دکوم نوي مذهب پیروان ندي بلکه په اصولو کښې د هماغه څه تابع دي چه اصحاب حدیث پرې عقیده لري.

علم کلام چه دیني مسایل په عقلي دلایلو ثابتوي اومعتزله فرقې د اشاعره ؤ په خلاف دغه علم ته ډیره توسعه ورکړه منبع ئې یوناني فلسفه ده.

متصوفین دغه علم ته ښه نظرنلری اوځینې ئې که ډیرمخالف ندي ډیر موافق هم ندي. امام غزالی وایې: (قرآنی دلایل لکه غذا هر انسان ته ګټه لري او د متکلمینو دلایل لکه دوا رنځورانو ته په کارده.)

ابن عیاد هم علم کلام لکه طب ګڼي او وایي چه د صحت خاوندان ورته څه ضرورت نلري.

جنید مشهور صوفی یوه ورځ په لاره تیریده چه هلته متکلمین ناست و. ده پوښتنه وکړه چه دغه کسان څوک دي؟ چا ورته وویل داهغه خلک دي چه دخدای تنزیه او له عیبونو څخه پاکوالی په عقلی دلایلو ثابتوي.جنید وویل: (نَفيُ العَیبِ حَیثُ یَستَحِیلُ العَیبَ عَیبُ) یعني هلته چه عیب محال دی د عیب نفی کول هم عیب دي. امام شافعي او امام احمد حنبل دسني فقهې امامان سفیان ثوري او اکثرومحدثینو دغه علم تحریم کړی دی. لکه چه دمخه وویل شوه په اسلام کښې معارضې مباحثې اومناظرې څه په خپله دمسلمانانو ترمینځ اوڅه دنورومذاهبو دپیروانوله خوا دامویانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوعباسيانو په وخت کښې زياتې شوې او کله چه خليفه منصور عباسی فرمان صادر کړ چه دجهان علمي او مذهبي کتابونه په عربي ترجمه شي نو د دغو ترجمه شووکتابونو په لوستلو دمسلمانانو په عقايدوکښې نوره ګډوډي هم راغله او دعقلی دلايلو بازار تود شو.
د هارون الرشيد پلار خليفه مهدي چه دنوي پوهې ټينګ طرفدار و امر ئي وکړ چه اسلامي پوهان د اسلام دمخالفانو په ځواب کښې کتابونه وليکی او اعتراضونه ئي رد کړي. ابو الهذيل (۱۳۱ -۱۳۵ هجري) لومړی سړی وچه په علم کلام کښې ئي ډير کتابونه وليکل.
له خليفه مهدي نه وروسته د ده ځوی هارون الرشيد په ابتداء کښې علم کلام ته په بد نظر کتل او له متکلمينو سره ئي رويه سخته وه مګر ډير ژرئي په يوه خبره علم کلام ته نظر ښه شو او علاقه ئي ورسره پيدا شوه. خبره دا وه چه د هند مهاراجا يو خط هارون الرشيد ته وليکه چه مسلمانانو خپل دين د توري په زور په خلکو ومانه که چيرې د اسلام اثبات په دليل اوبرهان کولی شئ يو عالم راوليږئ که زه ئي قانع کړم اسلام به ومنم.
هارون الرشيد يوفقيه ورولیږه او دمهاراجا له خوا دمباحثې دپاره يو نماينده وټاکل شو چه فقيه ته ئي وويل: ستاسو خدای قادر دی که نه؟ فقيه وويل: هو ! دخدای يوصفت قديردی اوکامل قدرت لري.
د مهاراجا نماينده وويل: آيا دځان په شان خدای پيدا کولی شي او دخپل مثل په پيدا کولو هم قادر دی.
فقيه جواب ورکړ: چه دا راز بحثونه په علم کلام پورې ارتباط لري اومونږ دغه علم اودغه راز بحثونه بد ګڼو.
هارون الرشيد وروسته تر هغه متکلمين راوغوښتل او له هغوی څخه ئي معمربن عباد دمباحثې دپاره انتخاب کړ.د مامون په وخت کښې علم کلام د رشد مرحلې ته ورسيده او معتزلهؤ د هغه مهارت له مخې چه په فلسفه کښې ئي درلود دعلم کلام علمي تدوين ته ئي اقدام وکړ.
وائي چه دعلم کلام نوم په دغه علم ځکه کيښودل شوچه يو مهم بحث پکښې په الهی کلام باندې ؤاو ډيرې خبرې په دې باندې کيدې چه قرآن مخلوق دی او که نه دی؟ ځينې وائي دفلسفې يو شاخ منطق دی اوکلام دمنطق په معنی دی ځکه د دغه علم نوم علم کلام کيښودل شو.
دا نوم د عباسيانو په وخت کښې وضع شواو پخوا ترهغه کلامي بحثونه (فقه الدين) بلل کيده د (فقه العلم) په مقابل کښې. په همدغه وجه د امام ابوحنيفه هغه کتاب چه په عقايدوکښې ئي وليکه (فقه الاکبر) و بلل شو.
په علم کلام کښې دمعتزله او اشعريه ځينې مهم اختلافونه دادي:

وعد او وعيد:

الله تعالی په خپل کتاب کښې ډيرځايونه نيکانوته د اجر اوثواب وعدې ورکړيدي اوګنهګاران ئي په زجراوعذاب ويرولي دي دعدالت تقاضاهم همدغه ده چه انسان دخپلو ښو کارونو په مقابل کښې ښه ومومي اود بديو سزا ورکړه شي.
دلته دا سوال پيدا کيږي چه آيا په خدای باندې د وعدو او وعيدونو په ځای کول حتمی اولازمي امردی که نه دی. يعنی الله تعالی په عدل مکلف دی او که نه؟
اشاعره وايي: په خدای پاک باندې څه واجب ندي هغه فعال مايشا دی اوکولی شي چه مطيع او فرمانبردارته سزا ورکړي. اوګناهګارته د رحم اوکرم له مخې اجرونه ورکړي.
امام غزالي وايي: الله تعالی ټول کافران بخښلی شي او ټول مومنان معذب کولی شي ځکه چه خدای دټولو او د هرڅه مالک دی نو په خپل ملک کښې هر راز تصرف کولی شي.
معتزله وايي: دمطيع دپاره اجر او دګنهګار دپاره (چه بې توبې مړشي) زجر په خدای واجب دي. که داسې نه وي نو پاک خدای به په هغه څه کښې چه مونږته ئي خبر راکړی دروغجن شي (العياذبالله) او دا کار له عدل او انصاف نه هم لرې دی او پاک خدای په خپله وايي: (وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ سورت ق آيت ۲۹) يعنی زه په بندګانو ظالم نه يم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

احباط:

په طاعت او عبادت او په ښو عملونو د ګناهونو محوه کیدل او په بدو عملونو او ګناهونو د نیکۍ له مینځه تلل هم اختلافي مسئله ده.

په قرآن کریم کښې داهم راغلي دي: (إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّـيِّئَاتِ سورت هود آیت ۱۱۴) یعنی حسنات سیئات له مینځه وړي.

له بلې خوا دا هم په قرآن کریم کښې ځو ځایه راغلي دي چه شرک او کفر نیک عملونه ضایع کوي او له مینځه ئې وړي مګر په صورت حجرات کښې د پیغمبر په حضور کښې په جګ اواز غږیدل او داسې په جهر غږیدل لکه چه مسلمانان په خپلو مینځو کښې یو له بل سره غږیږي دا کار هم چه شرک او کفر ندی بیا هم د اعمالو احباط (حبط کول) او ضایع کیدل ګڼل شویدي.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْـبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ الحجرات آیت ۲) معتزله د احباط په باره کښې وایي: که یو مومن د ګناه مرتکب شی نیک عمل ئې له مینځه ځي او په ښه عمل باندې بد عملونه مینځل کیږي نو په دغه اساس دانسان وروستی عمل اعتبار لري او محوه شوی عملونه په حساب کښې نه راځي.

اشاعره وایي: ښه او بد عملونه ځانته حساب لري او محاسبه کیږي. د اشاعره و په نزد د تیرو اعمالو محوه کیدل یعنی (احباط) په انکارپورې ارتباط لري او د کفر په صورت کښې پخوانی نیک عملونه له مینځه ځی او بس. لکه چه الله تعالی فرمایي: (لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ سورت زمر آیت ۶۵) یعنې که څوک مشرک شي نو عمل ئې حبط کیږي. اشاعره وایی: د مومن او مسلمان حسنات او سیئات تلل کیږي که بدي ئې زیاته وه داسې به وي لکه چه هیڅ نیکي ئې نه وي کړي که د نیکۍ پله ئې درنه وي بې ګناه به وګڼل شي دا ځکه چه اکثر په لږو غالب وي او اقل له مینځه وړي.

صاحب المواقف وایي: د چانیکي او بدي که مساوي وي امکان لري چه ثواب په عقاب رجحان ولري.

شفاعت:

د شفاعت مسئله هم له اختلافي مسائلو څخه ده چه دواړه فرقي پکښې اختلاف لري.

اشاعره وائي: پیغمبر د کبیره ګناه د مرتکبینو شفاعت کوي چه له عذابه یې خلاص کړي او انجات ورمومي.

معتزله وایي: د شفاعت معنی دا نه ده چه د عذاب مستحق له عذابه خلاص شي بلکه د اجر او ثواب خاوند ته د اجر او ثواب زیاتول د شفاعت معنی ده او پیغمبر د هغه چا شفاعت کوي چه د ثواب مستحق وي چه خدای ئې په اجر کښې زیاتول وکړي او درجه ئې لوړه کړي.

په قرآن کریم کښې دا واضحه ده چه د کافرانو شفاعت نشي کیدی او نه شفاعت څه فایده ور رسوي: (فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ المدثر آیت ۴۸) همدغه معنیٰ افاده کوي.

په ځینو آیتونو کښې شفاعت د خدای په اذن پورې موقوف ګڼل شوی لکه په دې آیت شریف کښې: (مَن ذَا الَّذِي يَشْـفَعُ عِنْدَهُ إِلاَّ بِإِذْنِهِ البقره آیت ۲۵۵) یعنې څوک دی هغه چه د خدای په نزد شفاعت وکړي مګر د هغه په اذن. په بل آیت کښې راغلي دي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ أَنفِقُواْ مِمَّا رَزَقْنَاكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لاَّ بَيْعٌ فِيهِ وَلاَ خُلَّةٌ وَلاَ شَـفَاعَةٌ -البقره آیت ۲۵۴) په دې ایت کښې مومنانو ته ویل شویدي چه خپل مالونه د خدای په لاره کښې نفقه کړئ پخوا تردې چه هغه ورځ راشي چه نه پکښې خرید او فروش شته نه دوستی او نه شفاعت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پیغمبرانو عصمت:

د انبیاؤ په معصومیت کښې هم د نظر اختلاف موجود دی.
معتزله وايي: کیدی شي چه انبیا د نبوت نه دمخه دلویو او وړو ګناهونو مرتکب شوي وي او وروسته له نبوته هم د وړو ګناهونو مرتکب شی، یعنی دوی پس له نبوته انبیا له کبیره ګناهونو نه معصوم ګڼي.
اشاعره وايي: پخوا له نبوته دا امکان موجود دی چه انبیا دلویو او وړو ګناهونو مرتکب شي او وروسته له نبوته هم کیدی چه سهواً دلویې ګناه مرتکب شي مګر په قصدي او عمدي ډول غټه ګناه نه کوي یعنی له کبیره ګناه نه په قصدي صورت له نبوت نه وروسته معصوم دی.

معجزه او نبوت:

معتزله لکه چه د اولیاؤ له کراماتو څخه منکردي دغه شان د انبیاؤ له معجزو ښکاره کولو نه هم انکار کوي او نه ئې مني.
اشاعره وايي: نبوت یو مقام دی چه دخدای له لوري دخلکو د هدایت دپاره چاته ورکول کیږي او پیژندنه ئې پدې کښې کیږي چه خدای په خپل قدرت د معجزې ښکاره کولو توان پیغمبرته ورکوي.
دوی معجزه د نبوت شرط ګڼي او د معجزې دپیژندلو دپاره دا شرطونه تعیینوي:
دخدای فعل دې وي، خارق العاده دې وي،.بل څوک دې هغه کار ونکړی شي. دنبوت دمدعي لخوا دې عملي شي. له دعوې سره دې موافق وي، د پیغمبرانو او د ده د دعوې په ضد دې نه وي.
د معجزې په خارق العادة توب کښې ځینې پوهانو ویلي دي چه که د خارق العاده کارمعنیٰ دا وي چه د طبیعت د نظام او د فطرت د اصولو په خلاف د علت او معلول له سلسلې نه بهر وي دا راز کارهیڅ ممکن ندی او که دغسې نه وي نو خارق العاده ویل ورته څه معنیٰ لري او نه ښائي چه د معجزې اساسي شرط وګڼل شي.
د اشعریانو مشران لکه امام رازي او امام غزالي چه د متکلمینو دغسې ایرادونو ته متوجه شوه نو د خرق عادت قیدئې لغوه کړ لکه چه په شرح مواقف کښې لیکل شویدي: (وَالمُعجزَةُ عِندَنَا مَايَقصُدُبِه تَصدِيقُ مُدَعِي الرِسَالَةِ وَاِن لَم يَكُن خَارِقاً لِلعَادَةِ) یعنی زمونږ په نزد معجزه هغه ده چه دنبوت د مدعي تصدیق پکښې مقصود وي که څه هم خارق العاده نه وي.
امام فخر رازي وايي: په نبوت باندې باورلرونکي دوه ډوله دي:
یو هغه چه معجزه د پیغمبرۍ شرط ګڼي بل هغه چه وايي مونږ باید اول په دې پوه شو چه ښه او بد عقاید او کارونه کوم دي او بیا وګورو څوک چه خلک یوه دین ته رابولي په خبرو او تعلیماتو کښې ئې دنیکۍ او حقیقت څومره اثر شته او دا بلنه خلک تر څه اندازې له باطلو نه حق ته راګرځوي که چیرې دا یقین حاصل شي چه هغه پیغمبردی نو بیائې اطاعت لازم او واجب دی.
امام رازي وايي: (دمعجزې نفی له قرآن څخه صراحتاً معلومیږي چه فهم ئې مشکل ندی)
الله تعالی په سورة انعام کښې وايي: (وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ سورت انعام آیت ۴۸) یعنې نه لیږو پیغمبران مګر زیري ورکوونکی او ویروونکی.
دا مطلب په قرآن کریم کښې څو ځله مکرر راغلی چه د پیغمبرانو کار د خلکو خبرول دي چه د ښو عملونو په مقابل کښې د ښه پاداش زیری ورکړي او د بدو کارو له عواقبه څخه ئې وویروي. د پیغمبرانو وظیفه همدغه ده او نور دخلکو کار دی چه منی ئې که ردوي ئې. په دین کښې اکراه نشته او حضرت محمد ته د خدای له لوري ویل شویدی چه ته دخلکو په مسلمانولو مکلف نه ئې څه چه تا ته وحی کیږي هغه خلکو ته رسوه او بس.
په دغه اساس معجزې ته هیڅ ضرورت نه پیدا کیږي چه د رسالت شرط ئې وګڼو ځکه الله تعالی حضرت محمد (ص) ته وايي: (قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَىٰ الى –

(c) ketabton.com: The Digital Library

سورت انعام آیت ۵۰) یعنې ووایه نه وایم تاسو ته چه ما سره د خدای خزانې دي او نه وایم چه په غیب پوه یم او نه وایم تاسو ته چه زه ملک یم پیروي نه کوم مګر د هغه شي چه وحی ئې را ته شویده.
هر کله چه پیغمبر د خدای له لوري مامور دی چه خلکو ته ووایی چه ما سره نه خزانې شته، نه علم غیب او نه زه ملک یم بلکه تاسو غوندې بشر یم او د وحی پیروي کوم نو بیا د معجزې لرلو سوال څنګه پیدا کیدی شي.
په سورة اعراف کښې هم پاک خدای حضرت محمد (ص) ته داسې امر کوي: (قُل لاَّ أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلاَ ضَرًّا إِلاَّ مَا شَاء اللّهُ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لاَسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَاْ إِلاَّ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ سورت اعراف آیت ۱۸۸).
یعنی ووایه ! مالک نه یم د ځان د پاره د نفع او نه د ضرر مګر هغه چه د خدای رضا وي که زه په غیب پوهیدلی هرګوره به مې ډیر جمع کړي ؤ، د منفعت له جنس څخه او نه به رسیدله ما ته هیڅ بدي.
نه یم زه مګر ویرونکی او زیری رسوونکی د داسې قوم د پاره چه ایمان لري. دغه راز واضح بیانونه چه په قرآن کریم کښې راغلي دي امام رازي حق لري چه ووایي قرآن معجزه په صراحت نفی کړیده. له معجزې نه خو معتزله چورمنکر دي او اشاعره هم پکښې دوه ډلې دي چه یوه ډله ئې د نبوت شرط نه ګڼي یائې خارق العاده توب لازم نه ګڼي او په دغه صورت کښې د معجزې مفهوم له مینځه ځي او یوه مشکله موضوع د حل لاره پیدا کوي. که چیرې معجزه نفی نشي بلکه خارق العاده کار او د نبوت شرط وګڼل شي او دا ټکی هم ورسره شي چه بل څوک هغه کار ونکړی شي نو بیا علاوه په عقلي او علمي استحاله چه د طبیعت او فطرت د اصولو خلاف د علت او معلول سلسلې نه بهر څه نشي کیدی دا مشکل هم پیښیږي چه اشاعره د پیریانو او شیاطینو په وجود او د انسان په بدن کښې د دوی په حلول او نفوذ هم عقیده لري او دا منی چه د بنیادم په وجود کښې د پیریانو حلول د دې باعث کیږي چه له دغه شخص نه خارق العاده چاري څرګندې شي او د تعجب وړ وي. نو په دغه صورت کښې به د یوه پیریاني او سحرکار فرق چه د نبوت ادعا وکړي له رښتیاني نبي نه په څه شان وشي؟ له بلې خوا هغسې کسان لکه: عبدالله بن مقنع، حکم بن عطا مزدک چه پخپل وخت کښې حیرانوونکي خارق العاده کارونه کړیدي یا اوس د مسمریزم او هیپنوتیزم په اساس صورت مومي له معجزې نه به ئې څنګه بیلوو او تشخیص بهٔ ئې کوو.
عبدالله بن مقنع دوه میاشتی د نخشب په شاوخوا کښې ځلانده سپوږمی له ځانه راویستله چه ترځلورو فرسنګو پورې ئې ځمکه رڼا کوله.
مزدک هم څه داسې وسیله پیدا کړې وه چه د اور له مینځ څخه به ئې خبرې کولې. بله دا چه که ووایو چه بل څوک دې هغسې کارونه کړی شي که دد ې خبرې معنی داوي چه د معجزې د وقوع په وخت کښې دې څوک ونکړی شي نو بیا باید عبدالله بن مقنع پیغمبر وګڼل شي ځکه چه هغه وخت بل چا دغه کار نشو کولی او که مقصد داوي چه د جهان ترآخره څوک ونکړی شي دا پیشګوئي به څوک څنګه وکړي چه دا کار په وروستیو زمانو کښې څوک نشي کولی. هغه شفاګانې چه د عیسی (ع) معجزه وه اوس د هپنوتیزم او مسمریزم په وسیله کیدی شي چه لکه معجزه کوم خاص علت نلري د همدغسې ملاحظاتو په وجه د متکلمینو مهم اشخاص: امام غزالي، امام فخررازي، ابن رشد، راغب اصفهانی او شاه ولی الله یا معجزه د رسالت شرط نه ګڼي یائې له خارق العاده توب څخه مجزا کوي او د عقلي استدلال په حیث ئې د نبوت له موضوع سره مربوطوي. داؤ د معتزلیانو او اشعریانو ځینې مهم اختلافونه چه په علم کلام کښې مطرح شوه او له حسن بصری صوفي سره د هغه د شاګرد واصل بن عطا اختلاف ئې اصلی منشا او مبدا وه. په دغو اختلافاتو پسې نور هم ډیر اختلافونه راروان وا و په مختلفو نوموټو، مختلفي فرقې په اسلام کښې راپیدا شوې چه مظاهر ئې ډیر څرګند او ښکاره دي.
هماغسې چه په عیسوي دین کښې پروتستان (په پاپ باندې عقیده نه لرونکي) کاتولیک (د پاپ پیروان) او ارتدکس (په دین کښې رښتوني او د صحیح دین پیروان) پیدا شوه په اسلام کښې زیات شمیر مذهبونه او مسلکونه مینځ ته راغلل او د اسلام تطبیق د زمان او مکان د اختلاف په وجه مختلف شکلونه او صورتونه پیدا کړه. قرآن کریم که

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه هم په اصلي صورت محفوظ پاتې دی او تحریفات ئې په متن کښې نه دي راغلي مګر د تفسیر او تاویل له لارې پکښې راز راز تعبیرونه وشوه او د متضادو افکارو د استدلال ماخذ وګرځیده.

د اسلام دین چه تقریبا څوارلس سوه کاله د مخه دنیا ته راغی او اوس پرې ډیرې پیړۍ تیرې شویدي، ډیره اوږده زمانه ئې طی کړیده او په دې کښې شک نشته چه د زمانې دغومره ډیر تغیر د ژوند په ټولو خواو کښې ډیر بدلونونه راوستي دي او دین هم له دغو تغییرونو څخه مصئون نه دی پاتې.

ځینې پوهان وايي د اسلام دین د نورو ادیانو په شان یوه اجتماعي پدیده وه چه پخپل وخت کښې د ترقۍ او تکامل په لور یو قوي او مفید حرکت و او ډیر اصلاحات ئې وارد کړه مګر څومره چه تولید او تولیدي وسایل ژر ژر تغیر کوي اجتماعي روابط او سازمانونه ئې نه کوي او ادیان څه موده وروسته نشي کولی چه ځان د تولید له څرنګوالي سره مطابق کړي په همدغه وجه بالاخره د ترقیاتو په مخکښې سد کیږي او دا ضرورت مینځ ته راځي چه باید مذهبي اصلاحات شروع شي او د مذهب او تولید ترمینځ نسبي تطابق مینځ ته راشي خو سره له دې بالاخر خبره هغه ځای ته رسیږي چه بیا اصولاً دین له تولید سره هیڅ مطابقت نه کوي او له مینځه ځي دا خبره چه هر څنګه وي، وي به. دلته د بحث وړ دا خبره ده چه ایا د اسلام دین د زماني تغییرته څه اعتنا کړیده او که نه؟ آیا په دیني او شرعي احکامو کښې ئې د اجتماعي بدلون په وجه سازش او تطابق ته لاره خلاصه پریښې ده که تړلې یې ده؟

په اسلامي فقه کښې خو د مذهب امامانو ځان ته د اجتهاد دروازه بیرته کړه او د زمان او محل په اعتبار ئې داسې احکام وضع کړه چه ضرورت ئې تقاضا کوله.

دعموم البلوی اصطلاح په همدغه وجه مینځ ته راغله او: (اَلضَّرُورَاتُ تُبِیحُ المَحضُورَات) یعنی ضرورتونه ممنوعات مباح کوي یو مهم اصل وګڼل شو. (ګرضرورت بود روا باشد) په دیني او شرعي احکامو کښې اجتماع او قیاس وروسته له آیت او حدیث څخه دوه مهم اصله ګڼل دا ثابتوي چه فقهاؤ له عصر او زماني سره تطابق او د نوو احکامو استنباط او استخراج ضرور ګڼلي او دغه اصل ئې منلی دی.

په همدغه اساس اسلامي سني فقه د څلورو مذهبو د امامانو په اجتهاد تدوین شوه او د خلکو د احتیاج مطابق په شرعي احکامو کښې ډیره اضافه وشوه او ډیر نوي مسایل په عباداتو او معاملاتو کښې مینځ ته راغله او بیا لوئي لوئي فتاوې راووتې او له اصولو او کلیاتو نه جزئیات استخراج شوه.

په شیعي فقه کښې خو اوس هم د اجتهاد سلسله جاري ده او مجتهدین د اجتهاد حق لري مګر په سني فقه کښې د اجتهاد دروازه وتړل شوه او د راتلونکو وختونو ایجابات او مقتضیاتو ته ونه کتل شوه شائې د اجتهاد د دروازې تړلو یوه وجه داوي چه په اخره زمانه کښې دآخرې زمانې ملایان د دنیائي ګټو د پاره غلط حکمونه صادرنکړي او په دین کښې له سمې لارې نه منحرف نشي که دا کار په همدغه لحاظ هم شوی وي بیاهم ویلی شو چه په دین کښې د زمانې همدغه تاثیر چه پخوا اجتهاد جایز و او اوس ناجایز دی ډیرلوی تغییردی او ډیر زیات اهمیت لري که د آخرې زمانې ددیانت کمزوري د اجتهاد بندولو دلیل کیدی شي نو بیا داخرې زمانې دنوو ایجاباتو او مقتضیاتو د پاره د نوو احکامو ضرورت ولې د اجتهاد د دوام موجب نشي کیدی. که څوک دا ووايي چه د اجتهاد حق یوازې په څلورو امامانو (ابو حنیفه، شافعي، مالک او حنبل) پورې منحصر و نو ددې انحصار دلیل به څه وي؟

هغه وخت چه دغو امامانو دفقهي مسایل راویستل په هماغه وخت کښې هم ددوی په معاصرینو او شاګردانو کښې داسې کسان و چه مخالفت ئې ورسره کاوه لکه: (زفر، محمد او ابو یوسف) او دغه اجتهادي مخالفت د دین مخالفت نه ګڼل کیده پخپله د څلورو مذهبو یو له بله اختلاف دا ښیي چه عقلاً ممکنه ده چه څلور واړه مذهبه د مختلفو او متضادو احکامو لرلو سره بیاهم څلور واړه حق وګڼل شي او په یوه کښې هم څه غلطي نه وي. په همدغه وجه دا منل شویده چه یو مذهب به صحیح وي او نور دا اجتهادي سهوې په وجه معاف وګڼل شي یا به په یوه مذهب کښې ځینې احکام صحیح وي او په ځینو کښې به اشتباه پیښه شوې وي: (اَلشَّیخُ تَارَةً یُخطِی وَتَارَةً یُصِیبُ) شیخ کله خطا کیږي او کله حق ته رسیږي یعني دا نشي کیدی چه ټول مجتهدین په ټولو اجتهادي احکامو کښې له سهو او خطا څخه مصئون وي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستۍ زماني دایجاباتو او مقتضیاتو رعایت په اسلام کښي معتبرګڼل شوی او پخپله دخدای په کتاب کښي داسي آیتونه شته چه د زماني د تغییر په وجه د دیني احکامو تغییر رابښیي او په دي مو پوهوي چه دیوه وخت احکام په بل وخت کښي د شرایطو او حالاتو په بدلون منسوخ شویدي.

سربیره په دي د خلفای راشدینو په وخت کښي هم ځیني مثالونه شته چه د وخت په بدلون د احکامو بدلون څرګند وي. د رسول الله (ص) په زمانه کښي د اسونو زکات نه اخیستل کیږي مګر حضرت عثمان پخپل خلافت کښي د اسونو زکات واخیست او دلیل ئي داؤ چه هغه وخت اسونه لږ و اودجهاد دپاره و مګر اوس ډیر شویدي او تجارتي مال ګرزیدلي دي چه باید زکات ئي واخیستل شي. همدارنګه رسول الله (ص) د قرآن کریم په حکم مولفة القلوب د بیت المال په مال کښي د برخي خاوندان ګڼل او دوی ته ئي برخه ورکوله مګر حضرت عمر (رض) پخپل خلافت کښي مولفة القلوب ته څه نه ورکول او ویل ئي هغه وخت مسلمانان ضعیف و او د قلوبو تالیف ته ئي ضرورت درلود چه اوس ئي نلري.

په سورة انفال کښي الله تعالی خپل نبي ته امر کوي چه مومنان جنګ ته وهڅوه او ترغیب ورکړه چه که ستاسو شل تنه صابران وي په دووسووغلبه مومي او که له تاسو نه سل تنه وي په زرو کافرانو باندي بریالی کیږي: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ يَغْلِبُواْ أَلْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ سورت انفال آیت ۶۵)

وګورئ! په دي آیت کښي مسلمانان مکلف شویدي چه یوتن دلسوتنوکافرانو په مقابل کښي وجنګیږي خوڅه موده وروسته چه حالات بدلیږي یوبل آیت نازلیږي او مومنانو ته وایي اوس خدای تخفیف درکړ او پیتی موسپک شو. خدای پوهیږي چه په تاسو کښي ضعف راغی که اوس ستاسو سل تنه صابران وي په دوو سوو غالبیږي او که زر تنه له تاسو څخه وي په دوو زرو تنو باندي د خدای په اذن غلبه حاصلوي او خدای دصابرانو ملګری دی:

(الآنَ خَفَّفَ اللّهُ عَنكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُواْ أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ - سورت انفال آیت ۶۶) دلته یومسلمان د دوو تنوکافرانو په مقابل کښي په مقاومت مکلف دی او د زماني په بدلون په دیني تکلیف کښي ډیر کموالی راغلی دی د هجرت په آغازکښي مسلمانان لږ ومګر دیني جذبه او روحیه ئي ډیره قوي وه چه یوبه د لسو په مقابل کښي جنګیده اوبریالی کیده، حتی چه زرتنه مسلمانان له اتیا زره کافرانو سره جنګیدل او د موته په غزاکښي دري زره مسلمانان د دووسوو زرویعنی دوو لکو په مقابل کښي پایدار پاتي شوه، د هجرت له اغاز نه څه موده وروسته چه لومړنی مسلمانان بوډاګان اوضعیف شوه اونوی نسل د پخوانیو مهاجرینو او انصارو په شان معناً اوروحاًقوي نه و او نه هغه کامل یقین ورسره و نو یو تن د دووتنوپه مقابل کښي په جنګ مامورشو یعني د رسول الله (ص) په حیات کښي د ډیروخت په تیریدو په یوه قرآني حکم کښي دغومره فرق اوتغییر راغی اوعلت ئي هم د زماني تغییر وښودل شوڅکه د تخفیف دآیت شروع په (الآن) باندي وشوه.

د اسلام ژوره، باریکه اوصحیحه مطالعه چه اجتهادي پوهه هم ورسره ملګري وي ډاډ راکوي چه اسلام په هروخت کښي د عصر له احتیاجاتوسره مناسب احکام وضع کولی شي اویوازي د اسلام اجتماعي عدالت دا استعداد او ظرفیت لري چه بشري سعادت تامین کړي اوبس.

پای

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library